

Truls I. Juritzen

Omsorgsmakt –

Foucaultinspirerte studier av maktens *hvordan* i sykehjem

Det medisinske fakultet

Universitetet i Oslo

2012

© **Truls I. Juritzen, 2013**

*Doktoravhandlingar forsvart ved
Det medisinske fakultet, Universitetet i Oslo.
Nr. 1489*

ISBN 978-82-8264-209-5

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslag: Inger Sandved Anfinsen.
Trykk og innbinding: AIT Oslo AS.

Produsert i samarbeid med Akademika forlag, Oslo.
Avhandlingen blir kun produsert av Akademika forlag i forbindelse med disputas.
Alle henvendelser vedrørende avhandlingen skal rettes til rettighetshaver eller enheten der doktorgrad er forsvart.

Sammendrag

Denne avhandlingens hensikt er å undersøke makt i omsorgsrelasjoner, her kalt omsorgsmakt. Empiri fra norsk eldreomsorg belyses med teoretiske perspektiver på makt hentet fra den franske filosofen og historikeren Michel Foucault. Det er dramatiske samhandlingssituasjoner i det daglige pleiarbeidet i et sykehjem som studeres ved hjelp av kvalitative forskningsdata. Avhandlingens kunnskapsbidrag består i å artikulere og utforske makt og maktpotensialet i alminnelig, hverdagslig pleie- og omsorgsarbeid. Gjennom dette tydeliggjøres behovet for fortsatt analytisk og maktkritisk utforskning av omsorgsarbeid.

Maktutøvelse fra helsepersonell har over tid vært gjenstand for forskning og kritikk. Søkelys er særlig satt på paternalistiske holdninger og handlemåter hos helsearbeidere som umyndiggjør og krenker brukerne av behandlings- og omsorgstjenester. Økt vektlegging av brukermedvirknings- og empowermentidealer er tiltak som skal bidra til maktutjevning mellom helsearbeider og mottaker av helsetjenester. Denne studien belyser mulig skjulte og uavklarte maktaspekter og -effekter knyttet til ulike maktutjevningende idealer i pleie- og omsorgsarbeid.

I denne studien reises konkret følgende forskningsspørsmål:

- Hvordan kommer makt til uttrykk i det daglige pleiarbeidet i et norsk sykehjem?
- Hvordan tenker og snakker de ansatte om maktaspekter ved pleie- og omsorgsarbeidet?
- Hvordan kan maktforståelser fra Foucault bidra til fornyende og utdypende kritisk forståelse av makt i omsorgsrelasjoner?

I dette ph.d. prosjektet er det gjort deltakende observasjon av daglige pleieaktiviteter i et norsk sykehjem ved en somatisk avdeling og en skjermet enhet for demente. I tillegg er det gjort fokusgruppeintervjuer med ansatte. Fokus har vært på samhandlingen mellom bruker og ansatt. Dataene anvendes til beskrivelser og analyser av noen få, strategisk utvalgte og gjenkjennbare hverdagshendelser. Gjennom hverdagsperspektivet på pleie- og omsorgsarbeid beskrives og drøftes makt som produktiv og skapende kraft, det som i avhandlingen benevnes makte-praksis. Det gjennomgående teoretiske perspektivet i avhandlingen og i artiklene er hentet fra den franske filosofen og historikeren Michel Foucault. Foucaults maktperspektiver utfordrer tradisjonelle forståelser av makt og interesserer seg for maktens *hvordan* mer enn for maktens hvem eller hvor. Dette perspektivet kontrasterer en idè om makten som noe stabilt, hierarkisk ordnet og lokalisert til personer og/eller institusjonsnivåer. Som alternativ tegnes et bilde av makt, ikke bare som et onde som bør minimaliseres eller helst elimineres, men som allestedsnærværende, unngåelige og

produktive krefter som må forstås som relasjonelle, bevegelige og ustabile. Dette perspektivet legger til rett for å diskutere sammenhenger mellom kunnskap og makt og slik utfordre vitenskapens idealer om strengt å skille vitensutvinnelse og makt.

Dette p.hd. prosjektet består av fire publiserte artikler i tillegg til denne «kappen». Den første artikkelen i avhandlingen tar i bruk begrepet omsorgsmakt og dataene fra hverdagslig pleiearbeid i sykehjem. Det skisseres hvordan den norske «Makt og demokratiutredningen» utforsker avmakt på omsorgens «grasrotplan». Dette perspektivet kontrasteres mot Michel Foucaults begreper om mikromakt, maktens kapillærnivå og makt som ustabil og dynamisk. Artikkel to gir et nærmere innblikk i studiens empiri gjennom analyser av observasjons- og fokusgruppedata. Det utdypes perspektiver fra Foucault hvor makt forstås som noe mer enn dominans- og underordningsforhold. Makt som produktiv kraft, tett sammenvevet med kunnskap drøftes blant annet ved hjelp av begrepet «å makte». I artikkel tre er forskningsetikk som maktpraksis belyst i forlengelse av studiens forskningsetiske utfordringer. Forvaltning av forskningsetisk tilsyn belyses gjennom Foucaults begreper bio-makt, pastoral-makt og governmentality. Det påpekes en økende byråkratisering og juridifisering av forskningsetikken kombinert med disiplinerende og selvregulerende styringsformer innenfor forskningen. Avhandlingens artikkel fire analyser hvordan maktdelingsidealene uttrykkes språklig i en utdanningsplan i brukermedvirkning/empowerment for helsepersonell. Planens idealer kontrasteres mot øyeblikksbilder fra observasjonsdata av møter med sårbare brukere. Foucaults governmentalitybegrep belyser hvordan idealer om maktdeling utilsiktet kan tilsløre maktaspekter ved empowermenttenkningen og dermed svekke posisjonen til allerede utsatte grupper.

Denne avhandlingen har med andre ord ikke tatt utgangspunkt i en fastlagt maktdefinisjon og har heller ikke som mål å utarbeide en bestemt definisjon av makt. Dette har muliggjort en konsekvent og vedvarende søkende og kritisk undersøkelse av maktrelasjoner. Slik argumenteres det for nødvendigheten av en uavklart og åpen maktforståelse som kan bidra til å uroe et pleie- og omsorgsfelt hvor makt oftest er avklart og kategorisert som et fremmedelement og et uønsket onde. Med dette synliggjøres et annet av avhandlingens bidrag, å utsette også maktkritiske posisjoner for maktkritisk prøving.

Abstract

The intention of this PhD thesis is to examine the power of care relationships, here called «omsorgsmakt» (the power relations/dynamics of care). Empirical data from elderly care in Norway is informed by theoretical perspectives on power derived from the French philosopher and historian Michel Foucault. It is the undramatic interactions in daily care in a nursing home which is studied through qualitative research data. The thesis contributes knowledge by articulating and exploring the power, and the potential for power in ordinary, everyday nursing and care. This exposes a need for continued analytical and critical exploration of the power aspects of care.

The power exercised by health care professionals has over time been the subject of research and criticism. The paternalistic attitudes and behaviors among of health professionals have especially been criticized when they deprive or violate users of treatment and care services. Increased emphasis on user participation and empowerment are measures intended to reduce the power imbalance between health professionals and recipients of health care. This study highlights the possible hidden and unresolved power aspects and effects associated with power-balancing measures in nursing and care.

This PhD project raises the following research questions:

- How is power expressed in the daily nursing work in a Norwegian nursing home?
- How do health professionals think and talk about the power aspects of nursing and care work?
- How can power understandings developed from Foucault contribute to innovative and deeper critical understandings of power relations in care?

In this PhD project I have used participant observation of daily care activities in a Norwegian nursing home both in a somatic department and a special care unit for persons with dementia. In addition, focus group interviews with groups from the nursing staff were conducted. The focus has been on the interaction between user and employee. The data is used for the description and analysis of a few strategically sampled and recognizable everyday events. An everyday perspective of nursing and care is used for describing and discussing power as a productive and creative force. The principal theoretical perspective of the thesis and the articles is derived from the French philosopher and historian Michel Foucault. Foucault's power perspectives challenge traditional understandings of power and are more concerned with the *how* of power more than the *who* or *where*. These perspectives are contrasted to ideas which perceive power as something stable, hierarchical and localized to persons and/or an institution. As an alternative the thesis draws a picture of power, not

only as an evil which needs to be minimized or preferably eliminated, but as an omnipresent, unavoidable and productive force which needs to be understood as relational, dynamic and unstable. This perspective facilitates discussions of the relationship between knowledge and power. It also questions the scientific ideals which draw a line between knowledge/truth/science and power that should not be crossed.

This PhD project consists of four published articles. The first article in this thesis uses the concept of «omsorgsmakt» (power relations/dynamics in care) and descriptions of everyday care work in nursing homes. It outlines how the Norwegian «Study of Power and Democracy» explores the powerlessness reported from the «grassroots level» of the welfare and care sectors. This perspective is contrasted with Michel Foucault's concepts of micro-power, capillary power and power as unstable and dynamic. Article two provides a closer look into the empirical study through the analysis of observation and focus group data. The perspectives of Foucault are further developed and explored when power is seen as a force which comprises more than hierarchical levels of domination and subordination. Power understood as a productive force, closely interwoven with knowledge, is discussed. In article three, various power aspects of research ethics are discussed against the background of ethical dilemmas experienced in the research project. The administration and management of research ethics audits are examined through the Foucauldian terms of bio-power, pastoral-power and governmentality. The article claims a growing bureaucratization and «juridification» of research ethics joined by increasing discipline and self-regulatory governance among researchers. The fourth article of the thesis analyzes linguistic aspects of a plan which outlines a training program for health professionals on how to work user-centered and how to empower users. Text from the plan is contrasted with «snap-shots» from the everyday life in the nursing home. Foucault's governmentality concept illustrates how ideals of power-sharing may unintentionally obscure power aspects concealed in the empowerment ideals and thus weaken the position of already vulnerable groups.

This thesis has thus not set out from a fixed definition of power and does not aim to develop a specific definition of power. This has enabled a consistent and persistent search for, and critical examination, of power relations. In this manner the thesis argues for the necessity of an unresolved and open power understanding that can help to unsettle nursing care, where power usually is well defined and categorized as an unfamiliar and «foreign» element and additionally an unwanted evil. This emphasizes another of the thesis' contributions: the need to critically examine the power *critique* further.

FORORD

Å gjennomføre dette doktorgradsstudiet har vært et stort og til tider tungt løft. På veien fram mot ferdigstilling av denne avhandlingen har mange gitt viktige bidrag og fortjener derfor stor takk!

Denne avhandlingen har sitt utgangspunkt i møtet mellom mennesker, mennesker i rollene som omsorgstrengende og omsorgsgivende. Takk til ansatte og beboere ved sykehjemmet (som her må forbli anonyme av forskningsetiske grunner), hvor jeg gjorde mine observasjonsstudier og fokusgruppeintervjuer. Uten deres velvilje og imøtekommenhet ville det ikke blitt noe prosjekt!

Jeg vil også takke N.K.S. Kløverinstitusjoner as som åpent og entusiastisk tok i mot en fersk forskers henvendelse og sendte forespørsel til sine institusjoner om deltakelse i prosjektet. En takk til EkstraStiftelsen Helse og Rehabilitering som via Norske Kvinners Sanitetsforening finansierte tre års fulltids doktorgradsstudium. Takk fortjener også Avdeling for helsefag ved det medisinske fakultet ved UiO. Her har jeg hatt min tilknytning og kontorplass gjennom det meste av arbeidet med avhandlingen. Avdeling for helsefag har også bidratt med finansiering ved gjentatte forlengelser av stipendiatperioden når behovet meldte seg, det fortjener stor takk! En takk også til Høgskolen i Oslo og Akershus, Videreutdanning i psykisk helsearbeid som har vært mitt arbeidssted det siste året. Her har jeg fått FOU tid til avhandlingsarbeidet, og stor forståelse og støtte av kollegaer i de viktige sluttukene av arbeidet.

Stor takk også til vitenskapelig ansatte og med-stipendiater ved avdeling for helsefag, først i Gydas vei så i Forskningsveien. Fagmiljøet og ikke minst det sosiale miljøet har vært avgjørende for at dette har vært både utfordrende, interessant og gode år! Takkes må også «Foucaultgruppa» som har hatt sin base på Avdeling for sykepleievitenskap hvor vi har møttes noen få, men svært interesserte og engasjerte «Foucault-lesere». Dere har vært viktige som medtenkere og medlesere i denne prosessen.

Et helt lite «veilederteam» har fulgt meg på prosessen fram mot denne innleveringen. Jeg vil takke professor Trygve Wyller for hans bidrag i lesing av viktige deler av avhandlingen. Han har bidratt med klare og utfordrende spørsmål og kommentarer i tillegg til positiv støtte til ideer og perspektiver i prosjektet. Professor Eivind Engebretsen har i de siste årene av dette arbeidet også vært en viktig biveileder med gode, støttende og utfordrende innspill på tekster og ideer, og som medforfatter på den fjerde artikkelen. Jeg skulle også gjerne overbragt takk til professor Harald Grimen som er medforfatter på artikkel tre, men brått og uventet døde Harald i februar 2011. Han er savnet.

Professor Kristin Heggen har vært min hovedveileder gjennom hele dette prosjektet og har fulgt det fra før det startet. Uten Kristins tydelige, utfordrende, men alltid støttende faglige bidrag er det vanskelig å tenke seg at dette prosjektet skulle kunne landes. Kristin har evnet å formidle en sterk tro på at prosjektet har vært viktig og at arbeidet som er gjort har vært bra! Det har absolutt vært faser hvor stipendiaten har hatt mindre tro på det! Velviljen, entusiasmen, driven, støtten og rausheten har satt spor. Tusen takk!

Familie og venner og har vært en solid basis og støtte i denne perioden. Interesse for prosjektet og glede ved samvær og felles opplevelser har vært uvurderlig – stor takk til dere! På hjemmebane er det også en som ikke kan takkes nok! Kari har vært utrolig tålmodig og har balansert oppmuntrende tilrop og travelhet med egne prosjekter slik at det inn i mellom studier og arbeid faktisk har vært et godt liv! Mere kan ikke ønskes. I tillegg har hun været en skolert diskusjonspartner, leser og kritiker av tekster og tanker. Tusen takk!

Drammen, september 2012

Truls I. Juritzen

INNHold

Sammen drag.....	1
Abstract	3
Forord.....	5
Artikler.....	9
Vedlegg.....	9
1. Introduksjon.....	11
1.1. Innledning og bakgrunn	11
1.2. Problemstilling og forskningsspørsmål	12
1.3. Avhandlingens struktur.....	13
2. Teoretiske perspektiver.....	14
2.1. Eldrebølge – media og forskning	14
2.1.1. Overgrep og hverdag	15
2.1.2. Omsorg og paternalismekritikk	16
2.1.3. Maktuttyning på omsorgens grasrotnivå	17
2.2. Makt som studiefelt.....	17
2.2.1. Viljesmakt.....	19
2.2.2. Strukturmakt	19
2.2.3. Utredet makt	19
2.2.4. Mikromakt.....	20
2.3. Michel Foucault og makt	21
2.3.1. Suverenens makt – makt til død	23
2.3.2. Disiplinærmakt – makt over liv.....	25
2.3.3. Governmentality – frihetsstyring.....	30
2.4. Derridas dekonstruksjon.....	34
2.5. Foucaults kritikere	35
2.5.1. Jürgen Habermas	35
2.5.2. Feministisk kritikk	37
2.5.3. Maktkritikkens kritiker og hans kritikere	39
2.6. Hvilken Foucault?	39
3. Metodiske overveielser og forskningsetiske dilemma	41
3.1. Kvalitativ forskningsmetode	41
3.1.1. Prosjektets metodologiske spenninger og bevegelser	42

3.2.	Forskningsprosessen - fra plan til data	44
3.2.1.	Prosjektets forberedelsesfase	44
3.2.2.	Etikk underveis	45
3.2.3.	Tilgang til sykehjemmet	46
3.3.	Feltstudien	47
3.3.1.	Møte med feltet og dets etiske utfordringer	48
3.3.2.	Deltakende observasjon i pleiesituasjoner	50
3.3.3.	Somatisk avdeling	52
3.3.4.	Skjernet demensenhet	54
3.3.5.	Den ansatte som informant	55
3.4.	Fokusgrupper	57
3.4.1.	Gjennomføring av fokusgruppeintervjuer	59
3.4.2.	Fokusgrupper og etikk	60
3.4.3.	Fokusgruppedata	61
4.	Data, analyser og publikasjoner	62
4.1.	Data og analyser	62
4.1.1.	Gjennomføring av analyser	62
4.2.	Presentasjon av artiklene	70
4.2.1.	Omsorgsmakt - Relasjonsnære sonderinger mellom makt og avmakt	70
4.2.2.	Produktive maktpraksiser i sykehjem - en Foucault-inspirert analyse av pleiefaglig handlekraft.	72
4.2.3.	Protecting vulnerable research participants: A Foucault-inspired analysis of ethics committees	73
4.2.4.	Subject to empowerment. The constitution of power in an educational program for health professionals	74
4.2.5.	Artikler – ledd og sammenheng	75
5.	Drøfting - fra undertrykkelse til produktiv selvstyring	77
5.1.	Å makte – forståelser av produktiv makt	77
5.2.	Makt – governmentality	79
5.3.	Mot en kritikk av «den gode makten»	81
6.	konkluderende oppsummering	85
	Referanser	88
	Artikler	
	Vedlegg	

Artikler

Juritzen, T. og K. Heggen (2006): **Omsorgsmakt. Relasjonsnære sonderinger mellom makt og avmakt.** *Sosiologi i dag*, 36(3) 61-80.

Juritzen, T.I. & K. Heggen (2009): **Produktive maktpraksiser i sykehjem - en Foucault-inspirert analyse av pleiefaglig handlekraft.** *Tidsskrift for velferdsforskning*, 12(2) 94-10

Juritzen, T.I., H. Grimen & K. Heggen (2011): **Protecting vulnerable research participants: A Foucault-inspired analysis of ethics committees.** *Nursing Ethics*, 18(5) 640–650

Juritzen, T.I., E. Engebretsen & K. Heggen (2012): **Subject to empowerment. The constitution of power in an educational program for health professionals.** *Medicine, Health Care and Philosophy* (Online First: DOI 10.1007/s11019-012-9412-x)

Vedlegg

- Vedlegg 1** REK, tilråding om at prosjektet gjennomføres.
- Vedlegg 2** Datatilsynet, konsesjon.
- Vedlegg 3** Tillatelse fra sykehjemmet
- Vedlegg 4** Søknad om tillatelse til å gjennomføre undersøkelsen ved sykehjemmet
- Vedlegg 5** Brev til REK med korrigerede informasjonsskriv og samtykkeerklæringer (skriv 5 a- l).
- Vedlegg 6** NSD, om konsesjonsplikt og tilråding til at det innvilges
- Vedlegg 7** REK, tilrår prosjektet gjennomført forutsatt at informasjonsskriv og samtykkeerklæringer endres i hht. til deres spesifikasjoner

1. INTRODUKSJON

Denne avhandlingen har som hensikt å undersøke temaet makt i omsorgsrelasjoner, eller som jeg velger å omtale det her, omsorgsmakt. Min interesse for makt som tematikk er verken tilfeldig eller pragmatisk fundert. Yrkeserfaring fra lukket akuttpsykiatri som ufaglært pleier, sykepleier og til sist psykiatrisk sykepleier har gitt meg førstehåndts erfaring med maktutøvelse på helt konkret og håndfast vis. Dette var en maktutøvelse som var, og fortsatt er, sterkt kritisert og tematisert i samfunnsdebatten så vel som innad i fagmiljøene. Mitt fokus har gradvis dreid seg vekk fra denne manifeste maktutøvelsen, og rettet seg mot deler av pleie- og omsorgsfeltet hvor makt verken er spesielt tematisert eller kritisert. Gjennom hovedfagsarbeidet mitt fikk jeg anledning til å utforske de mer teoretiske aspektene ved makt gjennom en studie av faglitteratur fra sykepleiefeltet (Juritzen, 2001).

1.1. Innledning og bakgrunn

I dette ph.d. studiet har jeg gjort observasjoner av alminnelig pleiearbeid og gjennomført fokusgruppeintervjuer i et norsk sykehjem. Hensikten har vært å utforske maktaspekter i hverdagslige og udramatiske samhandlingssituasjoner i pleie- og omsorgsarbeid. Observasjonsdataene blir brukt til å løfte fram betegnende eller typiske samhandlingssekvenser fra hverdagen i sykehjemmet. Fra fokusgruppeintervjuene hentes det inn de ansattes refleksjoner over pleiearbeidet. Dette gir inspirasjon, retning og drivkraft til de teoretiske diskusjonene i avhandlingens fire artikler og i denne sammenbindende teksten.

Gjennom tiden det har tatt å gjennomføre dette ph.d. arbeidet har både jeg og min interesse for dette feltet endret og utviklet seg. Dette avspeiles blant annet i at vektingen mellom empiri og teori i dette forskningsarbeidet har forskjøvet seg. Jeg har hatt et behov for å dvele ved de teoretiske aspektene avhandlingen støtter seg på noe som også avspeiles i denne teksten. Avhandlingens teoretiske perspektiver er hentet fra den franske filosofen og historikeren Michel Foucaults mange arbeider omkring temaet makt. Når pleie- og omsorgsarbeid belyses med Foucaults makttenkning utfordres tradisjonelle forståelser av makt som noe stabilt, hierarkisk ordnet og lokalisert. Det blir også mulig å ta opp til diskusjon sammenhenger mellom kunnskap og makt og om en vanligvis grunnfestet ide om at makt er et onde som først og fremst bør minimaliseres og helst elimineres i klient – helsearbeiderrelasjonen. Slik tilføres uro til forutinntatte forestillinger omsorgens «godhet» og maktens «ondskap».

Avhandlingens kunnskapsbidrag ligger i å ta alminnelig, hverdagslig omsorgsutøvelse på alvor som maktpotent aktivitet ved å utvikle refleksjoner og analyser i spennet mellom konkret pleiearbeid og teoretisk forståelse. I dette møtepunktet mellom krevende teori i grenselandet historie, filosofi og maktteori og håndfast, observert og italesatt pleiearbeid, har min teoretiske skolering og min profesjonsbakgrunn tilført både utfordringer og innsikter som har gitt avhandlingen retning. En støtte til å gå løs på dette arbeidet og ikke totalt overmannes av ydmykhet finnes i et sitat hvor Foucault gir anvisninger til hvordan han vil at hans skrifter skal håndteres:

I would like my books to be a kind of tool-box which others can rummage through to find a tool which they can use however they wish in their own area... I would like the little volume that I want to write on disciplinary systems to be useful to an educator, a warden, a magistrate, a conscientious objector. I don't write for an audience, I write for users, not readers. (Michel Foucault, (1974) 'Prisons et asiles dans le mécanisme du pouvoir' in Dits et Ecrits, t. II. Paris: Gallimard, 1994, pp. 523-4. I: (O'Farrell, 2005, s 50)

Med dette som inspirasjon griper jeg til denne verktøykassen for å prøve ut verktøy egnet til å belyse makt inn i kontekster de nok ikke var tiltenkt.

1.2. Problemstilling og forskningsspørsmål

Sentrale omdreiningspunkter i dette prosjektet er eldreomsorg og makt. En vedvarende interesse for å forstå mer av hvordan makt er i spill i pleie- og omsorgsarbeid ledet fram til en søknad på forskningsmidler som resulterte i finansiering av en ph.d. studie fra EkstraStiftelsen Helse og Rehabilitering gjennom Norske Kvinners Sanitetsforening. Prosjektet hadde da arbeidstittelen «Eldreomsorg, makt og verdighet. En kvalitativ studie av sykehjemspraksis». Hensikt med prosjektet var å synliggjøre og diskutere makten slik den uttrykkes og erfares i relasjon og kommunikasjon mellom sykepleiere/ pleiere og pasienter/ brukere.

Underveis i arbeidsprosessen har problemstilling og forskningsspørsmål blitt noe endret og mer fokusert. Avhandlingens problemstilling er å utforske omsorgsmakt, hvordan makt forvaltes i handling og i tale i hverdagens omsorgsarbeid i sykehjem. Mer presist har denne problemstillingen gitt grunnlag for følgende forskningsspørsmål:

- Hvordan kommer makt til uttrykk i det daglige pleiearbeidet i et norsk sykehjem?
- Hvordan tenker og snakker de ansatte om maktaspekter ved pleie- og omsorgsarbeidet?
- Hvordan kan maktforståelser fra Foucault bidra til fornyende og utdypende kritisk forståelse av makt i omsorgsrelasjoner?

1.3. Avhandlingens struktur

Her vil jeg kort gi leseren et innblikk i hvordan avhandlingen er bygget opp og hvilke tema de ulike hovedkapitlene behandler.

Etter dette første innledende kapitlet kommer avhandlingens kapittel to som inneholder studiens teoretiske fundament. Siden prosjektets empiri er fra norsk eldreomsorg, vil jeg innledningsvis i teorikapittelet beskrive kort noen utfordringer dette feltet står overfor. Videre retter jeg oppmerksomheten mot avhandlingens hovedtematikk og trekker opp noen sentrale linjer innenfor det omfattende feltet maktforskning. Dette danner bakgrunn for dette kapitlets mest sentrale teoretiske bidrag; presentasjonen av Michel Foucaults maktperspektiver. Kapitlet avrundes med noen kritiske blikk på Foucaults teoretiske arbeider.

I avhandlingens tredje kapittel presenteres den metodiske tilnærmingen, det empiriske datamaterialet og sammenhengen mellom observasjonsdelen, fokusgruppeintervjuene og de forskningsetiske utfordringene disse metodene medførte.

Det fjerde kapitlet innledes med en gjennomgang av dataanalysene før studiens fire publiserte artikler presenteres. I i kapittel fem tas forskningsprosjektets funn og resultater opp til diskusjon. Det avsluttende, sjette kapitlet inneholder oppsummering og konklusjon.

For å gi språklig variasjon veksles det mellom betegnelsene pasient, bruker og beboer når de som mottar pleie- og behandling omtales.

2. TEORETISKE PERSPEKTIVER

Denne delen av avhandlingen trekker opp den teoretiske bakgrunnsforståelsen for dette ph.d. prosjektet. Innledningsvis i dette kapitlet skisserer jeg noen av utfordringene samfunnet står overfor i forbindelse med det som omtales som «eldrebølgen». Det pekes også på noe av forskningen i dette feltet. Videre introduseres avhandlingens hovedtema og omdreiningspunkt ved at jeg gjør rede for noen sentrale tilnærminger til maktforskning. Hoveddelen av dette kapitlet er viet til å presentere viktige tema fra Michel Foucaults arbeider om makt.

2.1. Eldrebølge – media og forskning

Eldre som gruppe omfattes av en rekke ulike grunner med stadig større oppmerksomhet på mange av samfunnets arenaer. Demografisk er Norge og de øvrige landene i den industrialiserte del av verden inne i en utvikling hvor en stadig større andel av befolkningen oppnår høy levealder. Statistisk sentralbyrå tallfester den såkalte «eldrebølgen» ved å peke på at 23,7% av Norges befolkning i 2050 vil være 65 år eller eldre, mens tallet for år 2000 var 15,2% (Statistisk sentralbyrå, 2011). Den eldste delen av befolkningen er også de som er mest utsatt for sykdom, skade og funksjonsnedsettelse. En studie fra Storbritannia viser at omtrent halvparten av de som døde ved 90-års alder eller eldre, det siste leveåret trengte «...maximum assistance in virtually every daily activity;...» (Zhao et al., 2010). I stortingsmeldingen «Mestring, muligheter og mening» (St.meld.nr.25 (2005-2006), 2006) slås det fast at det i 2005 var mer enn 200 000 brukere av kommunale omsorgstjenester og at mer enn 40 000 bor i alders- og sykehjem, mens 50 000 bor i omsorgsboliger. Ytterligere data fra norske forhold utdyper disse tendensene:

...eldre over 67 år utgjør 66 prosent av brukerne i hjemmetjenesten (inklusive tjenester til beboere i omsorgsboliger) og mottar 41 prosent av ressursene. Når det gjelder institusjonsplasser er 90 prosent av beboerne over pensjonsalder. Totalt sett utgjør de eldre over 66 år 71 prosent av brukerne i pleie og omsorgssektoren og står for 63 prosent av ressursene (sum mottakere av hjemmetjenester og beboere på institusjon)(Huseby & Paulsen, 2009 s. 14).

I tillegg viser undersøkelser at ca. 80 % av beboere i norske sykehjem har en demenslidelse (Selbæk, Kirkevold, & Engedal, 2007; Helse- og Omsorgsdepartementet, 2011). Totalt regnet man med at det i 2005 var ca. 66 000 personer med demens i Norge (St.meld.nr.25 (2005-2006), 2006).

Tallenes tale vekker nyhetenes interesse og bekymrer politikere og helseprofesjonene. Dessuten har media med jevne mellomrom fokusert på sider ved omsorgen til de svakeste eldre som anses som kritikkverdige. Det beskrives hyppig uholdbare forhold og overgrepssliknende tilstander. Denne virkelighetsbeskrivelsen utdypes dessuten av forskning, eksempelvis der det er gjort studier i norske

sykehjem og kartlagt bruken av ulike former for tvang overfor inneliggende pasienter (Kirkevold & Engedal, 2005). De samme forskerne har undersøkt bruk av fysiske tvangsmidler, elektronisk overvåkning, kjemiske tvangsmidler (medisinering) og bruk av det han kaller press («force or pressure») under gjennomføring av dagliglivets aktiviteter, ADL (pleie, stell, måltider, toalettbesøk etc). Disse studiene viser at forekomsten av ulike tvangstiltak er høy og at deler av denne tvangsbruken strider mot lover og forskrifter. I tillegg til de juridiske sidene ved tvangsbruken, vil disse praksisene klart innebære faglige og etiske utfordringer i den daglige pleien. Det er derfor behov for større innsikt i bruken av disse tiltakene. Spesielt pekes det på et behov for mer forskning på bruken av makt eller press under gjennomføring av ADL aktiviteter (Kirkevold, Laake, & Engedal, 2003; Kirkevold, Sandvik, & Engedal, 2004; Kirkevold et al., 2004; Kirkevold & Engedal, 2004). Forskerne vektlegger også at det trengs mer kunnskap om dette feltet og at disse formene for tvangsutøvelse utfordrer både etiske og juridiske aspekter ved sykehjemsdriften. Kirkevold slår også fast at noen former for tvang/makt eller press i pleie og omsorg ikke er enkelt å dokumentere:

The use of force or pressure as a restraint earlier, but the problems that can occur when taking care of persons with dementia who do not understand what is happening are described. Qualitative studies describing the interaction between carer and patient would be useful (Kirkevold, 2005, s. 50).

Også andre har pekt på at pleie- og omsorgsarbeid kan romme praksiser som spenner fra forsømmelser til alvorligere uønskede hendelser. I en metastudie, gjort av forskning på mishandling av eldre («elder abuse») fra USA, dokumenteres alvoret i dette problemkomplekset. Samtidig påpekes behovet for mer forskning med andre metoder som kan avdekke omfang og peke på hvordan helsepersonell og tilsynsmyndigheter kan intervensere (Daly, Merchant, & Jogerst, 2011).

2.1.1. Overgrep og hverdag

Det er åpenbart viktig å få bedre innsikt i uholdbare og uakseptable forhold i eldreomsorgen. Derfor er det nødvendig å avdekke og kartlegge maktutøvelse som kan karakteriseres som forsømmelser, overgrep og maktmisbruk. Med dette ph.d. prosjektet har jeg bevisst valgt en annen innretning ved at nettopp disse maktuttrykkene, som framstår som klare overtramp, får ligge. Det er (minst) to grunner til det. For det første, retter min interesse seg mot den delen av den pleiefaglige samhandlingen som ikke fanges opp av søken etter overgrep eller lovbrudd. Jeg er altså mer opptatt av de «grå», alminnelige hverdagens jevne strøm av samhandling hvor den ansatte i møte med pasient/ bruker gjør utallige valg, og forvalter sin evne til å handle med og for den pleietrengende. For det andre, er min maktinteresse fundert først og fremst i en maktforståelse som er produktiv, og ikke bestemt av en ide om makt som et i seg selv uønsket onde som først og fremst må minimaliseres. Med denne interessen er det viktig å åpne for å se maktfulle møter mellom ansatte og pleietrengende, ikke bare som asymmetriske, men også som uavklarte og ustabile hvor den ansattes

agenda som profesjonell ikke alltid får forrang og gjennomslag. Samtidig åpner denne maktforståelsen for å utforske analytisk andre former for samhandling enn de som huser de opplagte overgrep og lovbrudd. Begrunnelsene bak dette er en tanke om at det er nødvendig å utvide repertoaret for å se, beskrive og snakke om sider ved pleiearbeidet i makttermer, så vel som kraftfull evne til å makte der andre ikke makter.

2.1.2. Omsorg og paternalismekritikk

Med teoretiseringen og vitenskapliggjøringen av mange av velferdsstatens hjelpeyrker har også omsorg som tema og fenomen blitt gjort til gjenstand for forskning. Spesielt innenfor skandinavisk sykepleie er omsorg stilt opp som forskjellig fra, og som en motsetning til, medisinen og legevitenskapens objektiverende, naturvitenskaplige tradisjon (Martinsen, 1989; Martinsen, 1993; Hamran, 1987; Elstad & Hamran, 1995). Kari Martinsen har ved ulike anledninger drøftet noen av omsorgens mange dilemma. Hun har på den ene siden stilt opp farene for unnlatesessynder og forsømmelser når den omsorgstrengendes rett til autonome valg blir et hinder for å få nødvendig pleie- og omsorg. I den andre ytterligheten har hun plassert den bedrevitende ekspertens paternalistiske overstyringer av pasientviljen (Martinsen, 1989). Hun har videre utforsket maktaspekter ved omsorgsutøvelsen i lys både av Løgstrups og senere Foucaults tanker om makt i relasjoner (Martinsen, 1993; Martinsen, 2005). På tross av åpenbare forskjeller, peker både Løgstrup og Foucault på at makt er å finne i relasjonene og at makt alltid må tenkes med når en undersøker relasjoner. For Løgstrup henger makten i relasjonene først og fremst sammen med menneskets sårbarhet og den gjensidige avhengigheten den skaper mellom mennesker. Hos Foucault henter Martinsen blant annet tankeredsaker til å utvide maktkritikken hun reiser mot naturvitenskapens objektiverende blikk på mennesket til også å omfatte *subjektiverende* prosesser. Med subjektiveringen underlegges individet sin selv-forming, men hvor denne selv-formingen er en reaksjon på samfunnets formende krefter (Martinsen, Wyller, & Hagemann, 2003). Omsorg er følgelig utforsket i lys av ulike perspektiver, og Martinsens bidrag er et eksempel på en spesielt omfattende og dyptgripende undersøkelse også av maktaspektene i omsorgsfeltet.

Et annet kritisk blikk på maktforholdene innenfor helsefeltet finner vi gjennom ulike tiltak for å styrke pasientens/klientens stilling i møte med helsevesenet. Et eksempel på dette finner vi i begrepet «advocacy» som fra 1970/80-tallet har blitt omtalt som en viktig oppgave for sykepleiere (Hanks, 2010). «Nursing advocay» kan dreie seg om å sørge for at pasient og pårørende får informasjon for å bli i stand til å fatte beslutninger om pleie og behandling, eller om å ta pasienter i forsvar når de utsettes for feilbehandling, uetisk eller uforsvarlig praksis (Jugessur & ILES, 2009). Idealet er en

sykepleier som taler pasientens sak og styrker den enkeltes styring over eget liv og sikrer valgfrihet og selvbestemmelse.

Parallelt er også «empowerment»-idealet, også i sykepleie, tillagt økende betydning og empowerment kan beskrives både som et resultat og som en prosess:

Empowerment is a process when the purpose of an educational intervention is to increase one's ability to think critically and act autonomously. Empowerment is an outcome when an enhanced sense of self-efficacy occurs as a result of the process (Anderson & Funnell, 2010, s. 278).

Empowerment i denne sammenhengen vil si å øke pasientens evne til selv å ivareta egne interesser og behov i møte med helsevesenet. Dette begrepet har ennå ingen god norsk oversettelse selv om bemyndigelse eller styrking er foreslått (Stang, 1998; Thesen & Malterud, 2001). Brukermedvirkning er kanskje det begrepet som på norsk best favner sentrale komponenter i empowermentttenkingen og som samtidig nå har en økende utbredelse og bruk.

2.1.3. Maktuttyning på omsorgens grasrotnivå

Den norske makt og demokratiutredningen 1998-2003 undersøkte blant annet ulike aspekter ved maktforholdene i den norske velferdsstaten (St.meld.nr.17 (2004 -2005), 2005; NOU 2003:19, 2003) Som det ble pekt på i avhandlingens første artikkel var dette maktperspektivet best egnet til å synliggjøre makten i de overordnede strukturene som la rammene for utøvelsen av det konkrete pleie- og omsorgsarbeidet (Juritzen & Heggen, 2006). Makt ble her beskrevet først og fremst som hierarkisk ordnede over-/ underordningsrelasjoner. Det slående i mange av disse beskrivelsene var tilstedeværelsen av *avmakt* mer enn *makt* der hvor den daglige pleien utøves i møte mellom ansatt og pasient/bruker. Det ble tegnet et bilde av store kvinnedominerte yrkesgrupper med lite reell innflytelse på de overordnede rammene for virksomhetene de arbeidet innenfor. Yrkesutøverne i pleien møtte brukere som var enda mer utsatte og maktesløse. Med dette maktesløshetsfokuset blir maktinteresse og maktkritikk rettet mer mot pleiefagenes omliggende betingelser oppover i hierarkiene heller en mot maktforholdene som er i spill i relasjonene i omsorgsutøvelsen.

Videre i avhandlingen vil jeg som et bakteppe for dette prosjektets analyser kort skissere noen hovedlinjer i sentrale maktforståelser, før jeg grundigere går inn i maktperspektivene som jeg i hovedsak anlegger i mitt doktorgradsarbeid.

2.2. Makt som studiefelt

Et av denne avhandlingens sentrale tema og omdreiningspunkt er begrepet og fenomenet makt. Makt gjøres til gjenstand for utforskning og diskusjon i en rekke akademiske fag. I «The SAGE

Handbook of Power» konstaterer redaktørene makt ikke er ett enkelt akademisk fags «eiendom»: «Political Science, Sociology, Anthropology, Political Theory, Organisation Studies, Geography, and different perspectives within and transcending each of these, such as Feminism, all make contributions» (Haugaard & Clegg, 2009, s. 5). For å understreke bredden og mangfoldet som omgir dette begrepet viser de også til resultatet av et Google søk på kombinasjonen 'social' og 'political power' som gir 470 millioner treff (Haugaard & Clegg, 2009). Mathiesen og Engelstad slutter seg også til denne forståelse av makt som mangetydig og at en omfattende litteratur om temaet nasjonalt og internasjonalt indikerer at det er mange og til dels svært avvikende oppfatninger når en skal redegjøre for hva makt er (Mathiesen, 2010; Engelstad, 1999; 2005). Dette innebærer at det er et utall av måter å avgrense, definere og forstå makt på, og som også har nøret opp under behovet for å finne *den ene rette* forståelsen og definisjonen av makt. «At the height of the seventies power debate, when a singular perception of power was *de riguer*, Lukes (1974) shifted the debate by arguing that power is an 'essentially contested' concept. Essential contestation refers to matters that cannot be settled empirically» (Haugaard & Clegg, 2009, s. 3).

Mathiesen (2010) argumenterer også mot en alt for snever og spisset definisjon av makt. Han hever pekefingeren i forhold til det han kaller dogmatiske forståelser av makt. Farene ved dette ligger i at ønsket om å se klart hva som faller innenfor og hva som faller utenfor begrepet makt, har en bakside. Å ta med seg et blikk for makt som er fokusert og rettet mot noe bestemt, innebærer en fare for at en ser makt bare i dette fokusfeltet, og med det risikerer å overse andre felter og dermed tro at makt ikke er andre steder.

Følgelig danner leseren seg lett det inntrykk at «makt», ja det er bare et skarpt og snevert avgrenset «belte» i tilværelsen. Og da, tenker leseren, er det jo ikke så farlig med makten. Dermed blir det faktisk slik at makt til dels maskeres gjennom den sosiologiske fremstillingen (Mathiesen, 2010, s. 43).

Selv har Mathisen ordnet ulike maktforståelser inne tre hovedkategorier, viljesmakt, strukturmakt og mikromakt, og han plasserer ulike makteoretikere og teorier innenfor disse overskriftene. Han viser hvordan de skiller seg fra hverandre ved at de tar for seg hvor makten er, hvem som har den eller sagt på en annen måte; på hvilket nivå makten er. Denne inndelingen kan tjene til en oversikt og orientering i dette svært sammensatte teoretiske landskapet. I tillegg peker jeg i fortsettelsen også på det som kanskje er et «sær-skandinavisk» fenomen, de store offentlig initierte forskningsprosjektene med ambisjoner om å utrede makt.

2.2.1. Viljesmakt

Mathiesens viljesmaktbegrep retter sin interesse mot individets (enkeltvis eller som del av en gruppe) evnet til å vinne fram i beslutningsprosesser der ulike viljer står mot hverandre. Denne vektleggingen finner vi hos den tyske sosiologen Max Weber (Engelstad, 2005). Hans definisjon av makt som: «...ett eller flere menneskers sjanse til å sette gjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltakere i det kollektive liv skulle gjøre motstand» (Weber, 1990, s. 53) har hatt, og har fortsatt, stor innflytelse både i statsvitenskap og sosiologi. Viljesmakten retter ikke sin interesse mot de store og overordnede strukturer, men mot konkrete handlende aktører.

Både Mathiesen (2010) og Lukes (2005) peker på den amerikanske sosiologen Robert Dahls arbeider fra 1950-60 tallet som viktige for å forstå hvordan makt framstår som evne til å få overtak, komme i dominansposisjon, i politiske prosesser når beslutninger skal tas. I henhold til Dahl finnes makten hos de som greier å samle flere bak seg og vinne politisk innflytelse for å få gjennomslag for sine ideer og beslutninger. Hauggard og Clegg (2009) viser hvordan dette standpunktet i neste omgang utfordres av Bacharach og Baratz som argumenterte for viktigheten av også å fokusere på det motsatte, det å generere «ikke-beslutninger» eller evne til å holde uønskede saker utenfor dagsordenen, som en viktig form for maktutøvelse. Det som likevel forblir sentralt i denne maktforståelsen er at makt er noe som finnes lokalisert hos konkrete aktører (Mathiesen, 2010).

2.2.2. Strukturmakt

Den andre av Mathiesens kategorier retter seg mot et mer overordnet nivå, hvor det handlende individ er ute av fokus når makten skal studeres. Her er ikke interessen styrt mot synlige enkeltpersoner eller grupper som er utøvere av makten, og som kan bruke den til å sette gjennom sin vilje. I stedet lokaliseres makten til mer omfattende og varige systemer eller strukturer. Det kan dreie seg om strukturer innenfor områder som ideologi, politikk, økonomi eller generelt i det sosiale liv. Dette perspektivet hadde stor betydning gjennom 1970-tallet. Strukturer som klasse, marked og kapital var sentrale når Marx ville forklare forskjeller i samfunnet, og feminismen pekte på patriarkatet som en overordnet struktur som bestemmende for kvinner og menns muligheter og mellom makt og avmakt. For at makt skal kunne beskrives innenfor strukturelle rammer, må strukturene man knytter makten til fungere noenlunde stabilt og vedvare over tid. Det ligger også i denne forståelsen at reproduksjonen, det vil si at maktforhold gjentas av nye generasjoner, i hovedsak skjer uavhengig av om det er bevisst og villet (Mathiesen, 2010; Engelstad, 1999; 2005).

2.2.3. Utreddet makt

I Skandinavia har interessen for å forstå temaet makt også resultert i flere store, politisk initierte, offentlige utredningsarbeid. I Norge ble temaet først bredt gjennomgått på 1970-tallet i en utredning

ledet av Gudmund Hernes (Hernes, 1975). Drøye to tiår senere ble temaet igjen utførlig behandlet i «Makt og demokratiutredningen 1998 – 2003» en utredning som ble ledet av professor Øyvind Østerud (NOU 2003:19, 2003; St.meld.nr.17 (2004 -2005), 2005). Også i våre naboland har interessen for å forstå maktforhold i samfunnet resultert i store utredningsarbeid. I Sverige i 1985 ble det igangsatt en utredning av makt og innflytelsesforhold i det svenske samfunnet (St.meld.nr.17 (2004 - 2005), 2005). Danmark gjennomførte også sitt maktutredningsarbeid, ledet av den danske forskeren Lise Togeby (2003), og hovedpunktene ble lagt fram gjennom boken «Magt og demokrati» (St.meld.nr.17 (2004 -2005), 2005).

Med disse omfattende utredningsarbeidene løftes blikket, og store og viktige samfunnsspørsmål, gjerne sett i lys av internasjonale utviklingslinjer og trender, belyses og diskuteres. I den norske utredningen ble det klart at heller ikke denne tilnærmingen var ukontroversielt, da to av utredningens medlemmer fant å ikke kunne stille seg bak uttalelsen flertallet ville avgi. Hege Skeie og Siri Meyer ville framheve andre viktige aspekter ved maktforholdene i samfunnet. I sin dissensuttalelse i sluttokumentet fra utredningen slår Meyer fast at uenigheten mellom henne og flertallet «...bunner i ulike forståelseshorisonter eller blikk på verden.» og videre at endringene i maktforholdene i samfunnet «...krever et annet begrepsapparat enn det samfunnsvitenskapelige som til nå har dominert forskningen på feltet» (NOU 2003:19, 2003, s. 62). Hun peker hun på at det har vært nødvendig å utvikle nye analyseredskaper, noe som nærmer seg mer grunnlagsforskning enn frambringelse av empiri. Videre undrer hun seg over den særskandinaviske tradisjonen med å feste lit til en sterk stat og spør om ikke det fører med seg en tendens til å velge enkle svar og teorier når et så komplekst spørsmål som makt skal forstås og forklares, og hun fortsetter:

De institusjonelle og juridiske maktteoriene tar ikke høyde for særtrekkene ved den moderne staten. Denne staten beskytter ikke bare sine borgere mot ytre og indre fiender og regulerer forholdet mellom dem ved lov; den griper inn i våre liv på intime og komplekse måter som var ukjente for tidligere herskere. Staten tar ikke bare hånd om den enkeltes helse og velferd, utdanning, fødsel og død, kort sagt: vårt fysiske og psykiske liv fra vugge til grav. Den forsøker også å oppdra oss og forme vårt livsbegjær (NOU 2003:19, 2003, s. 63).

2.2.4. Mikromakt

Denne fortattede innledningen til feltet for maktstudier har hatt som hensikt å peke på at dette forskningsfeltet er bredt, svært sammensatt og fylt av motsetninger og spenninger. Dette sveipet inn i «Den norske makt og demokratiutredningen 1998-2003», via Mathiesens maktkategoriseringer, mener jeg har illustrert dette. Samtidig tydeliggjøres nødvendigheten av forsøksvis å plassere denne avhandlingens maktperspektiv i forhold til denne bakgrunnen. Slik aktualiseres Mathiesens (2010) tredje kategori, mikromakt. Mathiesens mikromaktperspektiv strekker seg ut av viljes- og

strukturmaktforståelsen, og forlater ideen om den lokaliserte makten, som besittes av individer grupper eller strukturer. Meyers misnøye med «institusjonelle og juridiske maktteorier» imøtekommes her gjennom perspektivene til Michel Foucault som Mathiesen knytter til mikromaktnivået. Med dette åpnes det for å utforske behovet for en maktforståelse som ikke lokaliserer makten klart, men forfølger den også i de små formater og inn de intime og komplekse livsområdene hvor samfunnsvitenskapene vanligvis gir slipp. Dette vil være fokus for denne avhandlingens maktperspektiv, og utdypes videre i de neste kapitlene.

2.3. Michel Foucault og makt

Michel Foucault (1926 – 1984) var fransk filosof og historiker. Han begynte sin akademiske karriere med psykologistudier og praktiserte en kort periode på et psykiatrisk sykehus på 1950-tallet. Han arbeidet på sin doktorgradsavhandling «Galskapens historie i fornuftens tidsalder» blant annet i Lund i Sverige, men fikk den akseptert og publisert i Frankrike i 1961 (Foucault, 1999b). Dette ble den først av mange viktige bøker fra Foucaults hånd. Fram til sin død i 1984 var Foucault en toneangivende og omdiskutert intellektuell, med en rekke betydningsfulle vitenskapelige arbeider bak seg.

Michel Foucaults arbeidsform var preget av gjentatte skifter i interessefelt og fokus. Han gjorde jevnlig opp status selv over hvor han stod i sine arbeidsprosesser gjennom sine forelesninger, bøker og ikke minst i intervjuer. Samtidig pekte han stadig ut retningen han videre tenkte seg for sin forskning. Men ofte endret han planer, og forskningen tok nye veier ved at påbegynte analyser og metodiske tilnærminger ble problematisert og erstattet av nye, eller prosjekter ble satt på vent eller forlatt for aldri å bli tatt opp igjen. Foucault var åpenbart selv oppmerksom på dette særtrekket ved sin arbeidsform, og han kommenterte det blant annet slik: «More or less, and subject to the qualification that I may change the plan – because, as you know, I am like the crawfish and advance sideways – ...» (Foucault, Ewald, Senellart, & Fontana, 2008, s. 78). Disse «krepseaktige» uventede sideveisbevegelsene opptrådte stadig gjennom hans forskning, forelesninger og bokutgivelser, noe som har utfordret hans lesere og gitt næring til kritikk av hans arbeider.

Foucault har vært og er fortsatt omstridt og kritisert. I 1960 og -70-årene fikk han motstandere både på den politiske høyre- og venstresiden i den franske samfunnsdebatten. Han kritiserte selv begge de politiske fløyene for deres forståelser og problematiseringer av makt:

On the Right, it was posed only in terms of constitution, sovereignty, etc., that is, in juridical terms; on the Marxist side, it was posed only in terms of the State apparatus. The way power was exercised – concretely and in detail – with its specificity, its techniques and tactics, was something that no one attempted to ascertain; they contented themselves with denouncing it in the adversary camp (Foucault & Gordon, 1980, s. 115-116).

Som sitatet også viser hadde han klare meninger om hva maktperspektivene han kritiserte *ikke* fanget opp: hvordan makt ble utøvd som konkrete, detaljerte teknikker og taktikker. Nettopp dette ble noen av grunnelementene i Foucaults studier i maktens irrganger.

Det er ulike måter å dele inn og summere opp Foucaults forskning og forfatterskap. En vanlig inndeling er å operere med tre perioder eller epoker (Dreyfus & Rabinow, 1982; Foucault & Rabinow, 1991). I den første perioden, som ble innledet med «Galskapens historie» (Foucault, 1999b) i 1961 og strakk seg fram til boken «Kunnskapens arkeologi» (Foucault, 2002b) i 1968, arbeidet Foucault med det han beskrev som en arkeologisk metode. Bak den arkeologiske metoden lå høye ambisjoner:

...tanken var att bryta med såväl hermeneutisk tolkning som positivistisk korrespondens- eller avspeglingsteori och – med bortseende från såväl utsagors sanning som deras (djupare) mening – kartlegga de övergripande regelsystemen i hela epokers tänkande (Alvesson & Sköldberg, 2008, s. 369).

Arkeologien som metode representerer en mer distansert diskursbeskrivelse (Alvesson & Sköldberg, 2008). Den andre perioden innledes med Foucaults innsettelsesforelesningen «Diskursen orden» (Foucault, 1999a), ved College de France i 1970, og den avsluttes med bind 1 av «Seksualitetens historie» i 1976 (Foucault & Schaanning, 1995). I denne fasen rettes Foucaults interesser seg for alvor mot Nietzsches arbeider, og han henter inspirasjon fra hans genealogiske metode. I genealogien er det den kritiske søken etter *praksisformenes* røtter som dominerer. En tredje fase begynner i etterkant av utgivelsen av «Seksualitetens historie Vilje til viten» i 1976 og går fram til Foucaults død i 1984. Dette året kommer også de to siste bindene av seksualitetens historie ut, «Bruken av nytelse» (Foucault, 2001) og «Omsorgen for seg selv» (Foucault, 2002a). I denne fasen er både hans forelesninger og bokutgivelser preget av at han har dreiet sin interesse mot etikk i antikkens Hellas og han påbegynner og utvikler arbeidet med governmentalitybegrepet. Sentralt her er en interesse for styring, eller regjeringsformer, både hvordan stater styres, hushold og enkeltindivider styres, men ikke minst hvordan individet subjektiveres og ledes til å lede seg selv og antikkens idealer om selvbearbeiding og moderne styringsformer møtes (Foucault, Senellart, Ewald, & Fontana, 2007).

I min framstilling av Foucaults arbeider videre i denne avhandlingen har jeg valgt som omdreiningspunkt hans ulike innfallsvinkler til studiet av makt. Temaet makt er uløselig knyttet til Foucaults navn, og som Schaanning (2000) påpeker: «Foucault er framfor noen blitt betegnet som maktfilosof» (s. 319). Men på tross av Foucaults åpenbare og vedvarende interesser for makt understreket han selv sterkt at han *på ingen måte* hadde som hensikt å utvikle noen *maktteori*, og han motsatte seg bestemt alle forsøk på å plassere ham innenfor *ett* bestemt maktsyn (Schaanning, 2000). Foucault presiserte dette i flere intervjuer blant annet slik: «...when I examine relationships of

power, I create no theory of power. (...) I am no theoretician of power» (Foucault & Lotringer, 1989, s. 360-361).

Denne stadig tilbakevendende interessen makt, kombinert med en uttalt uvilje mot selv å utvikle teorier om makt, gjør at Foucault også omtales som maktteoretikeren uten en maktteori (Sandmo, 1999). Det var likevel liten tvil om at Foucaults forfatterskap stadig sirklet om tematikker som omhandlet makt. Han arbeidet på den ene siden med å utforske og forstå makt på et samfunnsmessig, overordnet og strukturelt nivå. I sine tidlige arbeider utviklet han inngående historiske analyser med utgangspunkt i institusjoner som asylers, fengsler, sykehus, skoleverket og militærvesenet, og de makt- og vitensstrukturer i samfunnet disse samspiller med (Foucault, 2000; Foucault, 1999b; Foucault, 1999c). På den andre siden er Foucaults navn kanskje enda sterkere knyttet til maktforståelser som undersøkte mikroaspektene av makten, maktens kapillærnivå, som han selv omtalte det som. Makt på dette nivået beskrev Foucault som et allestedsnærværende og relasjonelt fenomen. Denne makten var i spill i relasjonene og måtte sees som ustabil og sirkulerende i ulike styrkeforhold og praksiser (Foucault & Schaanning, 1995; Foucault et al., 2007). En introduksjon til en videre utforsking av hans maktforståelse kan best gjøres med hans påpeking av hva makten er og ikke er:

Makten er ikke en institusjon og den er ikke en struktur, den er ikke en bestemt styrke som bestemte personer skulle være utstyrt med: den er navnet man setter på en kompleks strategisk situasjon i et gitt samfunn (Foucault & Schaanning, 1995, s.104).

2.3.1. Suverenens makt – makt til død

For å tydeliggjøre Foucaults bidrag til maktforskningen, er det nødvendig å gå nærmere inn i noen av de historiske perspektivene Foucault la til grunn for sin forståelse av maktens ulike former og hvordan han mente dette la føringer for arbeidet med å belyse makt inn i vår egen tid.

Foucaults utforskinger av ulike maktformer fram mot vår egen tid tok utgangspunkt i 16-1700- tallets Europa, hvor makt i høy grad var et tilstedeværende og synlig fenomen. Konger og keisere er personifiseringen av denne epokens makt, og representerte en maktutøvelse som Foucault beskriver som *suverenens makt* (Foucault & Gordon, 1980). Opposisjon mot denne makten, som på alle vis var en meget synlig og total makt, var ytterst risikofyllt. Herskeren, suverenen kunne gripe svært direkte inn i den enkelte borgers liv og skjebne. Den detaljerte og grusomme tortur- og henrettelsesscenen fra Foucaults Overvåkning og straff (Foucault, 1999c) med timer med bestialsk mishandling og lemlestelse av den dømte, før døden inntreer, illustrerer med all tydelighet dette. Slike iscenesettelser av avstraffelser i denne epoken hadde som funksjon å vise hvem som hadde makten og hvilken

skjebne den som trosset herskeren kunne vente seg. Med Foucaults begreper får denne epokens maktutøvelse betegnelse makt som *rett til død* (Foucault, 1999c; Foucault & Schaanning, 1995).

I en forelesningsrekke fra Collège de France i 1975-76 «Society must be defended slår» Foucault (2004) fast at det i vestlig tenkning om makt er loven, eller jusens logikk, som har vært rådende gjennom det han kaller den juridiske/diskursive maktforståelsen og maktforståelser slik de kan framstå innenfor politisk teori og statsteori. «Man holder stadig fast ved et bestemt bilde av makt-lov, makt-herskermakt som ble tegnet av rettsteoretikerne og den monarkiske institusjonen» (Foucault & Schaanning, 1995, s. 101). Og det er denne tette forbindelsene som må løses opp hvis man etter Foucaults syn skal være i stand til analytisk å nærme seg makten slik den utøves inn i vår tid. Foucault konkluderer på denne bakgrunn at: «I den politiske tenkningen og analysen har man fremdeles ikke kappet hodet av kongen» (Foucault & Schaanning, 1995, s. 100). I følge Foucault har vi altså ikke kommet dit hen at vi i tilstrekkelig grad evner å rette oppmerksomheten i andre retninger enn mot den åpenbare og synlige juridisk-diskursive herskermakten og dominansen.

Foucault trekker altså en linje fra denne suverenitetsmakten til det han ser som grunnleggende trekk i toneangivende maktforståelse i sin egen samtid. Han fastholder at maktteorier med rot både i venstreradikal og konservativ tenkning fortsatt er opptatt av å utforske makt som noe som først og fremst utgår fra *den*, eller *det*, mektige. Makt forstås her i hovedsak som en asymmetrisk, ovenfra og nedad dominerende kraft. I henhold til disse forståelsene er makt noe som er lokalisert og i noens eie eller vevet inn i samfunnets bærende og overordnede strukturer, og den blir følgelig noe som kan overføres, gis eller erobres som en vare eller en gjenstand.

For Foucault framstår dette som en utelukkende negativ makt med funksjon å avverge, stenge inne, stoppe, hindre, begrense og gjennom dette tjene herskeren ved å kontrollere befolkningens liv og levnet. Her makter makten ikke noe annet enn å sikre at den underkuede ikke makter noe og framstår følgelig som en ren anti-energi. Denne overveldende og grenseløse maktutøvelsen representerer paradoksalt nok også maktens yttergrense. Å ta liv er denne maktens ytterste trumfkort. Når frykten for døden opphører, avløses herskerens totale makt over undersåttene av avmakten, makten løser seg opp. Dette tydeliggjør også det uøkonomiske eller uhensiktsmessige i denne grenseløst inngripende maktutøvelsen (Foucault & Schaanning, 1995).

Denne skissen av en overveldende, primitiv maktutøvelse danner bakteppe for Foucaults framstilling av maktformene som oppstår på veien fram mot vårt eget århundre. Allerede i perioden fra ca. 1750 til 1825 endres avstraffelsespraksisene i følge Foucault. Den offentlige iscenesettelsen av bestialske ritualer og seremonier med tortur og død tones ned, og flyttes ut av det offentlige rom. Makten endrer karakter fra å være en makt som gir en rett til å forvalte liv eller død, til å orientere seg mot

mennesket og livet - makten over livet. Makten har flyttet fra det storslåtte, glitrende og spektakulære til det hverdagslige og relasjonelle, til makten i det lille. Foucault summerer det selv opp slik:

There is no need for arms, physical violence, material constraints. Just a gaze, an inspecting gaze, a gaze which each individual under its weight will end by interiorising to the point that he is his own overseer, each individual thus exercising this surveillance over, and against, himself. A superb formula: power exercised continuously and for what turns out to be a minimal cost (Foucault & Gordon, 1980, s. 155).

2.3.2. Disiplinærmakt – makt over liv

Inn i denne nye fasen er det ikke lenger lemlestelse, utstudert dvelende pine og død som er maktens uttrykk og signatur. Samfunnsordenen opprettholdes med andre midler og straffesystemene vender seg gradvis mot andre metoder for å fylle sin funksjon. Flere spor leder utviklingen fram mot denne epokens maktuttrykk. Sentralt i utvikling står framskrittene innenfor kunnskaps- og vitenssystemene som karakteriserer denne tiden i overgangen 17-1800-tallet. Spesielt framhever Foucault det han betegner som de nye menneskevitenskapene, psykologi, psykiatri, medisin, o.a (Foucault, 1999b; Foucault, 1999c; Foucault & Schaanning, 1995). Den systematiske innsamlingen av viten og kunnskap om mennesket skyter fart når nå den moderne tid med tro på sikker og objektiv viten vokser fram. Det akkumuleres viten om mennesket som art eller kategorien menneske og det etableres en kultur hvor informasjon i bred forstand samles, nedtegnes og arkiveres. Den enkelte borger, det enkelte individ, blir også i økende grad gjenstand for nedtegning og kunnskapsakkumulering. Slik blir hverdagsmenneskets liv samlet som tekst, kategorisert og arkivert. Med dette fokusskiftet endres også maktens teknikker og strategier (Schaanning, 2000).

Foucaults bøker «Galskapens historie» (1999b) og «Klinikkens fødsel» (2000) undersøker begge ulike sider ved den moderne medisins framvekst som vitenskap. Det er ikke slik at vitenskapen med sine tekniske metoder og prosedyrer avdekker helt nye fenomener og sykdommer. Foucault knytter framskrittene til endringer i medisins diskurs. Det blir mulig å finne eller å se fenomener ut fra at det skapes begrep og språk som gjør det mulig å begrepsfeste og beskrive det som allerede er der. Dette setter Foucault i sammenheng med det vitenskapelige kliniske blikket – at medisinen, gjennom å skille det normale fra det som var avvikende, blir i stand til å se. Grunnbetingelsene for en god medisinsk disiplin ligger i å skape gode skriftlige metoder og rutiner for å nedtegne og gjenfinne enkeltindividens data.

Slik skapes individet som beskrivbart og analyserbart objekt. Objektivisering og Individualisering utvikles som to parallelle prosesser hos Foucault. Individualiseringen, å utskille vanlige mennesker fra

massen, blir nødvendig for den objektiverende eksaminasjonen og dokumentasjonen. Samtidig veves de vitenskapelige begrunnelsene og sannhetene om hvordan barnet, eleven, arbeideren, pasienten, den kriminelle eller den gale *egentlig er* som objektivt beskrevet, tettere sammen med oppbyggingen og styringen av det moderne samfunnet. Dette erstatter den ene mektiges demonstrasjon av tvang, vold, pinsler og død for å befeste sin overlegne posisjon. Inn i mot vår egen tid vokser det i stedet fram en viten-makt konstellasjonen som produktivt og befordrende retter seg mot menneskets liv som individ og befolkning. Å beherske befolkninger blir viktigere enn å erobre og kontrollere territorier (Foucault et al., 2008; Foucault et al., 2007).

Makt - viten

Historiene om enkeltmenneskene i møte med de ulike menneskevitenskapenes representanter, danner også basis i de samme vitenskapers kunnskapsakkumulering. Subjektet objektiveres gjennom ulike oppdelende praksiser (dividing practices), en oppdeling og inndeling *i seg selv*, uttrykt gjennom legevitenskapens interesse for anatomi, fysiolog og patologi, og i en inndeling eller atskillelse *fra andre* ved skillet normal - gal, frisk - syk (Foucault & Rabinow, 1991). Foucault peker på hvordan kunnskap skaper makt til å klassifisere og med det gripe inn i enkeltmenneskenes liv. Samtidig framstår noe som kunnskap og sannhet ved at noen har makt til å gi det begrepsmessige apparatet som er i bruk det sannhetsstempel det trenger for å få autoritet til å oppdage ny kunnskap. Foucault snakker om en enhet kunnskap - makt hvor de to elementene gjensidig forutsetter, eller skaper, hverandre.

The exercise of power perpetually creates knowledge and, conversely, knowledge constantly induces effects of power.(...) Knowledge and power is integrated with one another, and there is no point in dreaming of a time when knowledge will cease to depend on power; this is just a way of reviving humanism in a utopian guise (Foucault & Gordon, 1980, s. 52).

Dette er radikalt forskjellig fra hvordan vi vanligvis tenker, hvor idealet er at kunnskapsbygging foregår i trygg avstand fra maktsfærer som politikk og økonomi. Universitetet, med idealet om den frie og uavhengige forskning, legemliggjør denne kunnskapstradisjonen i den vestlige kulturkrets. Foucault derimot spør oss om det ikke vil være nødvendig å ta et oppgjør med denne tradisjonen som ser på kunnskap - makt nærmest som to motsatte elementer, som ild - vann. Kanskje er det ikke så enkelt som at makten gjør gal og at kunnskap bare kan vinnes i en maktfri sfære (Foucault, 1999c).

Maktens mikrofysikk

Med mikromakten, makten i det lille, betoner Foucault at makten framstår i relasjoner, at det er på dette nivået den blir synlig og følgelig kan studeres. På dette nivået utøves makten i et stadig

vekslende spill av krefter, motkrefter og strategiske avveiiinger. Dette innebærer at makten ikke kan sees som stabil i den enes eie, men mer fluktuerende fra øyeblikk til øyeblikk. Disiplineringen og normaliseringen spiller seg ut og utøves i denne relasjonens samhandling, men det er ikke slik, hevder Foucault, at enkeltindivider har disiplinerende makt. Individet i møtet med andre individer skaper relasjoner som blir selve åstedet for artikuleringen av makten. Gjennom praksisene som utøves i disse relasjonene formes og omformes partene og makten spilles ut (Beronius, 1986). Sett på denne bakgrunn taper studiet av de overordnede og bakenforliggende forhold for maktens framtreten noe av sin betydning. Foucault ser ikke studiet av maktens legitimitet eller av maktutøverens intensjoner som det viktigste sentreringspunktet for maktstudier.

On the contrary, it should be concerned with power at its extremities, in its ultimate destinations, with those points where it becomes capillary, that is, in its more regional and local forms and institutions. Its paramount concern, in fact, should be with the point where power surmounts the rules of right which organise and delimit it and extends itself beyond them, invests itself in institutions, becomes embodied in techniques, and equips itself with instruments and eventually even violent means of material intervention (Foucault & Gordon, 1980, s. 96).

Med dette retter han i stedet sitt fokus mot maktens mange ytterpunkter. Han er opptatt av hvordan den infiltreres og blir en del av institusjoner, teknikker og teknologier. Det er her makten møter dagliglivet, og dagliglivet møter makten. På dette nivået framstår makten ved at den utøves, den blir praksis. I motsetning til tidligere tiders herskermakt som hentet sin legitimitet fra loven og stod fram i sin prakt og grusomhet, er denne makten ikke så synlig. Den kan mangle juridisk legitimitet og opptre maskert eller i det skjulte, men nettopp da vil den kunne utfolde sin funksjon og leve opp til sin eventuelle hensikt.

Dens suksess er proporsjonal med i hvilken grad den lykkes i å skjule sine mekanismer. Ville makten bli akseptert hvis den var fullstendig kynisk? For makten er hemmeligholdelsen ikke en form for misbruk. Den er uunnværlig for dens funksjonsmåte (Foucault & Schaanning, 1995, s. 96).

Dette innebærer at denne makten er virksom og potent først og fremst når den utfoldes i det skjulte. Ved at makten er vevd inn i alle samfunnets plan og nivåer og mellom menneskene, blir den noe allestedsnærværende. Med en slik maktforståelse kan makten ikke tildeles den ene mektige (instans, gruppe eller individ), for så å gjøres til gjenstand for mottiltak, opprør eller revolusjon. Makten blir heller ikke noe en kan erobre, tilegne seg eller arve, men noe som oppstår og uttrykkes lokalt og relasjonelt og som er i stadig bevegelse, kjempende.

*Makten er overalt. Dette skyldes ikke at den omfatter alt, men at den kommer alle steder fra.(...)
Makten er ikke en institusjon og den er ikke en struktur, den er ikke en bestemt styrke som bestemte*

personer skulle være utstyrt med: Den er navnet man setter på den komplekse strategiske situasjon i et gitt samfunn (Foucault & Schaanning, 1995, s. 104).

Produktiv makt

Foucault argumenterer altså for at makt må være noe mer enn det bildet som vanligvis framstår: en undertrykkende, dominerende, kontrollerende og negativ kraft kun egnet til å si nei. I stedet framholder han at det som gjør at makten potent og virksom er det han betegner som maktens produktive aspekter.

What makes power hold good, what makes it accepted, is simply the fact that it doesn't only weigh on us as a force that says no, but that it traverses and produces things, it induces pleasure, forms knowledge, produces discourse. It needs to be considered as a productive network which runs through the whole social body, much more than as a negative instance whose functions is repression (Foucault & Gordon, 1980, s. 119).

Dette aksentuerer maktens produktive karakter. I stedet for å representere det begrensende og tvingende nei, virker denne makten gjennom å stimulere, mobilisere og engasjere den som styres i en aktiv og velvillig samhandling. Foucault bryter med fokuset på maktens opphav og søken etter *den* mektige *aktøren* eller *strukturen*. Hans interesse er i stedet rettet mot *maktutøvelsen* og *maktrelasjonene* (Schaanning, 2000). Med dette argumenterer han for å utforske makten i aksjon og makt som en håndfast og konkret begivenhet mellom mennesker.

Helsearbeiderens, forskerens eller byråkratens inngående og nøyaktige observasjon, overvåking og journalføring suppleres i Foucaults analyser av en annen viktig prosess i denne kunnskapsakkumuleringen, *bekjennelsen*. Foucault belyser hvordan bekjennelsesformer bringes inn fra ulike tradisjoner inn i undersøkelsen og kontrollen av menneskets seksualitet. Den kristne, katolske tradisjonen bidrar til dette med sin forventning og sitt krav om skriftemålet, å komme med den totale og uttømmende bekjennelse. Framveksten av de moderne menneskevitenskapene fortsetter og utvikler denne undersøkende utspørringen (som i den medisinske anamnesen) og viderefører forventningen om bekjennelsen. Psykoanalysen og psykologien framstår også, med sin dvelende interesse for de nære, mest intime, smertelige og dels forbudte detaljer fra individets liv, som en bekjennelsespraksis.

I dagens betydning forstås bekjennelse som å vedstå seg egne tanker og handlinger, ikke bare om seksualiteten som Foucault tar utgangspunkt i, men omfatter felt som forbrytelser, synder, tanker, begjær, fortid, drømmer, barndom, ulykker og sykdommer. Vi er i henhold til Foucault blitt «...et

usedvanlig bekjennende samfunn» (Foucault & Schaanning, 1995). Bekjennelsen har altså spredd seg til rettsvesenet, pedagogikken, medisinen, familieforholdene og kjærlighetslivet.

Med mest mulig nøyaktighet bestreber man seg på å si det som er vanskeligst å si. (...) I lyst og smerte foretar man bekjennelser overfor seg selv som det ville være umulig å foreta overfor andre, og som man lager bøker av. Man bekjenner eller man tvinges til å bekjenne (Foucault & Schaanning, 1995, s. 69).

Dette er en side ved de moderne maktforholdene som kan knyttes til vitenskapens og kunnskapens utforskende blikk, men også til kontrollmekanismenes altseende blikk, det Foucault også utdyper i sine beskrivelser av Benthams panopticon (Foucault, 1999c). Med bekjennelsen kommer individene de utspørrende, granskende og kontrollerende maktuttrykkene i møte, enten frivillig eller under ulike omstendigheters tvang (Foucault & Schaanning, 1995).

Å makte

Foucaults tanker om makt som en produktiv kraft knytter også an til noen ulikheter i hvordan makt kan omtales på språk som fransk, tysk, engelsk og norsk. Foucault gjør bruk av to viktige nyanseringer av makt som ligger i det franske språket, skillet mellom «pouvoir» og «puissance». Som ikke fransktalende skal jeg selvfølgelig håndtere dette med forsiktighet. Jeg velger å nærme meg det via noen refleksjoner over temaet jeg finner i engelskspråklige Foucaultlitteraturen som diskuterer dette poenget. Det slås fast at Foucault velger hovedsakelig verbformen «pouvoir» som blant annet kan oversettes med «to be able to» når han i sine arbeider snakker om makt (Elden, 2001; Allen, 2003).

Allen (2003) bemerker at det er vanlig både på engelsk og tysk å bruke hovedsakelig ett ord eller begrep for å beskrive makt: power eller Macht på tysk. Dette er substantivformer som omtaler makt som en ting eller gjenstand.

"... in the English-speaking world we use the same term, power, to refer both to the capacity to do something and to the act itself – of domination, of authority, of whatever – which may flow from the resources mobilized. The French language, by contrast, has two terms to decipher power, puissance and pouvoir (as indeed does Italian, potenza and potere, from the Latin base, potentia and potestas), where broadly the former denotes capacity and the latter denotes the act of power (Allen, 2003, s. 105-106).

Eller som Elden (2001) sier det når han peker på at Foucaults bruk av det franske ordet *pouvoir* er sentralt for å forstå hans syn på makt:

This is the word he uses to translate the German "Macht", a word normally translated in French as puissance. In using the French word pouvoir – which as a verb means 'to be able' – Foucault attempts to capture the creative, productive sense of power, rather than merely the forceful, repressive sense (Elden, 2001, s. 106).

Dette bygger opp under Foucaults mange understrekinger av viktigheten av å se makt som en produktiv og befordrende kraft som står i sterk kontrast til en mer vanlig oppfattelse av makt som noe som i hovedsak er negativt og tyngende, noe som: «... 'excludes', it 'represses', it 'censors', it 'abstracts', it 'mask' it, 'conceals'» (Elden, 2001, s. 106). Det kan synes som det i norsk språk kan være lettere å fange opp denne sondringen mellom makt som en ting (substantiv) og makt i form av evne til å «makte» (verb). Verbformen gir en letter tilgang, men som kanskje er lite benyttet, til å sette på begrep produktive aspekter ved makt og maktpraksiser.

2.3.3. Governmentality – frihetsstyring

Med governmentalitybegrepet skapte Foucault et ny-ord og plasserte sitt analytiske fokus inn i sin egen samtid i spennet mellom individenes selvstyring og styringen av stater. Samtidig med at vitenskapene interesserer seg for mennesket, utvikles også nasjonenes styringsapparater gjennom en stadig mer nærgående interesse for individ og befolkning. Statene blir mer styringsdyktige. Det utvikles administrative apparater for overvåkning av befolkningen gjennom ulike etater og instanser som iverksetter kontroll med fødsel, død, helsetilstand, sanitære forhold og byutvikling. Foucaults maktinteresse beveger seg her fra de mer disiplinerte og normaliserende styringsformene til en enda mer innenfra, fortrolig og velmenende styring av individer.

Et viktig element i disse styringsbestrebelsene omfattes av det Foucault valgte å kalle pastoralmakt (pastoral power) eller hyrdemakt. Denne maktformen kombinerer mer tradisjonelle tanker om statsstyring og kontroll av territorier med maktformer som retter seg mot befolkninger og individer, eller tar mål av seg til å favne «alle og en hver» (Foucault et al., 2007; Foucault & Faubion, 2002). Denne styringsformen hevder Foucault kan knyttes til tradisjoner man kan føre tilbake til de tidlige kristne menighetene. Dette er ansvaret pastoren som «den gode hyrde» hadde for å lede, føre og beskytte sin hjord mot alt ondt, en plikt og en makt til å vise omsorg for hele flokken og for den enkelte. Kjennskapet til den enkelte fordret i tillegg det som man gjenfinner i det katolske skriftemålet, en bekjennelse som gav pastoren eller hyrden en inderlig og intim kunnskap om den enkeltes innerst av tanker og forestillinger.

Med denne analytiske optikken blir det mulig å reflektere over at maktens utøvelse raffineres, finslipes, mildnes og gjøres mer akseptabel, ønskelig og enda til ettertraktet. Foucault peker på hvordan disse maktformene veves inn i de moderne vestlige samfunnene. Styring (government)

forstått på dette viset er altså noe annet og noe mer en den vanlige politiske statsstyringen. Dette handler i tillegg om å dirigere, gi retning til individer og gruppers handlinger:

The exercise of power is a «conduct of conducts» and a management of possibilities.(...) the government of children, of souls, of communities of families ,of sick. (...) To govern in this sense, is to structure the possible field of action of others (Foucault & Faubion, 2002, s. 341).

Fokus er flyttet fra kontroll med ting til kontroll og styring med befolkning og individer. Det handler om å lede og styre « ...individene ved hjelp av deres egen sannhet» (Foucault & Neumann, 2002).

Sentralt hos Foucault i denne perioden hvor governmentalitybegrepet utformes er også hans interesse for den greske antikkens etikk. Det er grekernes vektlegging av nødvendigheten av å arbeide på seg selv, utvikle og foredle sine egenskaper og bringe ens tilbøyeligheter og handlinger under kontroll, som Foucault på mange plan utforsker i sine to siste bokutgivelser. Slike spenner hans interessefelt fra statsstyring til individenes styring av seg selv. Makt forstått innenfor governmentality tenkningen handler nettopp om de moderne samfunnenes vellykkede, sømløse sammensmelting av disse nivåene for styring og kontroll (Foucault & Neumann, 2002; Foucault et al., 2008).

Om governmentalitybegrepet var nytt, representerte det ikke noe brudd med tidligere perspektiver. I stedet må det forstås i forlengelsen av flere av de linjer Foucault tenkte og arbeidet langs i foregående år, ikke minst arbeidene med «bio-power» (Foucault et al., 2007). Tankene om makt som en produktiv kraft, som beskrevet foran, er sentral og utvikles og konkretiseres gjennom governmentalitytenkningen. Foucault beskriver her en makt som frambringer handling hos den makten rettes mot. Dette skjer gjennom disiplineringens detaljregulerende strukturering av kropper og relasjoner, bekjennelsens eskalerende utbredelse inn i vitenskapene om menneske, og som beskrevet nedenfor, pastoralmaktens omfattende, omsluttende og inngripende omsorg for alle og en hver. Disse forholdene er alle eksempler på viktige komponenter i den maktform Foucault vil gjøre oss oppmerksom på, og vår for, med governmentalitybegrepet. Med dette tar Foucault fatt i det tidlige 80-tallets nyliberale strømninger og peker på det selvmotsigende i viljen til makt som har som mål å «styre fram» en frihet fra styring.

Governmentality – etter Foucault

Med Foucaults død i juni 1984 stopper hans bidrag i utviklingen av disse ideene. Det er på tross av dette åpenbart at governmentalityperspektivet har å fengst og inspirerte til fortsatt tenkning om styringen av frihet. Rose (2006) beskriver hvordan governmentalitytenkningen fanges opp av miljøer i Storbritannia som arbeider videre i spennet fra disiplinære maktformer til selvstyring:

The English governmentality approach also drew upon Foucault's observation that technologies of the self were formed alongside the technologies of domination such as discipline. The subjects so created would produce the ends of government by fulfilling themselves rather than being merely obedient, and in Rose's phrase (Rose 1989) would be obliged to be free in specific ways. (Rose, O'Malley, & Valverde, 2006, s. 9).

Rose et al. (2006) peker på publiseringen av «The Foucault effect» (Gordon, Miller, Burchell, & Foucault, 1991) som viktig for å gjøre begrepet kjent for et bredere publikum. Boken inneholder, i tillegg til Foucaults governmentalitytekst, bidrag fra andre forskere som tar i bruk governmentalitybegrepet i sine arbeider.

Mitchell Dean er en annen sentral bidragsyter som aktivt tar i bruk og videreutvikler denne tenkningen. Han analyserer ulike aspekter ved den moderne staten og dens styringssystemer og peker på hvordan governmentalityperspektivet kan brukes bredt til forståelse av styring i spennet fra individenes selvstyring til statens «selvstyring» av sine styringsformer (Dean, 2010). I den andre utgaven av sin bok «Governmentality Power and rule in society» trekker Dean linjene og analysene fram til den globale finanskrisen i 2008 og revitaliserer og aktualiserer slik Foucaults begreper.

I skandinavisk sammenheng har Kaspar Villadsens arbeider med genealogiske studier av sosialt arbeid i Danmark også trukket veksler på sentrale tanker fra Foucaults governmentalityforståelse (Villadsen, 2004). Han viser hvordan idealer om velgjørenhet fra det 19. århundret vender tilbake som «neo-philantropy» i vår tid, en velgjørenhet som forventer en aktiv og selvstyrende hjelpmottaker:

Social work for empowerment is about realizing the individual's willpower, authority and capacity to act. Social workers construct clients as powerless, with no self-authority, and promise to turn them into powerful persons who can exercise self-mastery (Cruikshank, 1999). In this sense, empowerment is a form of power that claims to ensure a quantitative maximization of the clients' power over themselves. But how are empowered clients to be fabricated out of powerless ones (Villadsen, 2007, s. 317)?

Han har også vist hvordan det moderne arbeidslivet i økende grad gjennomføres av kontrollformer og styringsteknologier som tilbyr, eller forventer av, den ansatte en frihet til å styre seg selv. Ett styringsverktøy i disse prosessene er dialogen som anvendes i samtalen mellom arbeidsgiver og arbeidstaker og klient i helse- og sosialvesenet (Karlsen & Villadsen, 2008).

Cruikshank (1999) tar også i sin bok «The will to empower» i bruk Foucaults governmentalitytenkning i sine kritiske analyser av empowermentfenomenet og dets betydning som maktutjevne ideal.

I sin gjennomgang av governmentalityforskningen ender Rose et al. (2006) med å spørre hva som er innholdet i denne arven fra Foucault. Det interessante, hevder de, er denne tenkningens insistering på nødvendigheten av å se bort i fra de store fortellingene og teoriene («the grand theories»), globaliseringen og staten som forklaringsinstans og -nivå når vi skal forstå *hvordan* vi i nåtiden styres fra individnivå til samfunn.

Instead, we need to investigate the role of the gray sciences, the minor professions, the accountants and insurers, the managers and psychologists, in the mundane business of governing everyday economic and social life, in the shaping of governable domains and governable persons, in the new forms of power, authority, and subjectivity being formed within these mundane practices (Rose et al., 2006, s.26).

Avslutningsvis understreker de at framfor alt: «...the aim of such studies is critical, but not critique-to identify and describe differences and hence to help make criticism possible» (Rose et al., 2006, s. 26). Slik stiller de åpent nye muligheter for fortsatt anvendelse av Foucaults «governmentality-optikk».

Foucault i helse- og medisin

Foucault har i økende grad også blitt tatt i bruk i forskningen i medisin-, helse- og sykepleiefeltet. Tiåret etter Foucaults død gjorde Jones og Porter (1998) gjennomgang av hvordan Foucaults tanker og perspektiver fram til da hadde vært nyttige med hensyn til å belyse sider ved moderne helsearbeid. De belyste forhold som involverer autonomi, makt, kropp, viten, disiplinering og medisins historie. Noen år senere redigerer Petersen og Bunton (1997) en annen antologi hvor fokus i blant annet legges på Foucaults governmentalityarbeider. Cheek (2000) diskuterer nytten, og mulige anvendelser, av ulike poststrukturalistiske tilnærminger til sykepleieforskningen, også her vies Foucault en bred plass.

I tillegg til disse eksemplene på bokutgivelser har det kommet en jevn strøm av tidsskriftsartikler som trekker veksler på ulike deler av Foucault arbeider i analysen av sykepleiefeltet med fokus på temaer som disiplinering, styring, kunnskap makt og ulike diskursanalytiske tilnærminger (Holmes & Gastaldo, 2002; Perron, Fluet, & Holmes, 2005; Gastaldo & Holmes, 1999; Porter & Jones, 1998; Biggs & Powell, 2001; Frederiksen, 2010; Henderson, 1994; Arnold, 1996; Ceci, 2004; Guta, Gagnon, & Jacob, 2012). Disse bidragene representerer et mangfold i metodiske tilnærminger anvendt på ulike studiefelt og viser ulike tilnærminger til Foucaults begreper og tanker.

2.4. Derridas dekonstruksjon

En annen viktig tenker og filosof som også på mange måter kan assosieres med Foucault, er Jacques Derrida. Noen bred og utdypende presentasjon av Derrida og hans tenkning er det ikke rom for i denne avhandlingen. Likevel er det på sin plass å kort knytte noen kommentarer til aktuelle elementer fra Derridas tenkning da han gjennom begrepet dekonstruksjon bidrar til å gi interessante perspektiver på i arbeidet med analyser av tekstmaterialet i avhandlingens fjerde artikkel.

Derrida var fram til sin død i 2004 en aktiv bidragsyter til samfunnsdebatten og filosofien. Han var en periode elev av Foucault, men etter han kritiserte Foucaults «Galskapens historie» oppstod en kontrovers som endte med et brudd mellom disse to som aldri fullstendig ble helet. Begrepet dekonstruksjon er skapt av Derrida og følgelig uløselig knyttet til hans navn. Hans forelesning i USA i 1966 pekes på som så å si poststrukturalismens startpunkt. Dekonstruksjon beskriver Derrida som en måte å lese på og er *ikke* noen teori eller filosofi. Å gjøre dekonstruksjon til en teori eller filosofi blir i denne tenkningen en selvmotsigelse. Tegn og tekst er sentralt i dekonstruksjonen og Derrida står bak det mye siterte, sterkt omstridte og ofte misforståtte utsagnet: «Det finnes ingenting utenfor teksten» (Derrida i (Mekjan, 1999, s. 103). Poenget med det er knyttet til Derridas utgangspunkt at vi har tilgang til virkelighetene gjennom tegnene, det vil si som en fortolket virkelighet. En direkte tilgang til denne virkeligheten kan ikke tenkes utenom tegnene (teksten) (Mekjan, 1999).

Torfinn (2009) gir følgende beskrivelse av Derridas dekonstruktive lesning som et tekstlig arbeid eller dobbel-lesning av teksten :

The first reading is a faithful attempt to follow the dominant strategy, or interpretation, of the text, its presuppositions, its concepts and its arguments. The second reading then consists in tracing the excluded, repressed and inferior strategy, or interpretation, which forms the undercurrent of the text (Torfinn, 2009, s. 116).

Interessen for understrømningene, det undertrykte men, også motsigelsene, bruddene og det ufullkomne er sentralt hos Derrida. Det er alltid mulig å bringe inn perspektiver som vender om på utsagn og deres betydning (Mekjan, 1999).

En dekonstruktiv lesning kan ikke etablere alternative tankesystemer. De åpner opp for usikkerheten og den absolutte forståelsens umulighet. Dette er i følge Derrida ikke et onde. Men mulighetsbetingelser for etikk, rettferdighet og demokrati (Mekjan, 1999, s. 98).

Denne destabiliseringen og tvilen han innfører i sin filosofi vekker voldsom motstand og blir av mange av hans kritikere sett som uttrykk for relativisme, antirasjonalisme, og nihilisme. Som vi skal se i fortsettelsen, er dette en kritikk som i stor grad også rettes mot Foucaults arbeider.

2.5. Foucaults kritikere

Michel Foucault var gjennom hele sitt virke en omstridt og omdiskutert akademiker. Han ble kritisert fra svært ulike hold og ble karakterisert og plassert i ulike teoretiske posisjoner og i ulike politiske leire. Dette aspektet ved Foucaults arbeider vil jeg gå nærmere inn på i denne delen av avhandlingen ved å presentere to av de kritiske røstene som tok til motmæle mot Foucaults tanker og teorier. Det ble reist flere alvorlige spørsmål og kritiske innvendinger til tenkning, teoretiske konstruksjoner og hans metoder. Først skisserer jeg hovedlinjer i Jürgen Habermas' Foucaultkritikk. I tillegg peker jeg også en annen innfallsvinkel til kritikk av Foucaults arbeider hentet fra feministisk teori.

2.5.1. Jürgen Habermas

Jürgen Habermas var sterkt kritisk til Foucaults arbeider. I boken «The philosophical discourse of modernity. Twelve lectures» (1987) gikk Habermas til frontalangrep ikke bare på Foucault, men på hele den tankeretning eller tradisjon Foucault ble knyttet til, postmodernismen. Intensiteten i denne kritikken har ført til at den av flere omtales som særlig skarp, hissig og ironisk (Rajchman, 1988; Flyvbjerg, 1998; Foucault & Neumann, 2002; Schaanning, 1993).

Sentralt hos Habermas' er begrepet om den kommunikative rasjonalitet (communicative rationality) og med hans vektlegging av dialogen og den ideelle samtalesituasjon hvor den eneste tvang vil være det beste argumentets tvangsløse tvang. «Argumentation insures that all concerned in principle take part, freely and equally, in a cooperative search for truth, where nothing coerces anyone except the force of the better argument» (Habermas, 1990, s. 198). Dette er for Habermas avgjørende for en fortsatt samfunnsutvikling bygget på rasjonalitet og demokrati. Han tar som utgangspunkt at mennesket er konsensussøkende og ønsker frihet fra dominans i dialogen med andre mennesker. Denne dialogen, er i følge Habermas, helt avhengig av troen på fornuften som instans.

Habermas trakk linjene tilbake til overgangen fra middelalderen til renessansen, oppdagelsen av den nye verden og reformasjonen. Her legges grunnlaget for utviklingen fram mot opplysningstiden som fornuftens gjennombrudd. Habermas står som en forsvarer av denne tradisjonen fra opplysningstiden hvor uvitenhet, overtro og åndelig mørke feies til side av det moderne menneskets inntreden på scenen. Dette danner grunnlaget for framveksten av det moderne: «With Kant, the modern age is inaugurated,' says Habermas (1987:260)» i Flyvbjerg (1998, s. 211). Men, moderniteten som prosjekt trues fra flere hold. Habermas ser makten slik den trer inn på arenaen i form av byråkratisering og instrumentalisering som en av trussel mot den frie dialogen og som en koloniserer livsverdenen.

Habermas' grunnleggende kritikk mot postmodernistene var at deres teorier og tenkemåter undergravde hele modernismens prosjekt. Postmodernismen framstod, slik Habermas leste den, som en trussel mot rasjonalitet selv. Han tok sterkt til motmæle mot alt som kunne undergrave fornuften og igjen bane veien for irrasjonalitet og relativisme. Habermas så nazismens framvekst og dens fatale konsekvenser som et resultat av ufornuft og irrasjonalitet, og det var avgjørende, med fornuftens hjelp, å forsvare samfunnet mot en slik katastrofe igjen. For Habermas undergraver postmodernistenes tenke- og arbeidsmåter mulighetene for dette, og trekker grunnen vekk under troen på rasjonaliteten som et grunnelement i vitenskaps- og samfunnsutviklingen.

Hos Foucault fant Habermas mye av det han så på som å postmodernismens farer. Habermas spør retorisk om Foucault er i stand til å gjennomføre sitt prosjekt i «Madness and civilization», å reise en kritikk mot modernitetens rasjonalitetsbegrep uten å bli fanget i selvrefererende selvmotsigelser (Habermas, 1987). Svaret Habermas gir på sitt spørsmål er et klart *nei* og han ser Foucaults teoretiske byggverk nettopp som selvrefererende og selvmotsigende. Han peker på at Foucault forsøker å kritisere og ugyldiggjøre rasjonaliteten ved hjelp av den samme rasjonalitetens verktøy og byggesteiner. Likeledes ser Habermas Foucaults innføring av makten som et element uløselig knyttet til «vitens-skapingen» og rasjonalitetens utvikling som enda et slag i luften. Hvordan kan Foucaults påstand om at all viten skapes i maktfelt og er tids- og kontekstbundet ha gyldighet? Er ikke Foucaults påstander bare (enda) en like maktladet sannhet, og hva er den da verdt som kritikk? Habermas peker på at Foucault slik sett kritiserer vekk den grunn han står på og kritiserer i fra.

Presentisme handler om å fortolke historien med nåtidens ideer og perspektiver som målestokk og gjerne også ved hjelp av dette å vektlegge relevante deler av historien som støtter ens eget syn. Samtidig nedtones mindre relevante begivenheter som ikke passer inn i det historiske bildet. Habermas mener Foucault blir hengende fast i en situasjon hvor han ikke bare tar utgangspunkt i et her og nå blikk på de historiske linjer han beskriver, men at han også unnlater å gjøre rede for sitt hermeneutiske utgangspunkt (Habermas, 1987; Schaanning, 1993). *Relativisme* er en verdensanskuelse hvor ingen faste normer eller absolutte utgangspunkt for tanke og forståelse eksisterer. Alt er forankret i en kontekst og tid. Som et resultat av relativismen og Foucaults insistering på at all kunnskap må sees som resultat av makteffekter vil han med det oppløse sin egen påstand ved at den også kun er et nåtidig resultat av de samme makt-vitensrelasjonene.

Habermas anklager også Foucault for i sine tekster å huse en tilsørt og skjult normativitet, eller en krypto-normativitet. Habermas konstaterer at Foucault håner den politiske venstresiden når de holder fram makt som et onde som må bekjempes og når de idealiserer de som makten utøves over som de gode. I Foucaults perspektiv er ikke dette spørsmål om ondt eller godt (Habermas, 1987).

Med det som utgangspunkt spør Habermas hvorfor skal en motsette seg, gjøre opprør mot denne kompakte allestedsnærværende makten. Foucault kunne besvare dette kun ved å introdusere en eller annen normativ begrunnelse, men her forblir Foucault taus hevder Habermas (Habermas, 1987). Likevel, mener Habermas, ligger det her en uttalt norm om at dette er en uakseptabel situasjon som påkaller aktiv inngripen.

2.5.2. Feministisk kritikk

Michel Foucaults arbeid har både vakt interesse og skepsis blant ulike bidragsytere til feministisk teori. En grunnleggende kritikk av Foucault fra feministisk hold er at han gjennom hele sitt forfatterskap rett og slett var lite interessert i temaer som berørte kjønn (gender), likestilling og feminisme. Han forholdt seg i liten grad til hele det hurtig ekspanderende og svært betydningsfulle forskningsfeltet som omfattes av merkelappen feminisme og som var i sterk frammarsj i Foucaults samtid. Utover denne generelle konstateringen av det som kan tolkes som en viss likegyldighet til spørsmål omkring kvinners stilling i samfunnet var det også helt konkrete deler av hans teoretiske arbeid som var vanskelig å forene med viktige problemstillinger som opptok mange feminister.

Foucaults forståelse av subjektet som en sosialt og historisk konstituert størrelse uten en stabil og varig substansiell kjerne ble av mange oppfattet som provoserende. Mens man innenfor feminismen hadde arbeidet for å artikulere, gyldiggjøre og verdsette kvinners opplevelser, erfaringer og forståelser, og slik så å si skape et kvinnelig subjekt, kan Foucaults «avliving» av det samme subjekt oppfattes som svært lite egnet til å støtte opp om «det feministiske prosjekt» Som Nancy Hartssock skriver:

Why is it that just at the moment when so many of us who have been silenced begin to demand the right to name ourselves, to act as subjects rather than objects of history, that just then the concept of subjecthood becomes problematic (Hartssock, 1987, s. 196)?

Et annet sentralt punkt for feministisk kritikk er Foucaults maktforståelse som tegner et bilde av en makt som er over alt, i alt og som gjennomsyrrer alle relasjoner (Deveaux, 1994). Dette er problematisk for arbeidet for frigjøring fra maktutøvelse, dominans og undertrykkelse. Bemyndigelse eller myndiggjøring (empowerment) løftes fram som nettopp et feministisk bidrag til å motvirke og nedbygge destruktive maktstrukturer. Foucaults altomspennende maktbegrep framstår som et hinder for disse frigjøringsidealene, det blir rett og slett ikke noe sted å yte motstand fra når makten er så altopplukende.

If we agree with Hartssock's suggestion that feminists need to envisage a nondominated world, we should not slip into fatalistic views about the omnipresence of power. This means rejecting

Foucault's assertion that absolutely no social or personal relations escape permeation by power (Deveaux, 1994, s. 233).

En fortsettelse og utdyping av denne kritikken finner vi hos en av feminismens mest sentrale skikkelser, Judith Butler (1989). Et viktig punkt hos Butlers kritikk av Foucault er at hun slutter seg til de som ser Foucaults relativisme som et problem når det kommer til makt/motstand. Når Foucault fastslår at både ideen mennesket og om menneskets kropp representerer et for ustabil utgangspunkt for selvforståelse og selv(an)erkjennelse, blir det også vanskelig å tenke seg at det finnes noen punkter faste nok til å reise en motstand eller motmakt mot de krefter Foucault påpeker som øver makt mot mennesket

Butler slår fast at Foucault ser kropp som konstituert innenfor spesifikke sammenhenger i kulturen og innenfor diskurs-/maktregimer. Hun hevder også at Foucault mener det ikke finnes noen materialitet eller ontologisk uavhengig kropp utfor disse regimene. Likevel mener Butler at Foucault bygger på en genealogi hentet fra Nietzsche som forstår kropp som overflate og som et sett av skjulte krefter som er undertrykket og forvandlet av kroppseksterne kulturelle konstruksjoner. Hun hevder at for Foucault er kroppen en blank og ubeskrevet flate som venter på å bli påskrevet av historien selv (Butler, 1989). Selv om Foucault ser ut til å argumentere for at kroppen ikke eksisterer utenfor rammen av den kulturelle innskrivingen, ser det ut som om innskrivingsmekanismen er avhengig av en makt som er ekstern i fht til kroppen. Det avgjørende punktet her er om kroppen da har en ontologisk status (som noe som *er?*) adskilt eller uavhengig av innskrivingen, noe Foucault selv i følge Butler søker å tilbakevise.

Butler utlegger også sin kritikk gjennom en inngående drøfting av Foucaults omtale av hermafroditten HB' liv og skjebne. Hun anklager Foucault for en romantiserende lesning og begrepsbruk når han karakteriserer han/henne som tilstedeværende i en verden av en «...happy limbo of a non-identity» (Butler, 1989, s. 128). Altså en verden som preges av overskridelser av kategorier som kjønn og nytelse. Hun mener Foucault undervurderer maktrelasjonene som både konstituerer og fordømmer denne ulykkelige hovedpersonen.

Her slutter hun seg også til andre feministiske kritikere som kritiserer hele den "språklige vendingen" i postmodernismen. Hun kritiserer også Foucault for å «avvikle» subjektet. Faren med dette er i følge Butler at uten et subjekt er det ingen handlende aktør og heller ingen aktør som kan tenkes å handle for å fremme sin sak (no agnet no agency) (Butler, 1989) (Butler 1990, s. 34). Slik er det heller ikke noe potensial for å fremme motstand og forandring noe som er sentrale tema i feminismen hvor bevisstgjøring av kvinner og kamp for like rettigheter står sentralt.

2.5.3. Maktkritikkens kritiker og hans kritikere

Denne noe språklig snirklete overskriften er valgt for å minne om at Foucault *ikke* var en maktteoretiker, han ønsket ikke å skape noen maktteori. Derimot tok hans arbeider omkring makt utgangspunkt i en kritikk av det han oppfattet som toneangivende maktteorier i sin samtid. Han delte de grovt i to og snakket om den juridisk/diskursive-, og den marxistiske stats- og strukturmaktfokuserede forståelsen. Foucault var også nøye med å vise at disse teoriene historisk sett handlet om å yte motstand mot eller å kritisere makten. I det først tilfellet, mot monarkiet og eneveldet og i det andre, mot kapitalkreftenes hegemoni og samfunnsstrukturenes tyngende krefter. Kanskje kan man si at mye av kritikken mot Foucault handler om å stille spørsmål ved og bestride om han snakker fra en «gyldig» posisjon. Er det mulig å reise analyser og kritikk fra dette tankemessige ståstedet Foucault selv bereder for sin virksomhet?

Selv om det er tydelig avstand mellom ståsted og teoretisk forankring blant kritikerne som kort er presentert foran, er det likevel interessant å peke på noen fellestrekk. Det er verdt å merke seg at alle (med noe variasjon) peker på det problematiske i å stille seg i en så kritisk posisjon som Foucault gjør og samtidig være avhengig av at kritikken man reiser må gjøres «med det samme» eller «fra det samme» som man kritiserer. De peker på at Foucault med stor selvfølge setter seg i en privilegert posisjon (han, men ikke andre, kan snakke fra denne posisjonen). Dessuten er det klare henvisninger til Foucaults Nietzsche influerte tankegods. Det pekes på det betenkelige med kritikk som først og fremst dekonstruerer og river fra hverandre, og parallellene til Nietzsches nihilisme ligger nær.

2.6. Hvilken Foucault?

I dette kapitlet har jeg så langt, gjennom mine gjengivelser og tolkninger av Foucaults tekster, presentert sentrale deler av Foucaults maktperspektiver. I tillegg er det også gitt rom for noen kritiske innvendinger mot Foucaults arbeider. Avslutningsvis vil jeg her også kort peke på noen muligheter og utfordringer arbeider med en teoretiker som Foucault har ført med seg i dette avhandlingsarbeidet.

Et gjennomgående trekk ved Foucaults arbeider er, som beskrevet foran, hans evne til teoretiske sprang, bråstopper, vendinger og sidelengs forflytninger. Hoy (1986) beskriver i sin introduksjon til boken «Foucault a critical reader» konsekvensen han trekker av dette: «So there may not be a single Foucault» (s. 2). Alvesson og Sköldberg (2008) trekker en liknende slutning når de strever med å plassere inn Foucault i en bestemt forskningstradisjon. Han beskrives som en forsker full av kreativitet og innfall som utfordrer og sprenger grensene for kategoriseringer og båssetting, og de konkluderer: «Det finns med andra ord många Foucault.» (s. 369). Liknende forståelser av Foucaults

arbeider finner vi også i Norge. Neumann (2002) omtaler ulike faser i Foucault resepsjonen i Norge: «Annen fase i norsk Foucault-resepsjon produserer ikke én, men mange Foucaulter» (s. 30). Fra Danmark går Åkerstrøm Andersen kanskje enda ett skritt videre i beskrivelsen av Foucaults omskiftelighet og hvordan man som leser møter dette: «...man oppfinder etterhånden sin egen Foucault, der måske mer har med en selv at gøre end med Foucault» (1999, s. 28).

Innledningsvis i denne avhandlingen siterte jeg Foucault der han omtalte sine bøker som en verktøykasse. Sitatene ovenfor viser at tolkningsrommet Foucault skaper med sine *sagte og skrevne* tankerrekker kan synes vidt og romslig. Det kan på denne bakgrunn synes som Foucault lykkes i sine bestrebelse på å bringe sine lesere, eller brukere av hans tekster, en verktøykasse av tanker og begreper. Vertøykassemetaforen tas enda et steg videre når han inviterer til å bruke *tekstfragmenter* blant annet som instrument for å bryte ned og kortslutte maktsystemer:

All my books, wether Madenss and Civilization or this one we're talking about, are, if you like, little tool boxes. If people want to open them, use a particular sentence, idea, or analysis like a screwdriver of wrench in order to short-circuit, disqualify or brake up the systems of power, including eventually the very ones from which my books have issued... well, all the better (Foucault & Lotringer, 1989, s. 149), s. 149) !

Disse spenningsfylte beskrivelsene av Foucaults tenkning og spørsmålene som reiser seg om hvordan man skal håndtere dette, kan være noe av svaret på to sider ved Foucaults posisjon. Han må sies å ha fått en relativt stor betydning i mange sammenhenger, men samtidig er det heller ingen tvil om at han er svært omstridt og til dels kontroversiell. Disse spenningene og denne uavklarheten løses åpenbart *ikke* med dette avhandlingsarbeidet. Spenningene som er skissert her tas med videre inn i arbeidet med å tenke med Foucaults analytisk verktøy(kasse) inn i omsorgsfeltet.

3. METODISKE OVERVEIELSER OG FORSKNINGSETISKE DILEMMA

I denne delen av avhandlingen vil jeg gjøre rede for de metodiske valg som er gjort gjennom dette prosjektets ulike faser. Jeg vil peke på prosjektets vitenskapsteoretiske forankring innenfor fortolkende metode i tillegg til å gå gjennom framgangsmåtene som er fulgt gjennom arbeidets ulike faser. De forskningsetiske aspektene dette prosjektet har aktualisert behandles tett opp til beskrivelsen av den konkrete gjennomføringen av arbeidet.

Hensikten med dette prosjektet har vært å studere makt der hvor noen av helsevesenets mest utsatte og sårbare brukergrupper mottar pleie og omsorg i institusjon. Fokus for denne studien er makt i relasjonen mellom brukere og ansatte. For å komme i inngrep med denne type tematikk har jeg valgt å arbeide fram data gjennom *observasjon* i daglig pleiearbeid og gjennom *fokusgruppeintervjuer* med de ansatte som utfører denne pleien. Slik har jeg hatt som mål å få innsikt i hvordan makt håndteres i samhandlingen med pasienter, i samtale ansatte i mellom og mellom ansatte og beboere på et sykehjem. Dette interessefeltet krever metodologiske verktøy som er i stand til å fange opp både komplekse sammenhenger og å utforske dybden i disse sammenhengene. For å møte disse kunnskapsmålene har det vært nødvendig å ta i bruk kvalitative forskningsmetoder.

Innledningsvis i dette kapitlet peker jeg på noen fagtradisjoner innenfor kvalitativ metode som understreker mangfoldet, men også synliggjør spenninger og motsetninger innenfor denne metodiske tilnærmingen. Forskningsetikk tematiseres i denne teksten når ulike faser av prosjektet og konkrete utfordringer omtales. Dette for å knytte de etiske vurderingene og valgene tett til kontekst og prosjektets konkrete dilemmasituasjoner. Framstillingen videre er strukturert slik at de mer metodeteoretiske vurderingene, beskrivelser av framgangsmåtene i arbeidet med empirien og mine metodiske valg er flettet sammen i teksten.

3.1. Kvalitativ forskningsmetode

Det er bred enighet om at kvalitative design er velegnet når sammensatte situasjoner, som omfatter personers handlinger i arbeid, hjem eller fritid skal beskrives, analyseres og forstås (Creswell, 2007). Det kvalitative forskningsfeltet er sammensatt med en rekke ulike metodiske framgangsmåter forankret innenfor ulike forskningstradisjoner. Ofte framheves "Chicagoskolen" og starten av 1900-tallet som en begynnelse med sentrale navn som Mead, Bateson og Malinowski (Denzin & Lincoln, 2005). I denne tidlige fasen var det spesielt antropologiske feltmetoder og dybdeintervjuer som vant innpass i forskning (Fangen, 2010; Brinkmann & Kvale, 2008). Det har gjennom de siste hundre årene vært en betydelig utvikling av forskningsmetodene som ofte får samlebetegnelsen fortolkende

metoder og som rommer metodisk arbeid innenfor ulike disipliner som filosofi, historie, teologi, litteraturvitenskap med flere.

Alvesson og Sköldbberg (2008) beskriver kvalitativ forskning som bestående av to hovedkomponenter, tolkning og refleksjon. Tolkningen tar utgangspunkt i at en enkel forståelse av empiri som en speiling av virkeligheten, må forkastes. I stedet må empiri i forskning sees som et resultat av fortolkning i mange ledd. Refleksjonen knyttes av forfatterne til en mer innadrettet utforskning av forskerens eget utgangspunkt og posisjon og en kritisk gjennomgang av hvordan dette får betydning for empiri og fortolkning av denne: «Refleksjonen kan defineres som tolkning av tolkning og något som setter igång en kritisk självprövning av egna tolkningar (inklusive konstruerande) av empirisk material» (Alvesson & Sköldbberg, 2008, s. 20).

Patton (2002) minner om at i kvalitativ forskning vektlegges det folk selv sier om en situasjon eller et fenomen, ofte framskaffet gjennom dybdeintervjuer eller dokumenter. Dette datamaterialet har likevel sine begrensninger: «To understand fully the complexities of many situations, direct participation in and observation of the phenomenon of interest may be the best research method» (Patton, 2002, s. 21). Denzin og Lincoln (2005) på sin side betoner de kreative og skapende aspektene ved kvalitativ forskning. De trekker paralleller mellom kvalitativ forskning og kreative prosesser som filmskaping eller å lage et lappeteppe (quilting, bricolage). Slik vil de illustrere denne formen for forskning som en mangetydig, fortolkende og skapende praksis i relasjon til sitt undersøkelsesfelt.

I de siste tiårene har postmoderne og poststrukturalistiske tankestrømninger fått større innflytelse også i tenkningen omkring de kvalitative metodene. Dette innebærer blant annet en økt vektlegging av språk som skaper av virkelighet. Med denne dreiningen blir idealet om forskning som en objektiv avlesing og gjengivelse av virkeligheten erstattet med en forståelse av virkelighet som språklig skapt (Brinkmann & Kvale, 2008) Samtidig registreres det også en større spenning innad i det kvalitative forskningsfeltet hvor de tradisjonelle beskrivelsene av kvalitativ forskning utfordres av nye forståelser av forskningens muligheter og begrensninger (Denzin & Lincoln, 2005).

3.1.1. Prosjektets metodologiske spenninger og bevegelser

Dette ph.d. prosjektet har budt på noen metodologiske utfordringer. Ved prosjektets begynnelse valgte jeg, både ut i fra kjennskap til feltet og egen metodeinteresse og kunnskap, å ta i bruk metodikk fra kvalitativ forskning i form av feltmetodikk med deltakende observasjon og fokusgruppeintervjuer. Denne klare empiriske forankringen trekker veksler blant annet på antropologiens tradisjoner for feltarbeid og analyser av denne type data. Samtidig har min lesing av Foucaults tekster generelt, og hans maktperspektiver spesielt, bidratt med innsikter som har fått

gradvis økende betydning for forståelsen og fortolkningen av det empiriske materialet. Dette har i sin tur beredt grunnen for en spenning mellom de mer tradisjonelle kvalitative forskningsmetodene og en analytisk tilnærming som i stor grad er inspirert av Foucaults postmoderne, diskursive og destabiliserende kritiske perspektiver. Disse teoretisk innfallsvinklene har hatt betydning i alle faser av prosjektet fra prosjektbeskrivelse, via observasjoner og intervjuer til fortolkning, analyser og sammenskrivning.

Ganske tidlig i prosjektet ble det dessuten klart at det teoretiske fundamentet jeg valgte gjennom studiene av Foucaults maktperspektiver, krevde en vedvarende og dvelende fordykning om jeg skulle evne å bruke dem i arbeidet med å belyse studiens empiri og forskningsspørsmål. Selv om jeg gjennom hovedfagsprosjektet mitt hadde arbeidet med deler av Foucaults teoretiske begrepsapparat, har Foucaults tankemessige verden fortsatt elementer av utilgjengelighet og fremmedhet i forhold til min erfaringsbakgrunn som helsearbeider og den empirien jeg brakte med meg fra feltarbeid og fokusgrupper fra pleiearbeid i sykehjem. Samtidig hadde jeg tidlig en klar oppfatning av at det her lå muligheter i det å komme innenfor denne begrepsverdenen for på nye måter å se på den svært konkrete og hverdagslige pleiepraksisen jeg både var en del av (kraft av min profesjonsbakgrunn) og betrakter av.

Uroet hverdag

Fra Foucaults teoretiske posisjoner er det kanskje først og fremst potensialet for å skape uro, for å utfordre det naturlige, selvsagte, innforståtte, velvillige og velmenende i hverdagspraksisene i pleiefeltet jeg har tatt med inn i dette prosjektet. Når Foucault i intervjuer ble konfrontert med at de som opplevde seg rammet av hans kritikk, de ansatte i sosialvesen og i fengsler, savnet handlingsanvisninger for hva de skulle gjøre i stedet for den praksis Foucault så sterkt kritiserte, svarte han:

But my project is precisely to bring it about that they «no longer know what to do,» so that the acts, gestures, discourses that up until then had seemed to go without saying become problematic and dangerous. This effect is intentional (Foucault & Faubion, 2002, s. 235).

Dette understreker at Foucaults posisjon å tenke og reflektere fra først og fremst innebærer et sterkt kritisk perspektiv. Kritikk er et ord som nok i noen sammenhenger kan ha en vel så negativ valør som ordet makt, noe Foucault ble jevnlig konfrontert med, og adresserte i flere intervjuer.

A critique is not a matter of saying that things are not right as they are. It is a matter of pointing out on what kinds of assumptions, what kinds of familiar, unchallenged, unconsidered modes of thought the practices that we accept rests (Foucault & Faubion, 2002, s. 154).

Videre understreker han nødvendigheten av at vi tar tenkningen om det vi gjør på alvor selv om (eller kanskje på grunn av at) denne kan værer skjult og usynlig i hverdagspraksiser. Foucault slår fast at tenkning ligger bak og driver, animerer hverdagsadferd og de mest tause og usynlige vaner.

Criticism is a matter of flushing out that thought and trying to change it: to show that things are not as self-evident as one believed, to see that what is accepted as self-evident will no longer be accepted as such. Practicing criticism is a matter of making facile gestures difficult (Foucault & Faubion, 2002, s. 155).

Vanlig, grå og nærmest usynlig hverdag kan paradoksalt nok være krevende å gripe forskningsmessig. Nettopp interessen for dette har vært santal som drivkraft og inspirasjon i dette avhandlingsarbeidet. Mye tid og energi har da gått med til å sette seg inn i og ta i bruk mulighetene dette kritiske, destabiliserende blikket ga og prøve å komme i dialog med og reflektere over forvaltningen av makt i empiriens hverdagspraksiser. Slik har teori og refleksjoner over teori fått tyngde, vekt og forrang framfor de rene empiriske kvalitative analysene. Foucaults teoretiske arbeider og tenkemåter har bidratt i avhandlingen på to nivåer. For det første har de gitt en bred, generelt kritisk tilgang til å gå inn i pleie og omsorgsfeltet. På den andre siden har hans maktforståelser bidratt til å utvikle avhandlingens analyser makt av og maktpraksiser.

3.2. Forskningsprosessen - fra plan til data

Videre i dette kapitlet vil jeg gjennomgå dette forskningsprosjektets ulike faser. Hensikten med dette er, så langt som mulig, å stille åpent for innsyn *hva* som ble gjort i prosjektets løp og *hvordan* det ble gjort. Selv om jeg foran har trukket opp noen hovedlinjer innenfor temaene kvalitativ metode, feltarbeid og forskningsetikk, vil jeg i fortsettelsen både vise hvordan disse tematikkene kom i spill i gjennomføringen av prosjektets ulike faser, og jeg vil utdype med mer teori der hvor jeg finner det nødvendig.

3.2.1. Prosjektets forberedelsesfase

Våren 2004 utarbeidet jeg sammen med min hovedveileder Kristin Heggen en søknad til EkstraStiftelsen Helse og Rehabilitering og til Norske Kvinners Sanitetsforening (NKS) om finansiering for doktorgradsprosjektet «Eldreomsorg, makt og verdighet. En kvalitativ studie av sykehjemspraksis.» Under utformingen av prosjektplanen ble det tatt kontakt med ledelsen i NKS ved leder for N.K.S. Kløverinstitusjoner as¹, Mette Kalve. NKS viste stor interesse for forskningsprosjektet

---

¹ Jeg velger å omtale institusjonseieren (N.K.S. Kløverinstitusjoner as) og ledelsen med rett navn for å gi kreditt til velvilje og imøtekommenhet som ble vist meg i forhold til å legge til rette for forskning i deres institusjoner. Siden det er flere titalls Kløverinstitusjoner over hele landet mener jeg den konkrete institusjonens anonymitet er ivaretatt. (Institusjonen og dens avdelinger omtales med fiktive navn).

og stilte seg positive til at observasjonsstudier og intervjuer kunne gjennomføres i en av deres institusjoner. Kløverinstitusjonene eies og drives av NKS og består (pr. 2012) av et tjuetalls institusjoner som gir et bredt tilbud til brukere innenfor helse- og sosialsektoren:

...her kan nevnes distriktpsikiatriske senter, alders- og sykehjem, revmatismesykehus, kompetansesenter innen demens, multipel sklerosesenter, tilbud til unge rusavhengige, tilbud til multifunksjonshemmede barn, barne og ungdomspsykiatrisk institusjon pasienthotell mv. (NKS, 2012).

I denne første kontaktfasen ble det klart at flere institusjoner var positive og interessert i mulighetene som lå i å delta i et forskningsprosjekt. Da finansieringen fra Helse og Rehabilitering ble innvilget høsten 2004, fortsatte dialogen med ledelsen for NKS fram til at en konkret institusjon ble forslått. Første sondering og kontakt ble gjort av Mette Kalve, og tilbakemeldingene var positive, slik at undertegnede startet dialogen med institusjonens styrer.

3.2.2. Etikk underveis

Arbeidet med å ivareta etiske aspekter ved dette forskningsprosjektet startet med utarbeidelsen av prosjektsøknaden. I planen ble det slått fast at det var nødvendig med godkjenning av Regional Etisk Komité (REK) i tillegg til at de som ble involvert i observasjons- og intervjustudien gav sitt frivillige informerte samtykke. Det ble pekt på viktigheten av at forskningssituasjonen ikke ble opplevd av deltakerne som en ubehags- eller krenkelsessituasjon.

På bakgrunn av prosjektplanen ble det første halvår av 2005 utarbeidet søknader til REK og til Norsk Samfunnsvitenskapelige Datatjeneste (NSD) (vedlegg 1,2,5-7). Når tilbakemeldingene fra disse to tilsynsorganene kom, ble det klart at det ikke bare var etiske utfordringer knyttet til relasjonen forsker og informant. I tillegg viste kommentarene at det var krevende å forholde seg til to ulike kontroll- og tilsynsorgan med ulike fortolkninger av sine regelverk. Før prosjektets oppstart ble det utarbeidet skjema for å innhente samtykke fra alle som ville bli berørt av observasjons- og intervjudelen av studien. For å ivareta de ikke samtykkekompetente (som vi forventet ville utgjøre en betydelig andel av de aktuelle deltakerne) foreslo vi å innhente samtykke fra beboernes pårørende.

Det ble på dette punktet tydelig at REK og NSD hadde ulikt syn. NSD stilte krav om at det skulle innhentes samtykke fra pårørende til de ikke samtykkekompetente. Da dette ble lagt fram for REK opplyste de om at de ikke anså dette som gyldige samtykker. REK mente at lovverket åpnet for at pårørende kunne samtykke til *behandling* på vegne av sine nærmeste, men ikke til deltakelse i *forskning*. I samtale med en representant for sekretariatet i Den Nasjonale forskningsetiske komité for medisin og helsefag (NEM) etterspurte vi en avklaring på hvordan vi skulle forholde oss til ulike

krav fra disse to instansene. Det ble svart at NEM (REK) og NSD var to selvstendige organer og ikke stod i noe hierarkisk forhold til hverandre og at ytterligere avklaringer ikke kunne gis. Det var opp til oss å tolke regelverk og retningslinjer ut i fra de svar vi hadde fått, og å handle i tråd med dette. Med bakgrunn i disse tilbakemeldingene valgte vi ikke å forfølge ideen om å innhente samtykke fra pårørende til pasientene i den aktuelle institusjonen. utfordringene disse etiske dilemmaene medførte, inspirerte til en fortsatt oppmerksomhet mot temaet gjennom prosjektet og resulterte i publiseringen av avhandlingens tredje artikkel. (Juritzen, Grimen, & Heggen, 2011).

3.2.3. Tilgang til sykehjemmet

Parallelt ble det arbeidet videre med tilgang til feltet. Det ble holdt telefonisk kontakt med institusjonens styrer og en formell søknad med prosjektplanen som vedlegg ble utarbeidet og forelagt institusjonen (vedlegg 4). Søknaden ble behandlet i institusjonens styre som utrykte positiv interesse for prosjektet og besluttet å tillate det gjennomført (vedlegg 3). I samråd med styrer og veileder la jeg en plan for å informere institusjonens beboere, pårørende og ansatte. I innledningsfasen av prosjektet ble det derfor avholdt informasjonsmøter med de berørte partene i juni 2005. Dette omfattet ulike ledelsesnivåer i kommunen: helse og sosialsjef i kommunen, leder for hjemmetjenesten (den skjermede demensenheten som inngår i prosjektet var en del av denne tjenesten og var fysisk lokalisert i sykehjemmets bygninger), styrer for sykehjemmet og styreleder og styremedlemmer (bl.a. pårørenderepresentant) for sykehjemmet og avdelingslederne ved de to berørte avdelingene (Somatisk avdeling og Skjermet demensenhet). Videre ble det sendt informasjon om prosjektet med invitasjon til de pårørende om å delta på et informasjonsmøte (1 pårørende deltok). Det ble også avholdt informasjonsmøte hvor alle de ansatte var invitert (ca. 16 deltok). Dagen etter møtet var forsker og veileder til stede i begge avdelingene noen timer og snakket med de ansatte som var på jobb, svarte på spørsmål og informerte om prosjektet. I samråd med institusjonens ledelse ble det besluttet å ikke gjennomføre det planlagte informasjonsmøtet med pasientgruppen. På grunn av pasientenes fysiske og mentale tilstand ble det vurdert som mer egent og informere de enkeltvis og ikke form av et fellesmøte. I denne fasen ble det også utformet informasjonsskriv spesielt tilpasset, beboere, pårørende, ansatte og i tillegg lagd oppslag for å henge opp på fellesrom og i korridorer. Disse ble oversendt REK og etter noen justeringer godkjent (vedlegg 5).

Etter sommerferien ble det, i samråd med sykehjemmets ledelse, vurdert om det var behov for ytterligere informasjonsmøter. Det ble da klart at ansattegruppen gav tilbakemelding på at de hadde tilstrekkelig informasjon til å gå inn i prosjektet, men det kom fram ønske om å arrangere et nytt informasjonsmøte for de pårørende. Det ble på ny sendt ut invitasjon med skriftlig informasjon til

alle pårørende. Møtet ble avholdt i september 2005 og ledet av forsker og veileder med 10 pårørende og styrer for sykehjemmet til stede.

3.3. Feltstudien

Feltarbeid er en forskningsmetode med lange tradisjoner først og fremst knyttet til framveksten av den moderne sosialantropologien. Hammersley og Atkinson (1996) tegner et bilde av hvordan samfunnsvitenskapen tidligere på 1900-tallet hadde et positivistisk vitenskapsideal. Parallellen til dette strengt naturvitenskaplige kunnskapsidealet kom med naturalismen som forfektet at sosiale fenomener kunne studeres slik de "virkelig" var, upåvirket av forskerens inntreden i de observerte situasjonene.

I norsk sammenheng peker Fangen (2010) på at både antropologer, sosiologer og kriminologer har tatt i bruk feltarbeid som metode. Hun beskriver hvordan antropologer typisk vil ha et mer holistisk perspektiv i et feltarbeid og vektlegge hvordan ulike deler av de studerte samfunnene henger sammen, mens sosiologene innta en noe annen posisjon. Sammenhenger vil også her være relevant, men på et strukturelt nivå hvor tradisjonelle analysekategorier som etnisitet, kjønn og klasse blir betydningsfullt (Fangen, 2010).

Antropologiens interesse rettet seg fra starten av mot folkeslag som geografisk og kulturelt lå langt unna de første antropologenes egen erfaringsbakgrunn. I dag foregår mye feltforskning i egen kultur, Messerschmidt (2005) tar opp utfordringene som oppstår når feltarbeider ikke først og fremst utføres i fremmede, eksotiske kulturer, men i hjemlige strøk, i nabolag og blant kolleger. Mens de tidlige antropologene var opptatt av å ikke «go native» er feltforskerens posisjon i dag ofte nettopp å være en av de innfødte.

Many of the people we study are those with whom we most closely indentify: people of our ethnic group or subculture; people with our same social class, history, and traditions; our own language, color and sex; as well as people within the institutional and bureaucratic centres of power with which we are all familiar and with which we cope daily (Messerschmidt, 2005, s. 283).

Denne utviklingen bringer med seg en rekke problemstillinger og utfordringer med konsekvenser for denne type forskning.

Hastrup (2010) peker på feltstudiens uovertrufne evne til å skape viten om det som skjer mellom mennesker blant annet gjennom erfaringsnære beskrivelser av livet i feltet. Et feltarbeid vil aldri resultere i et helt rått materiale. Det formidles og med det bearbeides alltid av forskeren. I dette ligger det også en påminnelse om at forskeren alltid ser, tenker og skriver fra en bestemt posisjon, og at muligheten til å være i en ikke-posisjon eller det nøytrale, utenfor-blikket, aldri er på valg. Et annet

viktig trekk ved feltarbeidet er at det utspiller seg i en sammensatt og mangetydig virkelighet. Dette innebærer at forskeren må anlegge en bestemt, valgt og definert tilgang til dette feltet. Eller som Hastrup beskriver det: «...man er nødt til på baggrund af sin empiriske interesse at tilskære sig et analytisk objekt, dvs. at identificere et specifikt fokus og dermed en begrundelse for at afgrænse genstandsfeltet på en bestemt måde» (Hastrup, 2010, s. 57).

I mitt ph.d. prosjekt har valget av feltarbeid som metode flere fordeler. For det første kan sammenstillingen og den tette koblingen av temaene makt og omsorg oppleves som truende og utrygghetsskapende. Dette kan virke inn på hvordan respondentene ønsker å framstå overfor forskeren, noe som er et argument for å baseres datatilfanget på mer selvrapporing. Den andre viktige grunnen til å velge feltarbeid er at fokus i prosjektets problemstilling/forskningsspørsmål er på *samhandling* mellom ansatte og brukere. Et slikt fokus vil i de fleste sammenhenger kunne belyses bedre og bredere om datatilfanget omfatter mer enn intervju/spørreskjema (det vil si selvrapporerende metoder). Det vil nødvendigvis være to ulike perspektiver – å *høre informanter snakke om det de gjør og se dem mens de gjør det*. Brukergruppen var her forventet å være lite i stand til å komme med utdypende verbale bidrag i en samtalsituasjon. Observasjon gav derfor muligheter til å fange opp forhold som har betydning for brukeren, noe som vanskelig kan fanges opp med andre metodiske tilnærminger.

Samtidig har også denne metoden sine begrensninger. De samme forholdene som påvirker informanter i selvrapporerende studier (spørreskjema, intervjuer), vil kunne gjøre seg gjeldende ved observasjonsstudier. Ønske om å framstå i et best mulig lys for forskeren kan føre til at man snakker og handler annerledes enn når forskeren ikke er til stede. Uansett er det rimelig å anta at en observatørs tilstedeværelse vil virke inn på det som sies og gjøres i en konkret situasjon, slik at det som framkommer som data blir annerledes enn om forskeren ikke hadde vært til stede.

3.3.1. Møte med feltet og dets etiske utfordringer

Ved oppstart av observasjonsperioden 12. oktober 2005 ble det lagt en plan for hvordan ansatte, beboere og jeg skulle bli gjensidig kjent med hverandre. Jeg valgte da, i samråd med avdelingslederne og styrer på sykehjemmet, å bruke de først 14 dagene til å være tilstede i miljøet. I denne perioden var jeg mye i fellesrommene for å komme i kontakt med beboere og for å bli kjent med ansatte og deres rutiner og arbeidsoppgaver. På dette tidspunktet gikk jeg ikke inn i pleiesituasjoner sammen med enkelt ansatte på pasientrommene, slik jeg senere kom til å gjøre. Jeg deltok i en del av de daglige omsorgsoppgavene som de ansatte var involvert i, hovedsakelig i avdelingenes fellesrom, og gjorde feltnotater fra mine erfaringer rundt dette. Jeg var også til stede på de ansattes møter og rapporter, presenterte meg og prosjektet mitt når det kom ansatte jeg ikke hadde sett tidligere. I

tillegg tok jeg initiativ til å snakke med de ansatte uformelt og på møter om prosjektet. På dette viset ble jeg synlig i avdelingsmiljøet, og jeg presenterte meg og fortalte hva jeg gjorde ved sykehjemmet for beboere og de pårørende (i den grad jeg møtt disse når de var på besøk).

I denne fasen var også planen å gi ut informasjonsskriv, informere muntlig om forskningsprosjektet, for så å innhente skiftelig informert samtykke fra ansatte og beboere. Innhenting av skriftlig informert samtykke fra de ansatte gikk etter planen. Selv om hovedfokus i prosjektet var den profesjonelle helsearbeideren var det åpenbart at studien ville berøre både ansatte og beboere ved sykehjemmet. Å innhente et samtykke fra beboerne, som skulle være *oppfattet, forstått og stabilt* over tid, viste seg å være mer problematisk enn forutsatt. Etter hvert som jeg ble kjent med institusjonens beboere, ble jeg mer og mer sikker på at svært få av dem hadde mulighet til å ta inn og forstå, for så å samtykke eller ikke til en deltakelse. Jeg fikk i alt to samtykker som jeg mener tilfredsstilte kravene til frivillighet og informert beslutning. Det ene ble ikke skriftliggjort da beboeren gav uttrykk for at han følte seg for svekket til både å kunne lese og skrive og ikke ønsket å undertegne skriftlig. Han hørte likevel interessert på informasjonen og gav et klart samtykke til at jeg kunne delta i pleien av ham og gjøre mine observasjoner.

Med denne situasjonen oppstod et alvorlig dilemma. På den ene siden var det åpenbart at å tilfredsstille kravene til en holdbar og dokumenterbar samtykkeprosedyre med hoveddelen av denne pasientgruppen virket lite realistisk. Ett svar på denne type samtykkeproblematikk ville være å bryte av og avslutte forskningsprosjektet og la denne gruppen sårbare og utsatt pasienter i fred for forskerblikket. I NEM sin gjennomgang av forskning på ikke samtykkekompetente grupper slås det fast at det finnes støtte for en slik løsning blant annet i Helsinkierklæringen. Likevel er heller ikke denne løsningen fri for dilemmaer og problemer:

På den annen side kan det hevdes at hvis mennesker som anses som særlig sårbare, aldri skal kunne inkluderes i forskning, vil dette like gjerne kunne øke sårbarheten deres som redusere den. Bare gjennom bedre forståelse for tilstander som kan medføre redusert beslutningskompetanse, kan behandling og omsorg for mennesker dette gjelder, forbedres (NEM, NEM, 2005, s. 5).

I samråd med min hovedveileder valgte jeg å fortsette prosjektet, men med et skjerpet fokus på at beboernes aksept eller uttrykk for det motsatte skulle bli fanget opp og respektert. Mine overlegninger og valg angående arbeidsform videre fikk også støtt fra ledelsen lokalt. Det var en forståelse av at informasjon gitt skriftlig og gjennom informasjonsmøte ikke ville nå denne gruppen brukere. Jeg presiserte derfor at et uttalt nei, uro, engstelse eller uttrykk for utilpasshet skulle føre til at observasjon ikke ble gjennomført eller påbegynt observasjon ble avbrutt. De dagene observasjoner ble gjennomført, skjedde det hver gang i samråd med den som hadde lederansvar på

den aktuelle vekten. I tillegg ble den ansatte jeg fulgte inn i still hver gang bedt om å bistå i å være oppmerksom på pasientens signaler på eventuelt ubehag og uro og formidle dette til meg slik at observasjonen umiddelbart kunne avsluttes (Guillemin & Heggen, 2008). Det er også av betydning at hovedfokus i studien lå på den ansattes bidrag og som maktutøver i de observerte situasjonene.

Avgjørelsen å fortsette observasjonene baserte seg på flere avveieinger. I tillegg til viktigheten av at også sårbare grupper bør nyte godt av antatt positive effekter av innsyn og forskning, gjorde vi en vurdering av hvilken risiko prosjektet kunne innebære for beboerne. Slik vi vurderte forskningsprosjektets design, var forskerens tilstedeværelse ingen fysisk *fare* eller *risiko* for beboerne. Denne forskningen er slik sett forskjellig fra mye annen medisinsk forskning som dreier seg om utprøving av medikamenter, utvikling av kirurgiske teknikker eller annen inngripende behandlingsforskning. Observasjonsstudier har ikke denne type risikopotensial.

En kan heller tenke seg at forskerens tilstedeværelse kan ha potensial for positive sideeffekter. For eksempel kan dette dreie seg om at tilstedeværelse av en ekstra person i miljøet med mer tid til sosial omgang og prat med beboerne, kan oppleves positivt. Det kan også tenkes at vissheten om at de ansatte blir observert i sine daglige aktiviteter, *kan* virke skjerpene og gi bedre kvalitet på pleien.

På den andre siden er det viktig å erkjenne at brukere av helsetjenester står i et avhengighetsforhold og, som et resultat av at de er syke/hjelpetrenende, er i en utsatt posisjon. Dette er faktiske forhold som ikke må bagatelliseres. Det er derfor viktig at forskning (på tross av fravær av fare for fysisk/psykisk skade) ikke skal oppleves som belastende eller krenkende for den som er i helsetjenestens ulike behandlingstilbud.

3.3.2. Deltakende observasjon i pleiesituasjoner

I samråd med avdelingsleder og med styrer for sykehjemmet ble det besluttet å starte observasjoner etter to uker (7 vakter) tilstedeværelse i avdelingen. Forut for hver vakt hadde avdelingssykepleier avtalt med den enkelte ansatte hvem jeg skulle følge og observere. Jeg fulgte da med i de pasientrelaterte oppgaver hun/han hadde, med spesiell vekt på pleie- og stellesituasjoner og noen andre aktiviteter i løpet av dagen slik som matservering, mating, hårstell og aktivisering (stryking av tøy, ballkast, ordtakskort, bingo o.l.).

Prosjektets observasjonsdata

Empirien i dette prosjektet ble innhentet i tiden oktober 2005 til mars 2006 gjennom to sammenhengende perioder, ti uker før årsskiftet og ti uker etter. Jeg var til stede i to sykehjemsavdelinger totalt 63 dag- og kveldsvakter (hovedvekt på dagvakt) og en nattevakt, totalt 340 timer. Hver observasjonsøkt var vanligvis mellom fem til syv timer, og jeg var til stede tre-fire

dager pr. uke, som oftest hverdager, men gjorde også observasjoner en helg. Feltnotatene ble nedskrevet umiddelbart etter hver observasjonsdag var avsluttet. De første dagene av feltarbeidet satt jeg og gjorde notater på vaktrommet, men opplevde at det ble vel mye fokus på hva jeg skrev, slik at det opplevdes mer hensiktsmessig å gjøre dette i ettertid. I resten av observasjonstiden ble feltnotatene nedskrevet umiddelbart etter hver observasjonsdag. Observasjonen resulterte i ca. 230 sider (renskrevet på PC) med feltnotater.

Rollen som observatør i pleiesituasjoner og i annet forefallende arbeid i avdelingene utdypes i tilknytning til gjengivelse av dataene. Der behandles også erfaringer med, og reaksjoner på, å studere en antatt brennbar tematikk som makt. Kort oppsummert, valgte jeg å være helt åpen på at det var makt i relasjonen mellom ansatt og bruker jeg var interessert i. Samtidig la jeg vekt på å utdype at jeg ikke hadde som utgangspunkt at makt i seg selv var negativt og uønsket, men at jeg også var interessert i å utforske makt som en produktiv og aktiv kraft. I observasjonssituasjonen hvor det foregikk stell og pleie av beboere vil jeg beskrive min rolle som delvis deltakende og delvis observatør. Jeg hadde som mål, og jeg bestrebet meg på, å være i utkant av både den ansattes og beboerens oppmerksomhet og fokus.

Mye av observasjonene av samhandling mellom ansatte og brukere ble gjort under morgenstellet. Denne pleieoppgaven ble vanligvis utført ved at beboeren (hvis han/hun var oppegående) ble fulgt eller kjørt ut på WC/baderom. Der fikk han/hun hjelp til kroppsvask og påkledning, med ulik grad av egen deltakelse. Videre ble beboeren fulgt, støttet, eller trillet ut i rullestol til stue/ spiserom for å delta i frokostmåltidet. De sengeliggende ble stelt i sengen, men deltok også det de kunne i stellet. Pasientenes allmenntilstand bestemte i hvor stor grad den ansatte måtte gå inn og overta og *gjøre for* pasientene, og hvor mye de mestret selv. Her var det relativt store forskjeller i grad av selvhjelpenhet, fra at pasienten gjorde mye selv med litt hjelp, til at de som var sengeliggende trengte full kroppspleie og hjelp til det meste.

Å være deltakende observatør under utførelse av daglig pleie og stell stiller forskeren overfor spesielle utfordringer. Tilstedeværelse i disse situasjonene synliggjør forskningsetiske dilemma ved at pasientens bluferdighet, sjenanse og sårbarhet aktualiseres og står på spill. Dette blir spesielt viktig å håndtere når den største andelen av sykehjemets pasienter har nedsatt evne til å forstå hva som foregår ved forskerens tilstedeværelse, og følgelig har nedsatt mulighet til rasjonelt å velge å delta eller ikke delta i denne situasjonen. Videre vil også evnen til å uttrykke sin utilpasshet eller misnøye kunne være nedsatt. Pasientens sårbarhet understrekes av at han/hun ikke kan bryte av eller gå ut av situasjonen, til det er de for fysisk og/eller psykisk svekket. Deres interesser og rettigheter avhenger derfor i overveidende grad av at de forvaltes av forsker og ansatte som er til stede i de aktuelle

situasjonene. I stedet for å vektlegge et formalisert samtykke for deltakelse ved oppstart av studien, ble det lagt vekt på en mer kontinuerlig vurdering av den enkelte beboers respons på forskerens tilstedeværelse gjennom hver enkelt observasjonssituasjon. Dette gjaldt spesielt situasjoner som kunne oppfattes som ekstra private og intime. Jeg vil derfor beskrive nærmere hvordan en typisk observasjonssituasjon i forbindelse med et morgenstell kunne arte seg.

3.3.3. Somatisk avdeling

Somatisk avdeling var en relativt stor avdeling med plass til (ca.) 23 pasienter fordelt i hovedsak ene- og dobbeltrom, men også ett rom med mulighet for fire senger. Pasientrommene lå fordelt på tre korridorer. Sentral plassert var et gangareal hvor heis og trapp fra inngangspartiet i underetasjen munnet ut. I tilslutning til dette lå også vaktrommet og kjøkken/spiserom hvor ca. 2/3 av pasientene spiste sine måltider. I motsatt ende at avdelingen lå en peisestue med TV og innenfor der spiserommet for den siste 1/3 av pasientene.

Når morgenrapporten var over, avklarte jeg med den av de ansatte jeg skulle følge i stell inne hos pasienten rollefordelingen oss imellom. Jeg gjentok informasjonen fra informasjonsskriv og -møter og fortalte at jeg i hovedsak ville være observatør til det som skjedde, men at jeg også kunne være med å ta i et tak med løft, forflytninger og lignende hvis ønskelig. Jeg brukte stellefrakk utenpå mitt privattøy i stellesituasjonen på pasientrommene, de ansatte bruker hvitt eller farget sykehustøy Det var flere grunner til dette ut over de rent hygieniske, Jeg ville overfor pasientene «uniformere» meg for ikke å skape unødig forvirring i stellesituasjonen. Før vi gikk inn til pasienten gjentok jeg for den ansatte at deltakelse i dette prosjektet fra pasientenes side var frivillig og at alle ytringer eller signaler på at de ikke ønsket min tilstedeværelse eller virket utilpass (uro, engstelse, at han/hun dekker seg til og lignende), ville føre til at jeg avbrøt observasjonen og forlot rommet. Jeg ba også den ansatte å bistå meg med å være oppmerksom også på mer vage og utydelige signaler fra pasienten og å si i fra til meg umiddelbart, slik at jeg kunne avbryte observasjonen. (Dette ut i fra en antakelse om at de ansatte som kjenner pasientene godt lettere ville kunne tolke pasientenes verbale og nonverbale signaler).

Forsker, observatør og kollega?

I rollen som forsker og observatør i feltarbeidet trakk jeg i høy grad veksler på min utdanning og erfaring som sykepleier. Morse (2012) beskriver i noen punkter hvilke styrker/fordeler helsearbeidere kan ha når de går inn i kvalitativ helseforskning. Hun peker på at de er «street smart» i helsetjenestemiljøet. Det vil si de kjenner skrevne og uskrevne regler i institusjonene forskningen foregår. Med en helsefaglig bakgrunn vil de også ha kjennskap til faglige utfordringer og problemstillinger og spørsmål som angår brukere og ansatte. Dessuten gir helsefagkunnskap en

fordel når de skal arbeide med datainnhenting blant syke- og pleietrengende: «Because of their knowledge of the signs of fatigue and experience with illness, health professionals can monitor their patient participants throughout data collection» (Morse, 2012, s. 29).

Som ung sykepleierstudent er det skjellsettende å bli konfrontert med å skulle utføre kroppspoleie og stell til andre mennesker. Det ble i min utdanning lagt stor vekt på det sårbare og utfordrende i disse situasjonene, og hvordan dette praktisk kunne gjøres for å minimalisere ubehaget som dette kunne innebære for den som var hjelpavhengig. Dette kunne for eksempel handle om å gjøre tiden hvor pasienten var avkledd og blottet så kortvarig som mulig, og beholde mest mulig av pasienten tildekket under kroppsvask og stell. Det har også med å gjøre hvordan man retter blikket i situasjoner hvor pasienten er blottet i tillegg til en rekke andre måter å være tilstede på i disse intime situasjonene. Samtidig ble det understreket viktigheten av å være observant på pasientens tilbakemeldinger, både verbalt og nonverbalt, og tilpasse så langt mulig stellet til dette. Denne erfaringsbakgrunnen taler for at det var mulig å gjøre observasjonene på en ikke for inngripende måte.

Det er også et poeng at forsker og observatør er mann. Pleiefeltet er en overveiende kvinnedominert arena, og av demografiske grunner er det en overvekt av kvinnelige beboere på sykehjem. Det er heller ikke hverdagskost å ha en forsker med interesse for makt gående rundt i gangene! Disse faktorene talte for at jeg i rollen som observatør stod i fare for å gli inn i miljøet liket diskret og ubemerket som elefanten i glassmagasinet.

Den konkrete gjennomføringen av min deltakende observasjon forgikk vanligvis ved at jeg gikk inn på rommet til pasienten etter den ansatte. Jeg valgte å bli stående ute av syne for pasienten inntil det var informert om at jeg var til stede og at det ble akseptert av pasienten. Noen ganger kom jeg nærmere sengen når informasjonen ble gitt, slik at pasienten kunne se meg og i noen tilfeller kjenne meg igjen fra tilstedeværelse i avdelingen. (Jeg valgte å være i bakgrunnen til pasienten var vekket av den av personalet som kjente pasienten. Tanken med det var at det ville være best for pasienten som ble vekket at de møtte «kjent fjes»). Slik ville pasienten få tid til å våkne litt, lyset over sengen slått på og de ville få litt tid til å orientere seg). Jeg sa vanligvis noe kortfattet om at jeg arbeidet med et forskningsprosjekt og at jeg for å studere samhandlingen mellom ansatte og pasienter gjerne ville være tilstede under morgenstellet. Når beboeren gav sitt samtykke til at jeg kunne være tilstede under pleie og stell var jeg nøyde med hvordan jeg plasserte meg i rommet og hvordan jeg forholdt meg til ansatt og beboer som var tilstede. For å minske ubehaget ved å ha en observatør til stede forsøkte jeg å plassere meg i rommet slik at innsyn til pasientens avkledd kropp ble begrenset mest mulig. I tillegg deltok jeg i noen grad i stellet ved å bistå den ansatte med praktiske ting, som for

eksempel med å støtte, hjelpe til i løft eller hente ting. Tanken med det var at tilstedeværelsen min i rommet ble noe mer «naturlig» ved at jeg hadde funksjoner utover det å observere.

Ved noen anledninger sa pasienten klart at de ikke ønsket noen andre enn pleieren til stede, noe som selvfølgelig ble respektert. I andre situasjoner kunne brukere gi signaler under veis som kunne tyde på at de var utilpass i situasjonen og utilfreds med forskerens tilstedeværelse, uten å være i stand til å uttrykke dette så klart verbalt. På bakgrunn av kroppsspråk, som for eksempel at beboeren kunne ha sett bort på meg med engstelse, uro og forsøkt å dekke seg til under vask etc. ble observasjonen avbrutt umiddelbart. Det var også omstendigheter som forskeren i utgangspunktet vurderte som for inngripende og intime til å være aktuelle for observasjon. Ved dusjing av pasienten (foregår i eget dusjrom) hvor pasienten er avkledd i lengre periode, eller hjelp under toalettbesøk er det ingen slike muligheter for verken å skjerme pasienten for innsyn eller for observatøren til å delta. Det er derfor ikke gjennomført observasjon i disse situasjonene.

3.3.4. Skjermet demensenhet

Denne enheten var i samme lokaler som den somatiske sykehjemsavdelingen. Den befant seg i en forlengelse av somatisk avdelings korridor, men adskilt fra denne med en låst dør. Enheten inneholdt pasientrom, oppholdsrom og korridor og hadde plass til seks pasienter på enerom med dusj og WC. Avdelingen hadde en kombinert kjøkken- og spiseplassløsning i samme rom som stuedelen. Her var det en sofagruppe med TV, radio og musikkanlegg. Dette kombinerte kjøkken-/stuerommet tjente som felles oppholdsrom for både pasienter og ansatte. Det var ikke noe vaktrom i vanlig forstand på avdelingen, men et avlukke med en skriveplass med PC og sitteplass til to (rommet er ca. 1-2 m², uten vindu).

Da jeg startet observasjonene i midten oktober, var alle seks plassene belagt med tre kvinner og tre menn. I løpet av de to første ukene døde to beboere. Disse plassene ble ikke belagt i perioden fram til årsskiftet. Observasjon i dette miljøet hadde noen andre utfordringer enn på somatisk avdeling. Pasientene hadde i ulik grad forståelse av situasjonen de var i, og denne forståelsen kunne endre seg fra time til time ved at forvirring, uklarhet og uro kunne skifte. De var følgelig spesielt vanskelige å forberede og kommunisere med i forhold til tilstedeværelse i for eksempel stellesituasjoner. Det var også en større sannsynlighet for at forskerens tilstedeværelse kunne skape uro, forvirring og med det mer utprøvende/utagerende atferd. Flere av pasientene var åpenbart krevende å stille ved at de både verbalt og i form av fysisk motstand og utagering viste at de ikke likte denne situasjonen. Det meste av observasjonene i denne avdelingen foregikk derfor i fellesrommet under måltider og andre fellesaktiviteter.

Når de ansatte gjennomførte morgen- eller kveldsstell var det litt ulikt om de var en eller to sammen med pasienten inne på badet eller på pasientrommet. På kveldsvakt var det bare to ansatte på jobb. Det innebar at hvis de ansatte måtte være to i stellet av en pasient ville de øvrige pasientene være uten direkte tilsyn enten de var på egen rom eller fellesrom. Siden jeg ikke deltok inne på pasientrommene ble jeg sittende på fellesrommet. Spesielt under kveldsstellet var det merkbart hvordan personalets fravær, den generelle tendensen til økt uro når kvelden og mørket faller på hos demente og lydene fra stell av urolige og høyrøstede pasienter virket på de øvrige pasientene. Ved flere anledninger begynte de å gå rundt i avdelingen for å lokalisere hvor de høye og antakelig skremmende lydene kom fra.

I noen tilfeller forsøkte jeg å holde meg rett utenfor rommet hvor stellet ble gjennomført for å få med meg hva som skjedde uten å være direkte deltakende (for å unngå å være et ekstra uromoment for pasienten). Flere ganger erfarte jeg at dette gjorde noe med de 3-4 pasientene som var i fellesrommet. Ofte fulgte en eller flere av dem etter meg og kom da nærmere den situasjonen med uro som de også ble engstelige og urolige av. Dette førte til at jeg avbrøt min «utenfor-døren» observasjon og foreslo for pasienten at han/hun ble med meg tilbake til dagligstua og slo av en prat eller så på TV.

Her opplevde jeg en konflikt mellom, på den ene siden, det som kunne vært (om man helt så bort i fra etiske hensyn) en interessant og datagivende situasjon. På den andre siden gjorde min helsefaglige skolering og erfaring at jeg tydelig så hvordan pasientens uro tiltok når de ble oppmerksomme på andre pasienter som var høyrøstet, aggressive og utagerende. Jeg handlet jeg ut i fra det mine helsefaglige vurderinger og hensynet til pasienten tilsa: bidra til å ta de ut av en uoversiktlige og utrygg situasjon, inn i det som forhåpentligvis kunne oppleves som tryggere og mer avklarte forhold på dagligstua med prat eller TV-titting. Her vurderte jeg det slik at det ville være uakseptabelt å overse pasientens uro og forbli i "forskerrollen". Etiske vurderinger knyttet til denne konkrete situasjonen ble gitt forrang. Dette må antas å ha hatt en begrensende innvirkning på datatilfanget.

3.3.5. Den ansatte som informant

Når forskning utføres i helseinstitusjoner er det åpenbart at det er pasient, beboer eller bruker som er den den sårbare og utsatte part. Med dette prosjektets tematikk, som kretser omkring makt i omsorgsrelasjoner, har det vært viktig å ta også de ansattes situasjon og posisjon opp til vurdering når forskningsetiske avveieringer skulle gjøres. Prosjektets observasjonsdel involverer nødvendigvis både ansatte og brukere, men det er liten tvil om at det er de ansatte som var den part som kunne tenkes å oppleve seg sterkest utsatt for forskerblikket. Som beskrevet foran har makt som fenomen

og tematikk en overveiende negativ konnotering i de fleste sammenhenger. I dagens helsepolitiske diskurs og i helseprofesjonenes faglitteratur omtales helst makt når det beskrives hvordan helsearbeideren skal overdra sin makt til brukeren i form av brukermedvirkning og empowerment (Malin & Teasdale, 1991; Gilbert, 1995; Kuokkanen & Leino-Kilpi, 2000; Hewitt-Taylor, 2004; Anderson & Funnell, 2010; Nygårdh, Malm, Wikby, & Ahlström, 2012). Å bli betraktet som maktutøver er sjelden noe positivt. Kanskje spesielt i helse- og omsorgsykker bærer maktbegrepet med seg assosiasjoner til tvang, overgrep og maktmisbruk (Rafael, 1996).

Dette har opplagt medført både metodiske og etiske utfordringer. Metodisk kan det tenkes å være problematisk å gjøre deltakende observasjoner med fokus på en tematikk som er så ladet som makt. Man kan tenke seg at ved en åpen tilnærming hvor de som observeres vet hva forskeren er opptatt av og ser etter, vil informantene ønske å vise seg fra sin beste side og derfor tillemppe eller nedtone alle former for makttuttrykk. Dette kan i sin tur friste forskeren til å gå inn i observasjonssituasjonen med et mindre eksplisitt fokus på makt for å avlede oppmerksomhet og flytte fokus vekk i fra maktrelaterte temaer. Denne type forskerintervensjon kan innebære etisk problematiske valg i og med at dette vanskeliggjør å kunne oppfylle kravet om at deltakerne skal gi sitt *informerte* samtykke til å delta.

Jeg valgte i mitt prosjekt å være eksplisitt på at jeg ville undersøke makt i relasjoner mellom ansatte og brukere. Dette utdyper jeg i den skiftelige informasjonen som ble gitt til institusjonen i forkant, i møtene med ledelsen, på informasjonsmøtene med de ansatte og i den skriftlige informasjonen som ble gitt til den enkelte ansatte sammen med samtykkeerklæringen. I tillegg ble det ofte snakk om hva jeg ville observere og hva jeg var opptatt av når jeg var på avdelingene sammen med de ansatte. Dette ble tema i mange uformelle samtaler med de ansatte enkeltvis og i små grupper, i "forbifarten" eller i mer rolige settinger inne på avdelingens vaktrom. Jeg la i disse samtalenes spesielt vekt på at jeg var opptatt av å utforske makt som noe mer og annet enn noe negativt som først og fremst måtte unngås.

Jeg vektla i min informasjon at jeg ønsket å utforske hvordan de ansatte arbeidet for å mestre en ofte krevende jobb og at jeg var opptatt av maktspekter ved det vanlige, dagligdagse pleiearbeidet. Videre understreket jeg at jeg ikke var spesielt opptatt av det som vanligvis assosieres med makt i disse situasjonene, det vil si det som karakteriseres som maktmisbruk og overgrepstilstander.

Maktens ubehag

At temaet makt hadde en ikke ubetydelig sprengkraft kan illustreres med en historie en av de ansatte kunne fortelle meg tidlig i feltstudien i sykehjemmet. Hun hadde vært i nabo-tettstedet i kommunen på handletur. Der møtte hun en bekjent som arbeidet ved det lokale sykehjemmet der. Hun fikk umiddelbart spørsmålet om hva de drev på med på sykehjemmet siden de nå skulle *etterforskes for maktovergrep*. Det var åpenbart at dette var en noe dramatisert versjon av mitt forskningsprosjekt som hadde nådd langt utenfor de avholdte informasjonsmøtene.

I denne sammenheng kan det også være på sin plass å peke på at makt generelt, og i helsevesenet spesielt, har en allmenn interesse som jevnlig avspeiles i media. Noen uker ut i min observasjonstid dukket det opp en sak som fikk bred plass i aviser, radio og TV. En kvinne døde på et sykehjem. I ettertid kunne hennes datter avsløre at hun, på grunn av mistillit til pleierne på sykehjemmet, hadde plassert en MP3 spiller som tok lydopptak av det som skulle vise seg å bli hennes mors siste timer. Opptaket viste at moren var blitt gitt mat og drikke som hun ikke hadde vært i stand til å svelge og at hun etter noen timer døde av denne behandlingen. I tillegg til de åpenbare pleiefaglige feilvurderingene, kunne opptaket avsløre at kvinne ble utsatt for nedsettende kommentarer mens hun kjempet for å puste, og at de ansatte valgte å ikke ta kontakt med datteren på tross av at de forstod at pasientens liv gikk mot slutten. Hendelsen resulterte i politietterforskning og reaksjoner fra helsemyndighetene (Yttervik, 2005).

Disse to ulike historiene illustrerer at å undersøke makt i relasjonene mellom ansatte og brukere vanskelig kan framstå som et nøytralt eller ukomplisert tema, men høyst sannsynlig vil bringe med seg assosiasjoner til maktbruk som ikke er ønskelig. Dette har vært viktig for meg å forholde meg til i planleggingen og i gjennomføringen av prosjektet, siden fokus på denne tematikken innebærer at den ansatte lett kan føles seg kontrollert og overvåket, og frykte å bli framstilt i et uheldig lys. For meg var det derfor viktig å nå fram til de ansatte med et budskap om at jeg ikke drev "etterforskning av maktovergrep" eller at jeg ville bruke metoder som var fordekte eller gav seg ut for noe annet enn det de var. Jeg ønsket å delta og observere samhandling i alminnelig pleie, med en interesse for makt i relasjonene i denne situasjonen. Det var derfor gledelig at samtlige ansatte som ble forelagt spørsmål om å samtykke til å delta i studien valgte å delta.

3.4. Fokusgrupper

Da jeg valgte å ta i bruk fokusgruppeintervju som en av datakildene i dette prosjektet, ble fordeler og ulemper ved metoden nøye gjennomtenkt og avveid. Jeg vurderte det dit hen at siden både mine teoretiske studier og erfaringer fra å diskutere tematikken med helsepersonell i undervisningssettinger tilsa at dette var en noe vanskelig, uvant og til og med ubehagelig tematikk å

drøfte, kunne det være lettere å få til dette i en gruppesetting. Tanken var at ved å danne fokusgrupper innad i kollegiet ved sykehjemmet, skapte det en setting som ikke var helt ulik den de ansatte var vant til fra rapportmøter. Her ble hendelser fra foregående vakt rapportert fra dem som gikk av vakt, planer for kommende vakt lagt og eventuelle vanskeligheter tatt opp til diskusjon. Det var denne type faglig samtale omkring noen bestemte spørsmål som var målet. Ved å snakke om tematikken i en gruppesetting som liknet en form deltakerne var kjent med, håpet vi å legge til rette for et trygt klima for diskusjonene.

Fokusgruppeintervju er en metode som har en historie tilbake til 1920-tallets USA. Tidlig i 1940-årene bidro Merton til å utvikle metoden innenfor en samfunnsforskningssammenheng med sine fokusgruppestudier av amerikaneres holdning til deltakelse i den pågående verdenskrigen (McLafferty, 2004; Kamberelis & Dimitriadis, 2005). Fram til dette tidspunktet var metoden først og fremst brukt i markedsføring og markedsundersøkelser. Her var hensikten å hente ut informasjon fra deltakerne slik at markedet lettere kunne manipuleres og fremme økt salg av produkter. I kvalitativ forskning ble metoden blant annet brukt som supplerende til kvantitative undersøkelser, før den i de senere år har fått mer fotfeste som selvstendig kvalitativ metode.

Kamberelis og Dimitriadis (2005) peker på at fokusgrupper gradvis har fått en anvendelse innenfor tre felter: kritisk pedagogikk, politikk og kvalitativ forskning. Brukt som metode i kvalitative studier, har metoden flere fordeler. En åpenbar gevinst ligger i metodens effektiviseringspotensial. Sammenliknet med individuelle, kvalitative dybdeintervju kommer forskeren i inngrep med flere informanter og får med det mulighet til å skape et omfattende og rikt datamateriale. Ved at dette foregår i gruppe, sparer en tid både i datainnhenting og transkribering. En annen viktig styrke ligger i muligheten som ligger i gruppesettingen. Forskeren kan, alt etter hva en ønsker å oppnå, sette sammen gruppene på ulike vis mht. homogenitet/heterogenitet. Gruppene kan settes sammen med tanke på å velge deltakere som best mulig belyser den aktuelle tematikken, dvs. et strategisk utvalg. Dynamikken i gruppen vil også vanligvis være produktiv og gi andre data enn om personer intervjues enkeltvis. Under intervjuet kan forskeren til en viss grad velge hvordan og i hvor stor grad gruppen skal styres. En annen fordel flere bidragsyttere peker på er at denne metoden har et større potensial for at informantene er medvirkende og kan påvirke hvordan forskningen forløper. Slik sett anses metoden som mer demokratisk og utfordrer asymmetrien mellom forsker informant. Deltakelse i fokusgrupper vil også ofte oppleves som positivt for deltakerne, både fordi det er en sosial begivenhet og fordi man er valgt ut til å diskutere et tema man er engasjert i (Malterud, 2012; Patton, 2002).

De mange måtene å designe fokusgruppetudier på gir fleksibilitet, men er også påpekt som et problematisk aspekt ved metoden. McLafferty (2004) konstaterer at metodelitteraturen er sprikende og motstridende omkring ulike aspekter ved bruken av denne metoden. Hun fant uenighet om ideell gruppestørrelse (fra 4-20 deltakere), om gruppene burde være heterogene eller homogene, om det var best med grupper hvor deltakerne kjente hverandre fra før eller om de burde være ukjente. I tillegg var det mange divergerende synspunkter på moderators rolle i prosessen.

Patton (2002) viser også at fokusgruppemetodikk har sine begrensninger. Det er begrenset hvor mange spørsmål en rekker å behandle i en gruppesetting. Om alle skal høres, blir det lite "taletid" på hver deltaker. Å lede gruppene krever erfaring med gruppesettingen for å hindre at fokus glipper eller at noen dominerer for mye. Metoden gjør det også vanskelig å få fram synspunkter som avviker fra flertallets syn og det kan være krevende å håndtere kontroversielle tematikker i gruppene. Et annet ankepunkt mot metoden, er at det ikke er mulige å sikre konfidensialitet i gruppen (Patton, 2002).

3.4.1. Gjennomføring av fokusgruppeintervjuer

Fokusgruppeintervjuene ble gjennomført i løpet av siste halvdel av den seks måneders lange observasjonstiden. Det var flere grunner til at dette ble valgt. Siden jeg på det tidspunktet hadde vært ca. fire måneder ved sykehjemmet og vært deltakende observatør i det vanlige pleiarbeidet, regnet jeg med at de ansatte var blitt kjent med meg og samtidige kjente mer til prosjektet jeg arbeidet med. Med økt kjennskap mente jeg også at tryggheten til å takke ja til forespørselen om å delta, og til å bidra aktivt i fokusgruppene, nå var større enn tidlig i prosjektet. En annen viktig begrunnelse for å avholde fokusgruppene relativt langt ut i observasjonsfasen, er knyttet til sikring av fokus og innhold i gruppediskusjonene. Tanken var å ta opp i gruppene erfaringer gjort gjennom observasjon og uformelle samtaler med de ansatte. Derfor var det en fordel å ha lagt bak seg mye av observasjonstiden.

Hensikten med å supplere observasjonsdataene med fokusgruppeintervjuer, var å få innsikt i hvordan de ansatte reflekterte omkring og verbaliserte forhold som handlet om makt i relasjonen mellom dem og brukerne. Å bringe inne mine foreløpige observasjoner og få de ansattes synspunkter på dette, var en måte å få et innblikk i refleksjon og språkbruk omkring makttematikene i omsorgsutøvelsen. Fokusgruppene ville også gi innspill som kunne tenkes å påvirke den resterende observasjonstiden, slik at dataene kunne bli rikere.

Jeg valgte å sette sammen tre grupper, to fra somatisk avdeling og en fra skjermet demensenhet. Gruppene ble også tverrfaglig sammensatt med både assistenter, hjelpepleiere/omsorgsarbeider og

sykepleiere. Sammensetningen av gruppene var strategisk ved at jeg valgte å forespørre ansatte i disse to avdelingene som jeg hadde snakket en del med og som jeg trodde kunne fungere i en slik gruppesetting med faglig diskusjon.

I alt forspurte jeg muntlig 15 ansatte ved de to avdelingene. De som var positive til å delta fikk skriftlig informasjon og et samtykkeskjema. De fikk også beskjed om at de kunne kontakte meg når jeg var i avdelingen eller på telefon om de hadde spørsmål. I alt gav 14 av 15 forespurte ansatte sitt skriftlige samtykke til å delta. Da gruppene ble avholdt deltok, 5 personer i gruppe 1 (3 hjelpepleiere/ omsorgsarbeidere og 2 sykepleiere) og 5 i gruppe 2 (2 hjelpepleiere/ omsorgsarbeidere og 3 sykepleiere). Disse to gruppene var fra somatisk avdeling. I gruppe 3, som bestod av ansatte fra skjermet demensenheter, deltok 1 hjelpepleier/ omsorgsarbeidere og 1 pleieassistent. (Det lave deltakerantallet skyldtes melding om sykdom/sykt barn fra 2 deltakere og en av de 5 forspurte ønsket ikke å delta.)

Møtene ble arrangert på sykehjemmet i et møterom hvor vi kunne være uforstyrret. Møtene startet umiddelbart etter at dagvakt var over (slik at både de som gikk av vakt og de som skulle på kveldsvakt kunne delta). Tidspunkt dato og klokkeslett ble avtalt i samråd med avdelingsledere og styrer ved sykehjemmet. Det ble servert et enkelt måltid siden flere hadde vært på jobb hele dagen. Jeg og min hovedveileder, Kristin Heggen, gjennomførte fokusgruppeintervjuene og fungerte som gruppenes moderatorer. Vi forberedte intervjuene ved å diskutere aktuelle problemstillinger og spørsmål ut i fra tematikkene som hadde kommet fram gjennom mine observasjonsdata og studiens teoretiske vinkling og perspektiver. Intervjuene ble derfor styrt, ikke ut fra en detaljert intervjuguide, men ut i fra noen relevante kjernetematikker og spørsmål. I tråd med informasjonen som ble gitt i flere sammenhenger til de ansatte, valgte vi også her å være eksplisitte på at det var makttematikken vi ønsket og diskutere. Videre understreket vi at utgangspunktet vårt i samtalen var å se makt som noe mer enn bare negativt og undertrykkende. I tillegg ønsket vi å åpne for å se makt også som produktiv og potensielt nødvendig.

3.4.2. Fokusgrupper og etikk

Heller ikke fokusgruppeintervjuer kan gjennomføres uten at forskningsetikk tas med i betraktningen. Også her kan etikk håndteres som et sett regler eller som noe krever en konkret sensitivitet og dømmekraft i situasjonene. Vektlegges dømmekraft, er det nødvendig at forskeren gjenkjenner den aktuelle situasjonen som moralsk betydningsfull og er i stand til å handle på dette (Malterud, 2012; Guillemain, McDougall, & Gillam, 2009). Som beskrevet, ble deltakerne forespurte og informerte, det ble gitt skriftlig informasjon og de leverte før deltakelse sitt skriftlige, informerte samtykke. Det ble også minnet om at det de sa i gruppene ville bli anonymisert og at de ikke ville bli nevnt med sine egne

navn. Jeg henstilte også til deltakerne om å la det som ble snakket om i gruppen bli der og ikke snakke med andre om det etter at gruppen var avsluttet (Malterud, 2012).

3.4.3. Fokusgruppedata

I prosjektet gjennomførte jeg totalt tre fokusgruppeintervjuer (midtveis i siste observasjonsperiode) sammen med hovedveileder Kristin Heggen, hver av to timers varighet. Fokusgruppene gav seks timer med lydopptak, lagret som digitale lydfiler. Dataene fra de tre fokusgruppeintervjuene ble bearbeidet på liknende vis som observasjonsdataene. Opptakene ble gjennomhørt og deler av intervjuene som var relevante i det videre analysearbeidet ble transkribert av meg. Dette materialet ble hørt på og gjennomlest og deler av det mer grundig og gjentagende gjennomgått. Parallelt ble innholdet gjenstand for diskusjon og refleksjon mellom meg og hovedveileder Kristin Heggen.

4. DATA, ANALYSER OG PUBLIKASJONER

Dette kapittelet har hovedfokus på undersøkelsens data og analysene av dataene. Det gis et innblikk i analysearbeidet og det presenterer datautsnitt både fra feltnotater og fokusgrupper. I tillegg presenteres studiens fire artikler kort for å vise hvordan empiri og teori har vært viktig i analysearbeidet.

4.1. Data og analyser

Når kvalitative data skal analyseres, støter en på ulike tilnærminger og tradisjoner. En skillelinje går mellom de mer innholdsanalytiske tilnærminger hvor det letes etter felles trekk i materialet, sees etter sammenfall og sammenhenger og hvor man samler ulike funn og grupper dem (Grbich, 2007). Slik formes et datamateriale til grupper av avgrensede og adskilte kategorier og sammenheng skapes. Dette er svært forskjellig fra en diskursanalytisk tilnærming. Her er det språkets posisjon i å skape den observerte virkeligheten som settes i førersetet. I stedet for sammenhenger og likheter, er interessen her rettet mot skifter, brudd, avvik, motsigelser og indre motsetninger (Winther Jørgensen & Phillips, 1999). En annen skillelinje går mellom de som understreker kvalitativ forsknings egenart og forskjellighet fra kvantitativ forskning (Denzin & Lincoln, 2005; Lincoln, 2010) og de som mener det er viktig å tilstrebe kvantitative idealer om gjennomsommelighet og innsyn kombinert med ryddighet og strenghet/stramhet (rigour) i analysene (Morse, 2012; Creswell, 2007).

Min analytiske tilnærming bærer med seg spenningen fra mitt teoretiske ståsted, hvor Foucaults teoretiske perspektiver på makt har en sentral plass. Foucault selv arbeidet ikke empirisk. Hans metodiske tilgang til sitt studiefelt var gjennom historien, og han arbeidet med nitide tekststudier i historiske arkiver. Når jeg lar Foucaults teoretiske perspektiver drive min nysgjerrighet på hvordan makt uttrykkes i og former pleiepraksis i et sykehjem, bringer dette opp utfordringer rent metodisk. Disse utfordringene velger jeg å håndtere i to steg eller trinn. Som et første steg nærmer jeg meg den kvalitative empirien relativt tradisjonelt ved en inngående lesning, refleksjon og drøfting. Dette gir tilgang til noe mer spissede og artikulerte fokuspunkter i materialet. Analyseprosessens andre steg består i at materialet leses, gjennomtenkes og diskuteres ved hjelp av Foucaults begreper og perspektiver på makt. Dette skyver tenkingen om maktens innhold og former i nye retninger.

4.1.1. Gjennomføring av analyser

Da observasjonsperioden var over etter seks måneders feltarbeid med observasjoner og fokusgrupper, hadde jeg skrevet inn på PC ca. 230 sider med feltnotater fra observasjonsstudiene, og

jeg hadde seks timer digitale opptak av fokusgruppeintervjuer som i viktige sekvenser var transkribert. Ved observasjonstidens utløp begynte en travel fase med skrijving av avhandlingens første artikkel innenfor relativt stramme tidsrammer. Etter en første gjennomgang av dataene, som dannet bakgrunn for empirien i førsteartikkel, ble materialet lagt til side noen uker. I denne tiden fikk en mer intensiv lesning av Foucaults arbeider, sammen med en fordykning i makt- og omsorgsforskning, forrang. Det var nyttig å få litt avstand til observasjonene som opplevelse og erfaring.

Når observasjonsnotater og fokusgruppedata igjen ble tatt fram, var det i noen grad enklere å nærme seg materialet også som tekst. Dette gav til en viss grad et «utenfrablikk» på egen rolle i forskningsfeltet og hvordan det opplevdes å håndtere «livet som feltforsker». Jeg kunne, gjennom feltnotatene, i større grad lese om meg selv og lese om mine nedtegnede refleksjoner. Dette antydte at det var kommet en avstand inn i forholdet mellom meg, mine opplevelser og erfaringer og mine nedtegnelser om de samme. Det ble tydeligere for meg at det lå utfordringer i det tilsynelatende ukompliserte i å sette seg fore å forske på alminnelig hverdag. Fra feltnotatenes først uke skriver jeg, etter å ha begynt å være til stede for å bli og gjøre meg kjent:

Jeg blir gående litt i mellom – finner det ikke naturlig å sette meg ned verken her eller der. Titter innom begge kjøkkenene går ikke inn til noen av de sengeliggende. Merker jeg føler meg litt utilpass og tenker på hva min rolle i denne situasjonen bør være framover. Nå føler jeg meg utenfor det som skjer (opplever ikke at de ansatte er avvisende på noe vis - de er bare travle og rettet mot alle pasientene og oppgavene de forholder seg til).

Her kan det tyde på at privatperson og fersk forsker så å si «møter seg selv i døra». Usikkerhet med hensyn til hvordan jeg skal finne min plass og rolle som feltforsker potenseres av privatpersonens opplevelse av sjenanse og sosial «keitethet» i møte med nye mennesker, miljøer og forventninger. Her er det lite faglig distanse, klokskap og oversikt å spore og desto mer selvopptatt uro over mørke skygger som synes å tårne seg opp over prosjektet.

Som en del av å være tilstede og bli kjent med ansatte og brukere, tar jeg i bruk noen, skal det vise seg, relativt rustne ferdigheter fra min sykepleieskolering og erfaring. Dette aktualiserer også de følelsesmessige erfaringene jeg gjør ved å komme tett på levende mennesker med stort pleiebehov, mange med få utsikter til bedring. Her er et eksempel på min «mestring» som «sykepleier» under kveldskaffen:

... jeg skulle mate Märtha til kaffen. Muffins var tydeligvis det navnet sier – noe muffins – for Märtha. Når hun skulle prøve å ta en bit av disse kakene – virket det som om hun ikke i det hele tatt assosierte det hun fikk i munnen som mat – hun gapte ikke – ville ikke bite av – eller når hun fikk en

liten bit i munnen, gav det ikke mersmak. Vi holdt på lenge og hun fikk nesten ikke noe i seg. Kaffe fra koppen gikk like trått. Det virket som om det var forholdet mellom hvordan hun satt, haken som stakk fram og kaffekoppen med rette kanter – alt dette gjorde det umulig å få i henne dette måltidet.

Jeg kjent min egen frustrasjon steg. Jeg ble utålmodig når hun ikke skjønnte at det var kaffe & kake... Hadde lyst til å rope : MÅRTHA – DETTE ER GODT – DET ER KAKE OG KAFFE – DEILIG – HYGDELIG – KAFFEKOS.... !!! Jeg ble ganske irritert – følte meg dum, lite flink som ikke fikk til noe så banalt som å få i en pleietrengende dame litt kaffe og kake....

Hverdagsperspektivet er sentral både i tenkningen i forkant av prosjektet, innretningen i observasjonene og den teoretiske tenkningen. Dette er valgt fordi det er interessant, men også, skal det vise seg, overveldende stillestående, vanlig, grått og ...*hverdagslig*. Dette treffer meg, og bekymrer meg, mer og mer utover i observasjonsperioden, noe dette notatet fra januar 2006 illustrerer (litt over midtveis i observasjonen, før fokusgruppene gjennomføres):

Strevsomt ---- Jeg merker at dette feltarbeidet begynner å slite litt på. Jeg strever med å tro på at jeg holder på med noe som kan vise seg å bære i det hele tatt. Jeg føler at dagene går (laangsomt) og at jeg sitter igjen med noe som ikke er relevant for mitt fokus i det hele tatt. Er det mulig i det hele tatt å gjøre noen analyser i det materialet jeg skriver ned som har noe med maktrelasjoner i et Foucault perspektiv i det hele tatt?? (...)

Noe annet som bekymrer meg er fokusgruppene - hva kan jeg få ut av det når jeg nå er såpass "tom" i forhold til aktuelle situasjoner og problemstillinger? Jeg lurer på om jeg har et stort problem i forhold til hele min empiri. Er det noe her å hente – finner jeg i det hele tatt noe av det jeg etterspør i min prosjektbeskrivelse?

Disse klippene fra notatater fra feltarbeidet illustrerer noen av utfordringene en feltforsker kan møte i feltarbeidet. Dette er også utfordringer jeg tar med meg og som gjenfinnes inn i analysene av dette materialet.

Observasjoner

I første runde av analysene ble feltnotatene lest grundig (forfra og bakfra) for å få et best mulig helhetlig overblikk og et litt mer samlet bilde av hva materialet inneholdt. Det var også i denne fasen viktig å bli fortrolig med teksten. Videre ble det, i samarbeid med hovedveileder Kristin Heggen, gjort flere gjennomlesninger med fordypning og dveling ved ulike deler av teksten. Vi diskuterte hva teksten sa oss og hva som kunne være mulige tolkninger av teksten. (Noe lenger ut i analyseprosessen bidro også biveileder Trygve Wyller med lesing og kommentarer på datamaterialet.) Samtalene hjalp til med «å få hull på teksten». Diskusjon med veileder handlet også om utprøving av ulike forståelser, leting etter og drøfting av fellestrekk og sammenhenger i

materialet så vel som identifisering av brudd, skiller og diskontinuiteter. Vi gikk til materialet med spørsmål som: Hva trer fram, hva blir vi slått av, hva blir tydelig og synlig for oss og motsatt, hva er det vi ikke ser i materialet, hva trer ikke fram, hva blir det ikke snakket om i dette materialet. Denne delen av arbeidet var hovedsakelig samtalebaset og hadde preg av høyttenkning hvor ulike sider ved observasjoner ble løftet fram og reflektert rundt, slik som interessante hendelser, utsagn og situasjoner. Hendelser kunne være interessante fordi de gikk igjen hos en beboer dag ut og dag inn, eller det kunne være beslektede situasjoner på tvers av flere beboere. Det kunne eksempelvis være typiske utfordringer ved spisesituasjonene på fellesrom eller pleiesituasjoner med kroppspfleie og påkledning.

Det begynte å peke seg ut gjennomgangstemaer som vi nøstet rundt. Mer og mer av vår interesse kretset rundt noen få utvalgte typer av situasjoner som materialet syntes å være tett pakket med. Disse situasjonene var karakterisert ved at de ansatte var i interaksjon med avdelingens pleietrengende beboere. Det var, ikke uventet, *hverdagsligheten* som fortsatte å fange vår oppmerksomhet. Med hverdagslighet mener jeg hvordan pleiearbeidet nødvendigvis vil dreie seg om det vi til vanlig i livene våre, i egne tanker og samtalene oss i mellom, ikke vier særlig oppmerksomhet. Hvordan: ...kommer jeg opp av sengen? ...kommer jeg meg på toalettet? ...får jeg vasket / dusjet/ tørket meg? ...kommer jeg meg tilbake til soverommet? ...finner jeg fram rett tøy for årstiden? ...får jeg kledd på meg? ...kommer jeg meg inn til frokost bordet? ...får jeg spist? Der og da, i den konkrete situasjonen, har disse spørsmålene opplagt relevans i *det ene* møte mellom *en* ansatt og *en* bruker innenfor tidshorisont på 1 – 1½ time i morgenstellet på sykehjemmet. I hver time utover resten av døgnet er disse og beslektede hverdagslige, konkrete *gjøremål* relevante i nye møter mellom ansatte og brukere. Det er utpreget hverdagslige tematikker som er i spill i alle møtene mellom sykehjemmets knapt 30 brukere og de ansatte dette døgnet og de øvrige 365 døgnene i året, år etter år. Denne noe omstendelig oppramsingen og «kvantifiseringen» av hverdag er gjort for å synliggjøre og minne om det lesningen av mine feltnotater også avdekket, en nesten overveldende mengden med vanlig, hverdagslig håndtering av dagliglivets *gjøremål*. Pleiearbeidets omdreiningspunkt er brukernes vedvarende og repeterende behov for hjelp til å ivareta «smått og stort» i hverdagen. Dette dreier seg om *gjøremål* som er så kjent for oss alle at vi «aldri» tenker på dem og «aldri» snakker om dem. Til vanlig er dette grått fyllstoff, en uinteressant bakgrunn av gjentakende selvfølgeligheter i et dagligliv som for de fleste av oss er fylt av mange og vekslende aktiviteter, opplevelser og utfordringer på mange arenaer gjennom døgn, måneder og år.

I datamaterialet fra observasjonene i sykehjemmet er det mengden av disse vanlige og repeterende aktivitetene som ble mer og mer ble synlig i arbeidet med analysene. Derfor ble det også noen enkeltsituasjoner som ble valgt ut som sentrale å presentere i artikkelens analyser og diskusjoner.

Disse situasjonene var *ikke* oppsiktsvekkende eller sensasjonelle «funn» avdekket gjennom gravende og avslørende forskning. I stedet er situasjonene eksempler som minner om viktigheten av det motsatte, insisterende å la seg fascinere av det grå og vanlige. Dette var situasjoner hvor den ansatte gjorde mye *med* og mye *for* beboeren. Det kunne dreies seg om å hjelpe en sengeliggende bruker med fjerning av sengetøy, undertøy eller bleier med avføring og urin, etterfølgende kroppsvask, hjelp til å sitte opp, påkledning, hårstell/ barbering, hjelp til å forflytte seg (støtte under gange med gåstol eller trilles i rullestol) fra eget rom til fellesrom for måltider. Eller den kunne være liknende situasjon på kvelden hvor pasienten fikk hjelp til å gå til sengs med tilhørende pleie og stell. Disse møtepunktene var en gjennomgående og repeterende hendelse som kom i ulike varianter gjennom hele døgnet i relasjonene mellom bruker og ansatt. Samhandlingen foregikk hovedsakelig uten kraftig stemmebruk, aggressivitet eller fysisk tvangsbruk. På et annet plan var det like åpenbart at den ansatte ville (og ofte måtte) få noe gjort i situasjonen, og ofte ville brukeren noen annet. Eller brukeren ville i alle fall ikke det den ansatte ville. For å utøve forsvarlig pleie og behandling måtte disse situasjonene bringes videre mot en løsning hvor endepunktet, på et eller annet vis og før eller siden, måtte bli at nødvendig pleie og stell ble gjennomført. Disse møtepunktene hvor den ansattes og brukerens prosjekter møttes og ble brynet mot hverandre i en hverdagslig, og som oftest, lavmælt, godmodig og hensynsfull ro, bar også med seg spenninger som måtte finne en retning i de fleste av disse møtene.

Disse hverdagsøyeblikkene ble interessante, spesielt i lys av denne studiens tilnærming til og forståelse av makt. Denne absolutte udramatiske hverdagsligheten utgjorde en rikhet i datamaterialet som la til rette for å tenke og snakke om det kjente og vanlig med terminologi og begreper som er ukjent og fremmed.

Fokusgrupper

Fokusgruppedataene ble bearbeidet og arbeidet med noe på samme vis som observasjonsdataene. De ble gjennomhørt flere ganger og sentrale deler ble transkribert. Transkripsjonene ble også gjennomgått gjentatte ganger. Også denne delen av arbeidet ble gjort i samarbeid med hovedveileder Kristin Heggen. Det er ingen tvil om at datamaterialet fra fokusgruppene gir et bilde av mer tilstedeværende og inngripende forskerroller, slik rollen som moderator i fokusgrupper også tilsier. Både erfaringen med å være til stede i gruppene og å høre gjennom opptakene av fokusgruppeintervjuene i ettertid har vært interessant, på mange plan.

Kort oppsummert er det tydelig når alle tre intervjuene høres igjennom, at det så å si eksisterer to agendaer, eller verdener, i disse møtene. På den ene siden har vi «maktforskerne fra Oslo» som aktivt, nysgjerrig, ivrig og entusiastisk gang på gang bringer opp temaet makt og bruker begrepet i

eksplisitte spørsmål – ofte ledsaget av stillhet fra informantene. På den andre siden har vi sindige og tålmodige helsearbeidere som hører på spørsmålene, tenker og motvillig, kan det synes som, tar i bruk dette «makt-ordet» når de reflekterer. De har mange historier og fortellinger om møter og samhandling med pasienter. Samtidig er de også tydelige på hva som for dem er makt, og hva som ikke er makt. Et par smakebiter fra materialet illustrerer poenget:

Moderator K: Tenker du at ordet makt har noe med deres jobb å gjøre?

G: J ... .. nei, hva tenker du ... kan du utdype det ... neee...eeehhee... emmm Hvis jeg skal liksom si hva jeg synes om det ordet makt i den jobben jeg bruker så bruker, liker jeg bedre å så liksom å få eeehh ... mmm... liker jeg bedre å få .... danna meg et slikt tillitsforhold til dem. Liker ikke, liker egentlig ikke å ... det også ha makt. Jeg liker bedre at de får tillit og får gjort det som er bra for dem ... Det er bra for dem at de får godt stell og, og, og disse tingene der. Og, og det er helst da det er prat om makt kanskje. For... for det er det de helst ikke vil være med på, det med dusjing og slike ting og hudstell ellers... Det er viktig for dem å få smurt inn huden og få godt stell ... og det får'n gjort egentlig best når en har et godt tillitsforhold ... ellers ... ellers synes jeg ikke ... jeg har makt i den forstand ... Det en... det å prøve å få en forståelse for at dette er bra for dem selv om de ikke vil.

Moderator T: Betyr det da at når du hører ordet makt så tenker du at det er et... noe negativt noe du ikke vil ha...

S: En tenker vel gjerne det...

G: Ja... i grunnen så synes jeg vel egentlig det – det er vel egentlig at det ordet makt er negativt lada... ... syns vel egentlig det...

I en annen av fokusgruppene uttrykkes det tydelig hva som oppfattes som maktbruk når vi spør direkte:

Moderator T: Men, hva skulle til da for at du skulle kalle det du gjør for makt?

L: Nei da ville jeg kanskje ta'n i armen og si SETT DEG HER! (hever stemmen, bestemt, kommanderende)

Moderator K&T: Ja! ...jhaa..

L: da trur jeg kanskje...det hadde blitt slik mer makt ...

T: Sånn fysisk del i det og...

L: Ja! ...NÅ HØRER DU PÅ MEG OG NÅ GJØR DU SLIK JEG SIER! ...jeg veit ikke?

Denne tydelige tilbakeholdenheten mot å snakke om og å beskrive det man gjør i den daglige pleie som makt, er et gjennomgående trekk i alle fokusgruppene. Det er også en klar tendens til at det er det å heve stemmen, være streng, kommanderende eller, i ytterste konsekvens, å bruke fysisk overmakt som knyttes til det å ha og utøve makt. Dette forekommer sjelden og det oppfattes som noe uønsket. Samtidig inneholder alle fokusgruppene historier om hvordan man får gjennomført ting som er nødvendig, men som brukeren ikke umiddelbart er med på. Dusje er et slikt eksempel:

L: (...)Dusje skal'n hvert fall ikke

Moderator K&T: nei? mmhmmm

L: Ikke når det er vinter'n og kalt og alt det derre der. Det går ikke an liksom.

Moderator K: *nheii...*

L: *eehe...jeg har opplevd at om jeg tar med meg en dusjstol, setter den ved siden av senga, prater lite grann fram og tilbake, litt sånn, og hvis en da sier: Vil du sette deg her litt? Ja, så etter hvert så kan du være så heldig at, ja det er ikke alltid, ...Så etter mye om og men og mye fram og tilbake og han må få gjøre det på sin måte sakte og sikkert og... alt tar sin tid. Så til slutt sitter'n der på stolen. Så bare tar jeg et teppe rundt også kjører jeg'n ut på dusjen, sier ikke det at han skal dusje, altså.*

(...)

Moderator T: *Men hadde du spurt. Skal vi gå i dusjen nå? ... så hadde det vært...*

L: *Aldri...! Hadde ikke fått'n med meg.*

En av de andre deltakerne i en annen fokusgruppe beskriver noe liknende: «Men så er det jo å forsøke få til dette på hans premisser. Det krever både tid og list og lempe synes jeg, for å få til det.» I gruppene kommer det altså opp en rekke eksempler på noe som *ikke* omfattes av ubehaget og motviljen mot å ha og å utøve makt. Dette «noe» er i stand til å bevege situasjoner slik at nødvendig pleie blir utført uten at stemmer blir høye og strenge eller at fysisk makt utøves. Siden dette «noe» beskrives som forskjellig fra makt (som det er bred enighet om at er negativt og uønsket), er det heller ikke omfattet av noen kritisk beredskap. Det er lite som tyder på at dette «noe» vil omfattes av de kritiske holdningene de ansatte gir uttrykk for i forhold til makt. På dette viset kan det synes som det i intervjuene framstår en sterk vilje til å kontrastere, skape makt som klart forskjellig fra det hverdagslige, vanlige som oppfattes som godt omsorgsarbeid – det ønskelige. Det er her liten tvil om hva makt er, og at det er klart mulig å skille makt fra «resten», det som er ikke-makt.

Som det går fram av beskrivelsen av tilnærmingen til fokusgruppeintervjuene med den eksplisitte og til dels pågående og utfordrende (og ledende?) utforskningen av makttematikene, kan vi sies å ha valgt en forskerrolle som er alt annet enn nøytral og objektiv. Dette har noen interessante effekter. Et kort utsnitt av et notat jeg gjorde et stykke ut i analyseprosessen kan illustrere dette:

Det er flere ting som slår meg, det ene er hvordan det viser seg nærmest umulig å vinne gjenklang for at makt er noe som har relevans eller er aktuelt for jobben som gjøres på sykehjemmet. Som jeg litt spøkefullt sa til Kristin (hovedveileder) følte jeg til tider at jeg stod midt på bordet og hoppet opp og ned mens jeg ropte MAKT, MAKT, MAKT uten at det medførte at makt ble noe tema i større grad av den grunn....

Analyser av tekst

I tillegg til observasjoner og fokusgrupper er tekster et tredje område som omfattes av prosjektets analytiske interesse. I avhandlingens fjerde og siste artikkel tas det opp til nærmere gjennomgang en undervisningsplan for å skolere ansatte i Kløverinstitusjonene i brukermedvirkning. Jeg vil kort peke på noen metodiske hovedlinjer i vår tilnærming til analysene av denne teksten.

En vanlig tilnærming til tekster er den hermeneutiske vekslingen mellom deler og helhet, gjennom det som beskrives som den hermeneutiske sirkel (Alvesson & Sköldbberg, 2008). Ulike hermeneutiske tradisjoner og retninger har sine måter å nærme seg tekstene på og yte de rettferdighet. Ofte legges det til grunn en velviljens hermeneutikk som har som sitt utgangspunkt at tekst og forfatter møtes med tillit til at teksten er rasjonell, sammenhengende, logisk og helhetlig. Tekstarbeidet og tekstanalysene i dette prosjektet har valgt en annen innfallsvinkel enn velviljens hermeneutikk. Den analytiske tilnærmingen som tas i bruk i analysene av tekst i prosjektets fjerde artikkel er først og fremst karakterisert av en kritisk posisjon. Teoretisk knytter denne tilnærmingen an til nyere språkteori slik den kommet til uttrykk blant annet. hos Jacques Derrida og hos Foucault. Fra Derrida hentes det inspirasjon fra hans beskrivelser av å lese og dekonstruere tekster. Dette er følgelig mer en mistankens- enn en velviljens hermeneutikk. Teksten som analyseres blir gjennomgått og nærlest, det vil si at vi går inn i mulige spenninger og motsetninger som kan sees i teksten. Det søkes etter selvmotsigelser, tvetydigheter og ulike fortolknings- og forståelsesmåter som kan være langt fra det teksten ytre sett og eksplisitt formidler.

For å synliggjøre og utfordre aspekter ved planteksten, brukes korte tekstutsnitt eller «øyeblikksbilder» fra observasjonsdataene. Dette brukes i arbeidet med den dekonstruerende lesningen av teksten ved at planens bilde av en idealbruker kontrasteres og utfordres med et svært annerledes brukerportrett fra datamaterialet. Slik gjør vi en kryssklipping mellom disse brukerbildene og underliggende maktforståelser i den dekonstruerende lesningen og bringer inn en uro i planens tidsriktige brukerfokus. Denne måten å nærme seg dataene på bærer følgelig med seg både inspirasjon fra Foucaults ulike anvisninger om å ta på alvor den makten som ikke presenterer seg som i øyenfallende overmakt, dominans og overgrep, men i stedet ha oppmerksomheten rettet mot maktens kapillære mikronivå. Derridas interesse for tekstens implisitte maktaspekter gjennom å nærlese, mistenksomt, tilforlatelige tekster, er en kompletterende tilnærming i dette prosjektets utforskning av makt.

Dekonstruksjon oppfattes ofte som en nedrivende og ødeleggende tilnærming til tekst (Mekjan, 1999; Torfing, 2009). Dette er i beste fall en nokså ensidig forståelse av denne tilnærmingen, noe som kan virke mer devaluerende enn kritisk. Engebretsen og Haldar (2010) viser hvordan denne tilnærmingen heller kan bidra til demokratiserende og konstruktivt uroende effekter inn i mot områdene som analyseres og dekonstrueres. En *dekonstruktiv* kritikk må derfor ikke forveksles med en *destruktiv* kritikk. I stede må det dekonstruktive forstås som en innsats for å demontere, ta fra hverandre, se nærmere på deler av en helhet. Uten denne demonteringen ville helheten virke tildekkende på elementer som først blir synlige og åpne for kritikk når helheten er «tatt hull på» og lagt åpen for kritisk «inspeksjon».

4.2. Presentasjon av artiklene

I en artikkelbasert avhandling som denne representerer artiklene ideelt sett essensen av arbeidet som er gjort i studien. Artikkelformatets knappe, kondenserte form, egentlig langt unna skrivetradisjonene i humaniora, samfunnsvitenskap og de delene av helsefag som trekker veksler på kvalitative metoder, rettferdiggjør kanskje den litt belastede betegnelsen *essens*. Denne avhandlingens artikler har vokst fram av det som så langt er gjort rede for i denne sammenskrivningen. De imøtekommer både et behov for å forstå og utvikle avhandlingens teoretiske fundament, og behovet for å utforske og utdype det empiriske materialet. Men kanskje aller mest representerer artiklene drivkraften i dette ph.d. prosjektet: troen på at pleie- og omsorgsfeltets praksiser og måter og tenke og snakke om sin praksis på, kunne kritisk og konstruktivt utfordres og uroes av Foucaults maktforståelser og begreper. I tillegg har artiklene også i arbeidsprosessen fanget opp tematikker som er aktualisert under veis i forskningsprosessen.

Fra Bokmålsordboka framgår det at ordet *artikkel* språklig sett kommer av *artus* (latin) som betyr ledd og som ligger nær ord som i medisinen brukes for å betegne kroppens ledd, men det kan også bety et *selvstendig skriftstykke*. Begge disse betydningene rammer godt inn de fire artiklene som er publisert i løpet av dette prosjektet (Juritzen & Heggen, 2006; Juritzen & Heggen, 2009; Juritzen et al., 2011; Juritzen, Engebretsen, & Heggen, 2012). De to siste er publisert i engelskspråklige, internasjonale tidsskrifter og de to første i norske tidsskrifter med en norsk/ skandinaviske leserkrets. Det er ingen tvil om at disse artiklene er *selvstendige skriftstykker* som har hatt lange selvstendige liv i skriveprosessene før de har blitt publisert. Samtidig er de *ledd* i noen langlinjede og kompliserte tenke-, forståelses- og fortolkningsprosesser. Ledd både holder sammen og muliggjør bevegelse. Avhandlingens artikler bærer mye av de samme funksjonene – holder tankelinjene sammen, men er bevegelige. I dette kapitlet vil jeg kortfattet summere opp hovedpoengene fra hver artikkel og avslutningsvis knytte noen kommentarer til de enkelte artiklene og sammenhengen dem i mellom.

4.2.1. Omsorgsmakt - Relasjonsnære sonderinger mellom makt og avmakt

I denne først artikkelen i avhandlingen, som ble publisert i «Sosiologi i dag» i 2006, ville vi rette oppmerksomheten mot noen sentrale momenter ved utforskningen av temaet makt i omsorgsfeltet (Juritzen & Heggen, 2006). Artikkelen innledes med en gjennomgang av omsorgsforskningen fra den norske «Makt og demokratiutredningen 1998-2003». Vi argumenterer for at det er en tendens til å lese ut avmakt, mer enn makt, der hvor utøvelse av pleie og omsorg foregår i møte med tjenestenes brukere. Vi peker på hvordan en strukturell maktforståelse som opererer med et kjønnsperspektiv først og fremst ser ut til å analysere fram avmakt når forskerblikket zoomes inn på den profesjonelle

omsorgens grasrotnivå. Her framstår i stor grad avmektige kvinnelige omsorgsarbeidere i møte med sårbare og utsatte grupper, ofte i overveiende grad kvinner.

Vi argumenterer for at denne maktforskningens kritiske blikk er rettet mot dominerende og overordnede strukturer som disse omsorgsarbeiderne og –mottakerne er omgitt av og underlagt. Vårt bidrag i artikkelen er derimot å fastholde et småskala, mikroperspektiv gjennom å ha fokuset på relasjonen omsorgsmottaker – utøver. Slik vil vi legge til rette for å utforske maktspekter i den alminnelige, hverdagslige utøvelsen av pleie og omsorg der hvor den faktisk foregår. Som en introduksjon til avhandlingens analytiske verktøy, presenterer vi en kortfattet gjengivelse av den franske filosofen og historikeren Michel Foucaults fem metodologiske foranstaltninger for utforskning av maktforhold. Med dette begynner denne avhandlingens arbeid med å undersøke og prøve ut maktperspektiver som utdyper og supplerer eksisterende og toneangivende maktforståelser i dette feltet.

Oppsummert kan denne gjennomgangen sies å peke på at Foucault med sine analytiske tilnærminger fester grepet om maktens ytterste og mest finmaskede nivå – maktens kapillærnivå. Han gir her anvisninger om å utforske makten, ikke med utgangspunkt i hierarkienes spiss og toppunkt, men kapillært, hvor makt kommer til uttrykk gjennom handling på andre handlinger og i relasjonene mennesker i mellom. Dette gir oss videre inspirasjon til å prøve ut, på svært konkret vis, å gå til omsorgens grasrotnivå og bringe sammen fasetter fra dette doktorgradsprosjektets empiri og deler av Foucaults maktforståelser.

I artikkelen presenteres videre et utsnitt av datamaterialet fra doktorgradsprosjektets empiriske studie. Fra observasjonsdataene gjengis en situasjon som åpner for andre fortolkninger enn den aggregerte formidlingen av maktesløshet og avmakt når pleie- og omsorgsfeltets store linjer skal beskrives. Når det granskende blikket er re-kalibrert fra makromakt til mikromakt blir det mulig og interessant å utforske samhandlingens mer bølgende og ustabile maktlandskap.

I vår nærlesning av dataene retter vi oppmerksomheten mot maktens konkrete utforming i den krevende stellesituasjonen. Vi løfter fram relasjonell makt som klart kan innebære en maktasymmetri i favør av den profesjonelle omsorgsutøveren. Samtidig blir det mulig å se mer enn en rigid over-/underordning. Det blir åpenbart at situasjonen også rommer en maktens ustabilitet og uavklarhet. Slik gir våre analyser av denne situasjonen åpning for kompletterende og supplerende maktperspektiver:

Ved å bringe inn uttrykket omsorgsmakt fornemmer vi en disharmoni som appellerer til oss og har et antatt potensial for å skape en konstruktiv uro i omsorgsfeltet. Vi ønsker å holde på forståelsen av

omsorgens og maktens tvetydighet. Vi vil i fortsettelsen søke mot et maktbegrep som er kalibrert for å studere relasjonell makt og håper å forstå mer om hvordan makten kan skifte fra situasjon til situasjon i møte mellom omsorgsutøver og -mottaker (Juritzen & Heggen, 2006, s. 78).

4.2.2. Produktive maktpraksiser i sykehjem - en Foucault-inspirert analyse av pleiefaglig handlekraft.

I 2009 ble den andre artikkelen i avhandlingsarbeidet publisert i «Tidsskrift for velferdsforskning» (Juritzen & Heggen, 2009). Den tar opp og videreutvikler perspektiver behandlet i den første artikkelen og bringer inn utvidede perspektiver på makt i pleierelasjonene. Her utdypes tankene om anvendelse av Foucaults perspektiver på makt inn i en omsorgskontekst, og utsnitt fra studiens empiri analyseres i lys av dette.

Artikkelen argumenterer for at pleiefagene har med seg en maktforståelse som grovt sagt vektlegger makt og maktutøvelse som problematisk og lite ønsket inn i relasjonene mellom ansatt og brukere. I stedet legges det vekt på tidsriktige begreper som brukerrettigheter, -medvirkning og empowerment. Videre i artikkelen trekker vi opp noen hovedlinjer fra Michel Foucaults maktforståelser med utgangspunkt i hans begrep produktiv makt. Han understreket nødvendigheten av å se makt som mer enn et dominans- underkastelsesforhold og han la vekten på relasjonsnivået hvor makten er tilstede ustabil, omskiftelig og produktiv. Foucault tok også oppgjør med maktidealer som ville minimalisere og fjerne makten og dens effekter gjennom kommunikasjon og dialog. I stedet slo han fast at makten ikke var til å komme utenom, den finnes overalt og den må forstås som noe mer enn et minimaliserbart onde.

Artikkelen redegjør kort for hvordan avhandlingens empiri er utviklet gjennom observasjon av pleiearbeid og fokusgruppeintervjuer med de ansatte. Det gis også noen glimt av de ansattes uvilje eller et ubehag i forhold til å knytte pleiearbeid til makt når temaet ble tatt opp i fokusgruppene. Makt ble forstått i hovedsak som mer fysisk inngripen mot brukerens vilje og ønske. Mens de situasjonene hvor en brukers motvilje mot pleiemessige tiltak ble vendt til akseptasjon, eller i alle fall ikke-aktiv motstand, ble ikke framstilt som maktutøvelse.

Sentralt i artikkelens analyser og diskusjon står et anonymisert case fra en konkret pleiesituasjon. Situasjonen beskrives som et eksempel på maktens mikronivå eller kapillærnivå. Ved å se denne hendelsen som en maktrelasjon, som på tross av klare asymmetri trekk, inneholder også mer ustabile og skiftende maktbevegelser mellom bruker og pleier, peker vi på det analytiske potensialet som ligger i å forstå makten som åpen og uavklart. Det vektlegges i analysen å løfte fram øyeblikk i denne tette samhandlingen hvor den aktive pleieren gang på gang griper inn og fører handlingen videre. Dette ser vi som elementer i en befordrende og produktiv maktutøvelse hvor pleieren under veis

skaper handlingsrommet som gjør samhandling mulig. I artikkelen brukes begrepet "å makte" om det som foregår i denne relasjonen. Verbformen understreker at det her dreier seg om *noen som gjør noe*, her «gjøres makt». Slik mener vi å komme utenom og litt videre fra de overveiende negative konnotasjonene som behefter ordet makt. Samtidig finner vi med dette begrepet en spennende forbindelseslinje til sider ved Foucaults utprøving av ulike tilnærminger til å forstå makten.

Vi peker på at i denne maktrelasjonen er det også viktig å synliggjøre at pleieren så å si makter seg selv. Med det støtter vi oss på tenkning fra Foucault når han beskriver det han kaller governmentality. Her trekker vi også på Foucaults understreking av nødvendigheten av å ikke se makt entydig som et onde. Siden makten i en eller annen form og grad uunngåelig er til stede, blir det avgjørende viktig å utvikle forståelse av hva som er «god» eller akseptabel/ønskelig og hva som er «ond» eller uakseptabel/uønsket maktutøvelse, og artikkelen konkluderer:

Vi holder derfor fast ved at det er behov for et kontinuerlig anerkjennende og kritisk blikk på makten i omsorgens mikromaktnivå. Vi ser denne dobbeltheten, anerkjennelse og kritikk, som grunnleggende nødvendig i arbeidet med å utvikle maktforståelser og maktkritikk i omsorgsfeltet og dermed uroe tilvante tankemåter og begreper (Juritzen & Heggen, 2009, s. 103) s. 103).

4.2.3. Protecting vulnerable research participants: A Foucault-inspired analysis of ethics committees.

Tredje artikkel, publisert i «Nursing Ethics» i 2011, utforsker og diskutere tematikker omkring forskningsetikk (Juritzen et al., 2011). Denne artikkelen tar utgangspunkt i erfaringene gjort gjennom feltarbeidet med, på den ene siden å handle i spenningsfeltet mellom regler og rammer, og på den andre siden, bestrebelsen på konkret, utøvd «etisk- forskningspraksis». På denne bakgrunn tar vi for oss noe av den rikholdige litteraturen som drøfter ulike aspekter ved framveksten av tilsyns- og kontrollorganer for forskning på mennesker. Forskningsetikkens røtter knyttes til andre verdenskrigs grusomheter i forskningens navn og til etterkrigstidens, og vår egen nære fortids; forskningsetiske utfordringer og skandaler. På denne bakgrunn er det åpenbart at forskningen trenger et ytre granskende blikk på sin egen forvaltning av sitt etikkansvar.

Artikkelen gjør en bred gjennomgang av forskeres kritiske vurderinger av møtet mellom forskere og etikktilsynsinstanser fra flere sentrale forskningsnasjoner, USA, Canada, Storbritannia og Australia. Forskerne beskriver hvordan det som skulle være en ivaretagelse av sårbare og utsatte informanter får en rekke andre effekter og konsekvenser. De påpeker at etikktilsynene viser tendenser til «mission creep», det vil si at deres opprinnelige mandat tolkes stadig videre. Slik blir spørsmål om alt fra forskningsmetode til språklige utforminger av informasjonsskriv til informanter, sak for etikktilsynene. I tillegg utvides fokusområdet fra medisinsk forskning på pasienter til å omfatte

samfunnsvitenskapelig, pedagogisk og journalistisk forskning. Det som skulle beskytte sårbare informanter blir nå en virksomhet som også beskytter forskningsinstitusjoner og deres finansieringskilder mot «dårlig forskning», noe som kan resultere i prestisjetap og økonomiske tap ved erstatningsansvar, bortfall av økonomiske støtte til pågående prosjekter eller sviktende finansiering av framtidig forskning.

Det er med utgangspunkt i denne virkelighetsbeskrivelsen at artikkelen diskuterer praktiseringen av forskningsetikk i et maktperspektiv. Artikkelen peker på at forskningsetikken synes å fungere med utgangspunkt i en forståelse av at mektige, potensielt farlige forskere må tøyles i møtet med sårbare og avmektige informanter. Med en slik binær maktforståelse begrenses mulighetene til å utforske makt i dette feltet. Vi argumenterer for at dette medfører at viktige deler av forvaltningen av forskningsetikktilsynet faller utenfor maktkritiske vurderinger. For å utfordre dette, tar vi i bruk Michel Foucaults maktperspektiver og henter analytiske verktøy for en mer utvidende og åpen analyse av maktaspekter i forskningsetikk. Vi argumenterer for viktigheten av å innlemme det som kan synes som en nøytral forvalter av et udeelt gode, ulike etikktilsyn, i et maktkritisk lys. Å ivareta sårbare og utsatte informanter handler også om å forvalte en makt som har konsekvenser for de som skal beskyttes, informantene, forskere og forskersamfunnet og i ytterste konsekvens den frie og uavhengige forskningen.

This allows for a more exploratory and complex understanding of power as a factor that cannot be avoided, circumvented or neutralized. Instead, power must be assessed and exposed to scrutiny and analysis in each specific and concrete case, irrespective of whether it involves the researcher's encounter with his or her participants, or whether it concerns administrative guiding and monitoring of the ethical standards of this researcher (Juritzen et al., 2011, s. 648-649).

4.2.4. Subject to empowerment. The constitution of power in an educational program for health professionals.

I 2012 ble avhandlingens fjerde artikkel publisert i «Medicine, Health Care and Philosophy» (Juritzen et al., 2012). Denne siste artikkelen i avhandlingen tar utgangspunkt i en utdanningsplan for skoleing av helsepersonell i brukermedvirkning. I så måte er den eksempel på skiftelige datakilder som også ble gjennomgått gjennom observasjonsperioden og i for- og etterarbeidet av denne. Utdanningsplanen analyseres i lys av hvordan idealene om maktdeling gis språklig uttrykk. Det tas i bruk et svært kritisk blikk på planens tekst, både representert gjennom Foucaults maktperspektiver og Derridas dekonstruksjon.

I moderne demokratiske stater der maktrelasjonene er mindre hierarkiske forgår styring i større grad ved å påvirke andres handlinger og selvforståelse og slik aktivere ulike selvstyringsmekanismer.

Artikkelen har fokus mot makten slik den sirkulerer i språket og mot språket som styringsteknologi. Foucaults diskursbegrep bidrar til å flytte fokus for tekstanalysen fra struktur, stil og system til språk i bruk. Det vektlegges hvordan tekster, ord og setninger kan forstås som intervensjoner som i tillegg til sin informative karakter gjør noe med språkbrukerne og med forholdet mellom dem.

Artikkelen inspireres også av Derridas begrep om dekonstruksjon som er mer tekstnært enn Foucaults analyser. Dekonstruksjon er mer en analytisk tilnærming enn en bestemt metode. Det søkes etter usagte forutsetninger og logikker og åpnes for at diskurser kan romme flertydig og sprikende meningsinnhold. Analysene i artikkelen tar i bruk både Foucaults maktperspektiver med vekt på governmentalitybegrepets fokus på styrings- og selvstyringsteknologier. I tillegg tar artikkelen i bruk deler av studiens empiriske materiale. Korte beskrivelser fra udramatiske hverdagshendelser på sykehjemmet som viser brukere som agerer åpenbart annerledes enn brudebildet som skrives fram i undervisningsplanens tekst.

Governmentality som maktpraksis beskrives gjennom å peke på hvordan planens forordnede styring og selvstyring rettes både mot brukere og ansatte. Det advares mot at idealer om brukermedvirkning/ empowerment som kan virke tilslørende på maktaspekter ved denne allment ønskelige tenkningen. Tilsløringen kan undergrave mulighetene til kritiske maktanalyser av disse demokratiserende praksisene og slik utilsiktet bidra til å svekke posisjonen til allerede utsatte grupper.

This article has explored how positively connoted concepts and ideals such as 'user participation' and 'empowerment' harbour debatable and adverse effects of power when applied in the health care context. By means of the theoretical and empirical perspectives, we have suggested possible ways to critically explore the power potential of these desired and opportune ideals of health care practice (Juritzen et al., 2012)².

4.2.5. Artikler – ledd og sammenheng

Som denne gjennomgangen viser inneholder artiklene på den ene siden særegne og unike fokus. På den andre siden er det og noen gjennomgående tematikker som fastholdes og utvikles gjennom prosjektets gang, fra artikkel til artikkel. En gjennomgående faktor er Foucaults teoretiske bidrag. Alle artiklene trekker opp perspektiver fra Foucault som utdypes og videreutvikles. Teorien tas i hver artikkel i bruk i forståelse og fortolkning av temaene som undersøkes og drøftes. Det andre opplagte felles omdreiningspunkt i alle artiklene er temaet makt. Tre av artiklene griper fra litt ulik kant tak i Foucaults maktforståelser og tøyser hans maktperspektiver nedover og utover i hierarkiene til helsevesenmaktens ytterste appliseringspunkt. Her på maktens kapillærnivå spilles maktrelasjonen

---

² Sitatet mangler sidenummer da artikkelen pr. d.d. kun er publisert som nettdokument «Online First»

ut i møtet mellom helsearbeideren og brukeren i intimt «kroppsarbeid». Disse hverdagslige småhendelsene utforskes med en interesse for nye måter og andre blikk for makt. Den fjerde artikkelen beholder Foucaults teoretiske perspektiver som optikk og fastholder en undersøkende interesse for makt, men strekker seg ut av studiens empiri på småskalamakt. I stedet belyses og diskuteres maktspekter ved forskningsetikkens tilsynsformer. Fra dette perspektivet blir det mulig å analysere beskyttelse av maktsvake grupper (som informanter i forskningsprosjekter) som en nødvendig, ønskelig men tveegget maktpraksis. Felles for alle fire artiklene er at makt som fenomen hverken forstås som utlukkende ondt eller godt, men som produktivt, uavklart, potensielt farlig og følgelig alltid urovekkende.

5. DRØFTING -

FRA UNDERTRYKKELSE TIL PRODUKTIV SELVSTYRING

I avhandlingens siste del vil jeg samle trådene fra studiens fire artikler og fra denne sammenbindende teksten. Hensikten er å tydeliggjøre hovedpoengene som er undersøkt i denne p.hd. avhandlingen, og løfte fram hvilke innsikter dette prosjektet har bidratt med. I det følgende vil jeg kort gjennomgå og summerer opp hvordan ulike makttematikker fra Foucault har vært til hjelp for å belyse og forstå studiens datamateriale. Her summeres også kritiske innvendinger til Foucaults maktforståelser og hans imøtegåelse av disse. Avslutningsvis trekkes det noen sammenfattende konklusjoner fra arbeidet med prosjektet.

5.1. Å makte – forståelser av produktiv makt.

Makt er, som beskrevet innledningsvis, i hovedsak negativt konnotert. Som Foucault også gjør rede for omtales og forstås makt som en kraft som settes inn imot noe som en negativ, undertrykkende, tvingende nektelse av aktivitet og handling. For å utfordre dette har jeg i avhandlingen støttet meg på Foucaults argumenter for at makt i stedet bør undersøkes og beskrives gjennom perspektiver som tydeliggjør *mer enn* dens negative og uønskede aspekter. Ved å legge vekt på å prøve ut maktforståelser som forstår makt også som produktiv, har hensikten vært å bidra til et utvidende og åpnende maktperspektiv. Å forstå produktive maktaspekter gir tilgang til å tenke om andre sider av makt, mellom mennesker og i relasjoner, slik at mer makt gjøres tilgjengelig for innsyn og refleksjon.

Ideen om makten som produktiv og befordrende kraft er sentral i avhandlingens artikler. Den første artikkelen tar med et Foucaultinspirert blikk på makt helt ut til sykesengen og en konfrontasjon mellom ansatt og bruker i en pleiesituasjon i et sykehjem. Sterkere kommer tematikken til syne i den andre artikkelen som skisserer sentrale trekk fra Foucaults tanker om produktiv makt i tillegg til å bruke perspektivene i en nærlesning og analytisk utforskning av hverdagslig pleie fra datamaterialet. Her etableres et dobbelt blikk på det produktive aspektet ved at makten diskuteres både som produktiv maktpraksis og som en «makte-praksis». Det understrekes hvordan «makte-praksiser» omfatter den utfordrende pleie-relasjonen og relasjonen pleieren har til seg selv i situasjonen. Makte-begrepet brukes også for bedre å fange opp nyanser fra fransk hvor Foucault ofte velger begrepet «pouvoir» (framfor puissance). Med «pouvoir» er det nettopp «kraft» og «evne til» som er nærliggende assosiasjoner, noe som også ligger nært det norske «å makte». Den tredje artikkelen tar opp hvordan makt/viten hos Foucault beskrives som tett sammenvevd og peker på hvordan dette

produserer nye makt- og vitensformer i forskningsetikkfeltet. I avhandlingens fjerde artikkel utforskes maktens produktive aspekter først og fremst med bakgrunn i ulike styringsformer som aktivt retter seg mot individene for å forme deres handlinger og selvbearbeiding.

Som analysene i artiklene har vist framstår makt som produktiv kraft som en interessant tilnærming for å utforske og utfordre maktforståelser i pleiefeltet. Observasjonsdataene inneholder et betydelig antall enkeltmøter hvor den ansatte utfordres gjennom brukerens forvirring, passivitet, engstelse og tilbaketrekking eller aggressive og uklare motarbeidelse. I mange av pleiesituasjonen er det eksempler på hvordan den ansatte bruker et sett av teknikker, strategier, teknologier for å bevege et krevende pleiearbeid i retning av et nødvendig og ønsket resultat. Den ansatte skaper, gjennom sine grep i relasjonen, et felles rom for samhandling som tjener behovet for å drive pleiearbeidet framover i aktivt skapende arbeid *med* brukeren i spennet fra uklarhet og passivitet til engstelig og aggressiv motstand. Dataene fra fokusgruppene som beskriver hvordan man faktisk får til ting der brukeren ikke vil det samme som den ansatte, understreker dette. Bare unntaksvis nærmer disse situasjonene seg det de ansatte selv, slik de beskriver det i fokusgruppene, omtaler som makt. Makt som begrep reserverer de til tilfeller hvor pasienten må «*tas med makt*», det vil si bruk av fysisk makt. Vanligvis makter den ansatte å beholde en aktiv og målrettet kontroll over seg selv og den som, ofte motvillig, må hjelpes i pleien uten at noen må «*tas med makt*».

Ideer om makt som en produktiv, kreativ og skapende kraft er sentrale i mange av Foucaults tekster. At makt gjør mer enn å undertrykke, tvinge og nekte gjør temaet interessant å utforske og studere. Makt skaper også lyst, vitensformer og diskurs. I et tilbakeblikk mente Foucault selv at han tidlig i forfatterskapet la for mye vekt på maktens negative karakter gjennom sin interesse for dominans og herskermakt. Senere utviklet han maktforståelser som tegnet bildet av et produktivt møte mellom tett sammenvevet viten og makt. Vitenskapenes undersøkelser og utspøringer av mennesket er for Foucault eksempler på slike produktive maktpraksiser, praksiser som det moderne mennesket velvillig kommer i møte med sine bekjennelser og vilje til å la seg utspørre og lede. Foucault skisserer her hvordan makt kan manifesteres gjennom praksiser som engasjerer den makten utøves over i en imøtekommende og befordrende samhandling. Med dette involveres subjektet aktivt og medskapende på måter som langt på vei overflødiggjør maktens mer hierarkiske tvingende og disiplinerende dominans-/ underkastelsesdynamikk. Disse perspektivene utvikler Foucault i sin biomakttenkning. Han viser hvordan kunnskapsutviklingen om mennesket generer viten som igjen veves tett sammen med former for maktutøvelse. Her vektlegger han hvordan pastoralmakten strekker ut og favner alle og en hver i form av omsorg. Denne produktive makten er ikke en makt man bøyer seg for eller viker unna, det er en makt man velvillig og til dels frydefullt går i møte, og går med. Slik

fungerer denne makten aktiverende og styrende på atskillig flere plan enn makt som har dominans og undertrykking som sine sentrale virkemidler.

Foucault ble i arbeidet med ideene omkring produktiv makt kritisert fra flere hold. Blant annet ble anklaget for å underkommunisere den repressive maktens betydning og dens alvorlige og destruktive effekter. Med den produktive makten rettes fokus mot maktrelasjonene og maktens mikronivå. På denne bakgrunn ble det reist tvil om Foucault i tilstrekkelig grad tok på alvor «den store makten» og dens undertrykkende skadevirkninger. Kritiker spør seg også om Foucault ikke med dette gjør all makt lik og at det derfor blir vanskelig å skille mellom hva som kan aksepteres og ikke ved at den produktive makten er allestedsnærværende og derfor også grenseløs.

Det kan synes som Foucault selv hadde behov for å korrigere oppfatningen at han ikke brydde seg med «den store makten». I intervjuer anerkjenner han at analyser av makt på dette nivået er nødvendig og at maktteorier med dette fokuset hadde sin opplagte berettigelse. Samtidig tar han sitt utgangspunkt i forsvar og framholder behovet for å undersøke makten der den er på sitt mest akseptable og hvor den tolereres som nødvendig og ønsket og kan studeres «in action», der den utøves på maktens kapillærnivå. Foucault understreker også at de produktive aspektene ved makten er viktig fordi de fanger opp vår egen tids maktformer. Skrekk-, terror- og voldsmakten til tidligere tiders enevoldsherskere er grovkornet og ineffektiv og derfor lite tilpasset våre moderne samfunn. Her trengs andre begreper og forståelsesrammer for å gripe hvordan makt utøves i inn i det 21. århundret. Med vektlegging av maktens produktive aspekter muliggjøres studier av makt i relasjoner på maktens mikronivå. Slik åpnes nye felter av menneskelig samhandling for innsyn og maktkritikk. Samtidig peker Foucault på at han ikke i utgangspunktet ser makt som ondt eller godt. Men all makt har potensial for å tendere mot den ene eller andre posisjon. Han hevder derfor at om makt ikke kan sees som ond, vil den alltid måtte betraktes som potensielt farlig.

5.2. Makt – governmentality

Governmentalitytematikken har i denne avhandlingen bidratt til å aktualisere styrings- og selvstyringsperspektiver i analysene av studiens datamateriale. Dette maktaspektet kom relativt sent inn i Foucaults forfatterskap og har senere blitt betydelig utdypet og videreutviklet av andre etter hans død. Dette perspektivet har et betydelig potensial for å undersøke de makt- og styringsformer som lett overses på ulike nivåer i moderne velferdsstater. Governmentalityperspektivet tjener som verktøy for å ringe inn og utforske styrings- og selvstyringsformer, både i prosjektets beskrivelser av pleiesituasjoner og på mer overordnet plan hvordan maktkritiske idealer og maktmodererende tilsynsordninger makter å invitere til, og effektivere, selvstyring. Slik tjener governmentalitytenkningen til å åpne viktige områder for utforskning og kritiske refleksjon.

Governmentalityperspektivet setter i spill flere sentrale makttematikker som behandles i dette ph.d. prosjektets undesøkelsesfelt. Avhandlingens to første artikler arbeider med analyser av samhandling på mikronivå og går nær inn på hvordan en «ikke-paternalistisk idealhelsearbeider» forvalter styring og selvstyring. Analysene kan forstås som en påpeking av hvordan brukere på den ene siden inkluderes i et tidsriktig frihets- og autonomiideal og på den andre siden nennsomt loses fra skanse til skanse i hverdagskampene rundt nødvendig pleie og stell, uten at beboernes velvilje eller motvilje er et problematisert tema. Når denne hverdagslosingen tematiseres i studiens fokusgruppeintervjuer beskrives og omtales dette som noe distinkt forskjellig fra makt for de ansatte som forvalter italesettingen og praktisering av denne styringen. I den tredje artikkelen problematiseres også en vilje til styring i det godes tjeneste, når forskningsetikkens kontrollorganer styrer den historisk erfarte og fryktede forsker-overstyringen av sårbare informanter. Her framheves også selvstyringsdynamikken som oppstår når forskersamfunnet disiplineres til føyelighet og tilpasser metodebruk og etikkpraksis til gjeldende styringslogikk. Med den fjerde artikkelen er interessepunktet på ett plan flyttet nær omsorgsutøver og – mottaker i tillegg til at også mer overordnede styringsidealer berøres. En opplæringsplan for helsepersonell i å arbeide «brukermedvirkende» analyseres. Slik utforskes frihets- og brukermedvirkningsidealer i lys av governmentalityforståelsens styringside om at en så å si gis en frihet som forventes forvaltet i form av selvstyring. Artikkelen peker på selvstyringsformaninger/–vilje rettet mot, og hos, bruker, ansatt og planforfattere.

Når governmentalityperspektivet legges over prosjektets datamateriale er interessefeltet bredere enn kun empirien fra observasjoner og fokusgrupper. I tillegg belyses, med samme teoretiske tilgang, erfaringer fra studiens forskningsetiske utfordringer og brukermedvirkning som tekstlig uttrykk i en opplæringsplan utforskes. Situasjoner fra observasjonsdataene hvor ansatte og brukere møtes kan forstås som ett av ytterpunktene i velferdsstatens finmaskede nett av styringsteknologier. Den moderne velferdsstatens ambivalente forhold til styring synliggjøres i disse møtene ved at, på den ene siden, et ideal om at makt og tvang i paternalismens ånd er et tilbakelagt stadium. På den annen side viser beskrivelsene av brukernes desorientert og lite målrettede bidrag til samspeillet, at behovet for å styre eller å lede klart er til stede. Som analysene av opplæringsplanen i brukermedvirkning/empowerment påpeker så styres og ledes det, men uten at dette kategoriseres som makt eller omtales i makttermer. Følgelig kan maktkritisk utforskning reserveres andre praksiser.

Erfaringene som aktualiserte behovet for å undersøke kontroll med praktiseringen av forskningsetikk, framkom i håndteringen av dilemma i forkant og under innhenting av datamaterialet. Erfaringene gjorde det relevant å utforske etikkforvaltningen som en, på ett plan, eksplisitt og opplagt maktutøvelse på vegne av den sårbare og utsatte med hensikt å tøyte den antatt sterke part. I

analysene av opplæringsplanen i brukermedvirkning/empowerment avdekkes det at de ansattes faglige aktiviteter også gjøres til gjenstand både for styringsbestrebelse og forventinger om selvstyring. I tillegg viser analysene at det finnes mer eller mindre eksplisitte føringer i planen som skriver fram en bestemt type bruker som dessuten adresseres med klare forventninger til hvordan friheten til å medvirke best bør forvaltes.

Foucault arbeidet med governmentalitytematikken i årene fram mot sin død i 1984. Mange har med dette begrepet sett et forsøk fra Foucault på å komplettere eller utfylle maktforståelsen hans. Foucault bruker governmentalitybegrepet for å betegne styringsformer i et vidt spenn fra styring i familier til styring på mer overordnet samfunnsnivå, som regjeringskunst på statsnivå. Slik favner dette begrepet både mikro- og makroaspekter ved maktformer inn vår egen tid. I disse styringsformer veves makt og viten sammen i produktive maktformer og -uttrykk. Slik trekkes oppmerksomheten ytterligere vekk fra den hierarkisk ordnede juridisk/diskursive herskermakten.

Governmentalitybegrepet beskriver en liberal uvilje mot styring og kontroll og et ideal om å styre gjennom å styre så lite som mulig. Foucault påpeker hvordan dette realiseres i vår tid ved at styring i stor grad handler om å lede borgerne inn i økt selvledelse. Foucault trekker her veksler på den greske antikkens opptatthet av individets forpliktelse til å arbeide på og forme sitt selv. Han aktualiserer dette når han peker på liknende elementer i dagens velmenende og godartede innsats for samfunnsborgerens ve og vel. Videre knytter han denne tenkningen an til det han ser hos de tidlige kristne kirkene, «pastoral power», eller hyrdemakt. Denne maktformen som vil «alle og enhver» så vel og som i kraft av den involverende velviljen inviterer seg inn i stadig flere av menneskelivets private og intime rom, er karakteristisk for vår egen tids maktutøvelse i de moderne velferdsstatene. Styringskraften dette gir potenseres ved at borgeren stimuleres til aktivt å komme makten i møte og selv utøve styringen og kontrollen over egen livsutfoldelse uavhengig av ekstern makt og kontroll.

5.3. Mot en kritikk av «den gode makten»

I arbeidet med artiklene og avhandlingen har jeg i flere sammenhenger vendt tilbake til en formulering når jeg har ønsket å oppsummere hva som har vært mitt anliggende i dette ph.d. prosjektet: « - å uroe den gode makten». Jeg har vel også gradvis blitt mer og mer klar over at «den gode makten» nok er et misvisende, eller et ikke fullt ut dekkende begrep for det jeg har interessert meg for. Kanskje mer presis uttrykt har denne avhandlingen hatt som en viktig hensikt å uroe «ikke-makten»³. Med det mener jeg at fokus har vært å bruke Foucaults maktforståelser og språk for makt

---

³ Disse litt uvanlige begrepene (den gode makten) og de dessverre litt oppkonstruerte ordsammensetningene (ikke-makten), må forstås som et uttrykk for de vanskene jeg har opplevd med å finne et språk for gripe og beskrive det maktfeltet eller maktrommet dette prosjektet først og fremst utforsker. Det er lettere å definere

som en brekkstang inn i praksiser som sjelden tematiseres som makt eller som er praksiser som tilhører en slags «post-makt» æra. Med det siste tenker jeg på praksiser som har kommet etter (avløst) sterkt kritiserte og uønskede praksiser og/eller praksiser som skal kontrollere de antatt mektiges håndtering av de antatt mindre mektige. Kort sagt, ideen har vært å uroe «det gode» som har kommet som et svar på, eller som en motreaksjon på, «det onde», det vil si makten vi helst vil tøyte eller distansere oss fra. Jeg har følgelig i dette ph.d. prosjektet bestrebet meg på å prøve ut teoretiske verktøy som har hatt som hensikt å undersøke lommer av «ikke-makt» med et sterkt maktkritisk blikk og begrepsapparat.

Aller fire artiklene i avhandlingen har dette elementet av vilje til å uroe den gode makten eller tilføre en skjerpet maktoptikk. Den første artikkelen peker på hvordan maktkritikken allierer seg med og stiller seg solidarisk med maktesløse kvinnelige omsorgsutøvere og –mottakere og retter kritiske blikk mot omliggende strukturer og kontekster. Slik faller i stor grad utøvd pleie og omsorg på grasrotnivå lett utenfor maktkritikkens interesse. Den andre artikkelen ser på hvordan pleien, når den friksjonsfritt glir uten fysisk tvangsutøvelse, lett unnslipper tanker om at også dette handler om former for maktutøvelse. Den tredje artikkelen retter forskningsetikkens kritiske blikk mot forskerens maktutøvelse tilbake mot etikkpraksisen selv og dens potente virkninger for vitenskap, vitenskapskere og informanter. I den fjerde artikkelen er det de tidsriktige demokratiserende bruker- og empowermentperspektivene som undersøkes som en maktpraksis av forordnet og beordret frihet til selvstyring.

Studiens observasjonsdata viser et hverdagslig pleiearbeid som inneholder samhandling på ulike vis. Her veksles det i de daglige pleieaktivitetene mellom pasientens medvirkning, avventende passivitet og forskjellige motstands- og motarbeidelsessituasjoner. Det daglige stellet synes å utføres i en glidende bevegelse i spennet mellom disse posisjonene av med- og motarbeiderskap. Samtalene i fokusgruppene bidrar til å vise at det først og fremst er den fysiske tvangen som oppfattes som makt, som vekker ubehag og framstår som uønsket. Å snakke om andre aspekter ved pleien, hvor man daglig tar i bruk ulike befordrende manøvrer eller «list og lempe» -strategier for å få gjennomført nødvendig pleie og stell som maktutøvelse, virker å være fremmed. Ved å «demonisere» tvangsutøvelse (fysisk) framstår det meste annet som gjøres i den beste hensikt som «ikke-makt», en praksis som er trygt på utsiden av makten. Nettopp denne «ikke-makten» (som er et bedre begrep enn «den gode makten»?) ser jeg som viktig å uroe.

---

dette rommet, eller feltet, negativt ved detaljert å skissere hva det ikke er. Mitt prosjekt handler om bestrebelser for å se gjennom og forbi det som framstår som mest i øyenfallende og åpenbart når det gjelder makt. Hensikten er med det å få øye på «noe annet» og kanskje i ytterste konsekvens, noe som framstår som motsatt av makten vi ikke liker – ikke-makt.

Foucaults mange tilnæringer til å forstå og undersøke makt er godt egnet til en prøvende utforskning av ikke-maktens ulike rom. Helt konkret var Foucault opptatt av å kritisk posisjonere seg i forhold til alle forsøk på å lokalisere, avgrense og innringe makten i en enhetlig maktteori. Han understreket at dette ville radikalt begrense mulighetene til å forfølge maktpraksiser som ble latt utenfor de oppleste og vedtatt maktdefinisjonene. Eller mer positivt definert, det stimulerer til en fortsatt maktkritikk først og fremst der hvor makten allerede er til stede, definert og innringet.

Foucaults vegring mot tydelig å definere makt, si *hva* som er og ikke er makt, *hvor* makten er og ikke er blir, slik jeg oppfatter det, en viktig destabiliserende ressurs for å etablere denne tilstanden av uro. Det utfordrende utgangspunktet at makt er over alt, eller mer presist; kommer alle steder fra, gir oss ikke ro til å definere et maktens *sted*, en maktens *utstrekning* for så implisitt å betrakte alt annet utenfor som ikke-maktens domene. Det kan synes som det var nettopp der hvor maktkritikkens klare søkelys opphørte Foucaults interesse begynte. Det var her hvor makten maskeres, ved å gå under andre navn enn makt, den er på sitt mest effektive.

Dette synet på makt gjør det legitimt og fruktbart for en tid å vende den åpenbare maktutøvelsen ryggen. Med den vendingen skuer en inn i så å si maktutøvelsens motsats, i mitt prosjekt representert i spennet mellom det hverdagslige, gråe, usynlige, det banebrytende maktutjevne og viljen til å kontrollere den mektige. Samtidig er Foucaults ideer godt egnet til å utforske det disse vendingene vekk fra den uønskede makten, nettopp som maktpraksiser. Dette er uro-aspektet jeg referer til, dette teoretiske perspektivets potensial for å skape uorden og ny uavklarhet i det som er avklart og resultat av bevegelsen bort fra det uønskede; makten slik den framstår som tydeligst.

En sentral tanke hos Foucault er at en reform eller en revolusjon som nedkjemper en maktform ikke nødvendigvis fører fram mot en tilstand av en tøylet og impotent makt. I stedet er utfordringen å rette blikket mot det nye som kjempes fram for å forstå de nye konfigurasjonene av makten som inntar arenaen der en maktform er nedkjempet, med andre ord nye maktpraksiser, nye maktrelasjoner og ny kapillærmakt «in-action».

Med utgangspunktet at makten framstilles som uomgjengelig og allestedsnærværende kritiseres Foucault for å være deterministisk, og i ytterste konsekvens nihilistisk. Kritikerne spør om det gir mening å arbeide for å forstå og utfordre makten hvis den alltid allerede er over alt og hvis enhver maktkritikk bare kan lede til etableringen av nye maktkonstellasjoner og posisjoner for maktutøvelse? Er det ikke rom for frihet fra makten? Ved å unnlate å definere hva makt er (og ikke er) blir alt makt og begrepet tømmes for innhold.

Det vil være et krevende prosjekt å «redde» Foucault fult og helt fra alle sider av denne kritikken. Likevel er det verd å merke seg at ha selv tok til motmæle mot deler av kritikken og kom med presiseringer og tydeliggjøringer av tidligere standpunkt. Han pekte på at han så makten som noe som burde studeres som om det kom fra et utall av punkter (mer enn at alt er makt) og at det derfor var utilstrekkelig med de mer vanlige «top – down» perspektivene på makt. Foucault sa seg sterkt uenig i at hans synspunkter måtte resultere i en determinisme hvor det ikke var noe frihetsrom igjen. Med utallige punkter for maktutbredelse så Foucault også utallig punkter for motstand mot den samme makten siden han understreket at makt og motmakt var to sider av samme sak. Dette gav i følge Foucault både rom for valg og frihet og viktige grunner for å utforske denne makten.

I mitt prosjekt har Foucaults maktperspektiver bidratt ikke med den endelig og oppklarende forståelsen av hva makt er, hvor den kan finnes og hvordan «maktens problem» kan løses. I stedet har disse perspektivene gitt en optikk for å se og utfordre maktutfoldelse hvor andre perspektiver ser forbi eller vekk fra disse feltene. Dessuten har det kalibrert maktblikket i forholdt til hva som framstår som makt i undersøkelsesfeltet. I stedet for en avklarende løsning munner prosjektet ut i en advarsel mot denne type løsninger på «maktens problem». «Løsningen» blir derfor å etterstrebe en tilstand av uro for å søke nye posisjoner for å oppnå nye perspektiver og innsynsvinkler på «gammel» og «ny», «ond» og «god» makt.

6. KONKLUDERENDE OPPSUMMERING

Dette ph.d. prosjektet med tittelen «Omsorgsmakt – Foucaultinspirerte studier av maktens *hvordan* i sykehjem», har hatt som hensikt å studere makt i relasjonen omsorgsutøver – omsorgsmottaker. Ved inngangen til prosjektet ble det stilt opp tre forskningsspørsmål som har vært styrende for forskningsarbeidet:

- Hvordan kommer makt til uttrykk i det daglige pleiearbeidet i et norsk sykehjem?
- Hvordan tenker og snakker de ansatte om maktaspekter ved pleie- og omsorgsarbeidet?
- Hvordan kan maktforståelser fra Foucault bidra til fornyende og utdypende kritisk forståelse av makt i omsorgsrelasjoner?

Omsorgsmakt er undersøkt ved hjelp av et empirisk datamateriale fra et sykehjem. Dataene består av observasjon av pleiearbeid og fokusgruppeintervjuer med ansatte. Underveis i arbeidet med dette forskningsprosjektet har studiens teoretisk fundament fått økt betydning og tankemodeller for og forståelser av makt blitt tiltagende viktig. Dette har resultert i en forskyvning i den metodiske vektningen mellom empiri og teori slik at undersøkelser, avveiinger og drøftinger av teoretiske perspektiver har fått større betydning, dermed også større plass, enn opprinnelig planlagt ved prosjektets start.

Ph.d. prosjektet har hatt som sitt uttalt mål å utforske makt i pleiearbeidet. Følgelig er det ikke oppsiktsvekkende at studien peker på at også dette feltet rommer maktuttrykk, maktutøvelse og tenkning om makt. Denne avhandlingen bidrar *ikke* med å avdekke eller påvise makt, men den representerer først og fremst en utprøving av ulike tilnærminger til å forstå mer om makt *generelt*, og *spesielt* om «*maktens hvordan*» (*ikke* om maktens «hvem, hva, hvor»). Studiens empiri og forskningsfeltet har gitt verdifulle erfaringer som gjennom artiklene er analysert og teoretisk belyst.

Mitt bidrag med dette prosjektet har vært å rette et kritisk, undersøkende blick mot en sektor som er stor og viktig både i samfunnet og innenfor pleie- og omsorgsfeltet: *eldreomsorgen*. Stadig mer forskning gjøres i dette feltet, også med makt som fokusfelt. Jeg har valgt *ikke* å forfølge det som ofte tiltrekker seg forskerinteresse og medieoppslag; maktutøvelse i form av det som kan karakteriseres som overgrep, krenkelser og maktmisbruk. Denne avhandlingen har rettet sin maktinteresse mot alminnelige, udramatiske pleiesituasjoner i et sykehjem for å løfte fram det vi må anta det finnes mest av; *hverdag*. Ph.d. prosjektet har beskrevet og analysert noen få men, gjenkjennbare hverdagshendelser med hensikt å aktualisere alminnelig pleiearbeid som *makt-* og *makte*praksis.

Michel Foucaults begreper og forståelsesmåter og undersøkelser av makt fra de senere delene av hans forskning har vært sentrale i disse analysene. Slik jeg har vist og argumentert for, kan den hverdagslige samhandlingen forstås som et rikholdig og finmasket nettverk av maktpraksiser. Dette er makt «in – action» på maktens kapillære fremtredelsesnivå. Foucaults tenkning om maktens produktive aspekter gir dessuten en mulighet til å utforske makt i pleie- og omsorgsarbeid som produktiv, befordrende og aktiverende, i motsetning til de mer tradisjonelle tilnærminger som fokuserer makt som stoppende, tyngende og undertrykkende.

Avhandlingens fire artikler har belyst og diskutert ulike aspekter ved «maktens hvordan», i analyser av den praktiske og konkrete pleien, i praktisering av forskningsetikk i relasjonen informant, forsker og kontrollinstans og til slutt i formidlingen av opplæring i ønsket maktpraktisering gjennom analysene av en opplæringsplan i brukermedvirkning/empowerment.

Lesingen av Foucaults undersøkelser og utlegninger om makt har resultert i at jeg har valgt å møte dette forskningsfeltet uten å ta utgangspunkt i en entydig definisjon på makt. Med det har jeg sluttet meg til Foucaults skepsis mot å klart definere *hva* eller *hvor* makten er og med det implisitt si *hva* eller *hvor* *makten ikke* er. Dette er en *villet uavklarhet* som jeg anser viktig å beholde og videreføre fra dette prosjektet. Dette perspektivet gir en øket mulighet for en vedvarende, søkende og kritisk undersøkelse av maktrelasjoner, nettopp fordi det *ikke* er grunn til å anta at noen steder, relasjoner, situasjoner eller kontekster i seg selv er maktfrie og derfor kan unntas maktkritisk undersøkelse og analyse. Slik kan en uavklart maktforståelse bidra til fortsatt uro inn i et pleie- og omsorgsfelt hvor makt oftest er avklart og kategorisert som et fremmedelement og uønsket onde.

Videre har prosjektet tatt som utgangspunkt et syn på makt som flertydig. Det innebærer at jeg ikke kan slutte meg til et syn på makt som kun et onde som må motarbeides minimeres eller fjernes. Jeg har i flere av avhandlingens artikler pekt på produktive, skapende og befordrende aspekter ved makt, blant annet ved å ta i bruk formuleringen «å makte». Altså *å makte* som en istandsettende handlende kraftutfoldelse, som i motsetning til *makt* som begrep, konnoteres overveiende positivt.

Et annet aspekt ved å se makt som flertydig er belyst i avhandlingens artikler ved valget å undersøke hverdagspleie eller «gode» (forskningsetikks- og empowermentarbeid) former for maktutøvelse. Gjennom analysene har jeg ønsket å understreke behovet for at ønskelige og velmente praksiser som demokratiseringsbestrebelse, kontroll og tøyling av uønsket maktutøvelse, også må forstås som maktutøvelse og underlegges maktkritiske analyser.

Et tredje og viktig aspekt ved makt som det er all grunn til å understreke et at det åpenbart er et fortsatt behovet for undersøkelser med mer tradisjonelle maktforståelser og for å avdekke og forstå

maktens undertrykkende og destruktive potensial. Med det ligger det også en erkjennelse av at de posisjoner jeg i denne avhandlingen har trukket opp må sees som supplerende og utvidende maktperspektiver til mer konvensjonelle forståelser. Avhandlingens kritiske perspektiv er ikke tenkt å erstatte eller overflødiggjøre andre perspektiver.

Foucaults arbeider med ulike samfunnsproblemer var først og fremst *kritiske*. Som en som valgte å reise kritikk uten samtidig å flagge sitt eget standpunkt til hvor veien går videre og hva som burde komme i stedet for det kritiserte, ble *han* også møtt med svært kritiske vurderinger. Dette fulgte ham gjennom store deler av hans akademiske virke.

Min ambisjon i dette ph.d. prosjektet har vært nettopp å etablere posisjoner for kritikk i mitt undersøkelsesfelt. I prosjektets artikler har jeg stoppet opp ved punkter hvor makten er avdekket, påpekt og gjort til gjenstand for kritikk. Ved disse punktene er makten som det erfart og erkjent uønskede ringet inn samtidig er kritikken mot denne makten reist og vel etablert. Det er også iverksatt en «kur» mot denne uønskede makten. Dette prosjektet arbeider ikke med å forsterke og underbygge en allerede etablert maktkritikk. Heller ikke stiller jeg meg bak og lojalt understøttet og utvikler «kuren» som iverksettes mot denne uønskede makten. Mitt bidrag har vært å bringe inn utvalgte deler av Foucaults «maktoptikk» for å prøve ut ulike begreper og maktforståelser. Hensikten med det er ikke å ytterligere utfordre allerede kritisert makt, men for å utforske og *utfordre maktkritikken* og utsette den for en *kritisk utprøving*. Mye i dette ph.d. prosjektet har handlet om å reise kritikk. Innledningsvis peker jeg på at makt er et svært belastet og betent ord, men jeg synes å ha erfart i dette kritikkarbeidet at også kritikk kan være svært så belastet og åpenbart uønsket.

Med dette ønsket om å bidra til en fortsatt kritisk uro avsluttes dette doktorgradsprosjektet. Jeg vil fortsette å uroes når jeg konfronteres med maktforståelser som med letthet gjør det mulig å finne makten og like lett finne det maktfrie rommet utenfor. En avsluttende påminnelse fra Foucault kan da være nyttig: «To do criticism is to make harder those acts which are now too easy” (Foucault & Faubion, 2002, s. 456).

REFERANSER

- Allen, J. (2003). *Lost geographies of power*. Malden, Mass: Blackwell.
- Alvesson, M. & Sköldbberg, K. (2008). *Tolkning och reflektion Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. (2. uppl ed.) Lund: Studentlitteratur.
- Anderson, R. M. & Funnell, M. M. (2010). Patient empowerment: myths and misconceptions. *Patient.Educ.Couns.*, 79, 277-282.
- Arnold, D. (1996). Nursing and power--use of the so-called poststructuralism theory for the analysis of the power-relationships in the "female" nursing professional. *Pflege*, 9, 72-79.
- Beronius, M. (1986). *Den diciplinära maktens organisering Om makt och arbetsorganisasjon*. Lund: Arkiv avhandlingsserie.
- Biggs, S. & Powell, J. L. (2001). A Foucauldian Analysis of Old Age and the Power of Social Welfare. *Journal of Aging & Social Policy*, 12, 93-112.
- Brinkmann, S. & Kvale, S. (2008). Ethics in qualitative psychological research. In C. Willig & W. S. Rogers (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research in psychology* (pp. 263-279). London: Sage.
- Butler, J. (1989). Foucault and the Paradox of Bodily Inscriptions. *Journal of Philosophy*, 86, 601-607.
- Ceci, C. (2004). Nursing, knowledge and power: A case analysis. *Social Science and Medicine*, 59, 1879-1889.
- Cheek, J. (2000). *Postmodern and Poststructural Approaches to Nursing Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications Inc.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design choosing among five approaches*. (2nd ed ed.) Thousand Oaks, Calif: Sage.
- Cruikshank, B. (1999). *The will to empower democratic citizens and other subjects*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Daly, J. M., Merchant, M. L., & Jogerst, G. J. (2011). Elder Abuse Research: A Systematic Review. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 23, 348-365.
- Dean, M. (2010). *Governmentality Power and rule in modern society*. (2nd ed.) London: Sage.
- Denzin, N. & Lincoln, Y. (2005). Introduction The discipline and practice of qualitative research. In *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 1-32). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Deveaux, M. (1994). Feminism and Empowerment - A Critical-Reading of Foucault. *Feminist Studies*, 20, 223-247.
- Dreyfus, H. & Rabinow, P. (1982). *Michel foucault: Beyond Structrualsim and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Elden, S. (2001). *Mapping the present Heidegger, Foucault and the project of a spatial history*. London: Continuum.
- Elstad, I. & Hamran, T. (1995). *Et kvinnefag i modernisering*. Oslo: Ad Notam Gyldendal AS.
- Engebreetsen, E. & Haldar, M. (2010). Annerledeshet og medvirkning – er det plass til en sårbar klient? In J. Kristeva & E. Engebreetsen (Eds.), *Annerledeshet Sårbarhetens språk og politikk* (s. 195-211). Oslo: Gyldendal Akademi.
- Engelstad, F. (1999). *Om makt Teori og kritikk*. Oslo: Ad Notam Gyldenda.
- Engelstad, F. (2005). *Hva er makt*. Oslo: Universitetsforl.
- Fangen, K. (2010). *Deltagende observasjon*. (2. utg ed.) Bergen: Fagbokforl.
- Flyvbjerg, B. (1998). Habermas and Foucault: thinkers for civil society? *British Journal of Sociology*, 49, 210-233.
- Foucault, M. (1999a). *Diskursens orden*. Oslo: Spartacus forlag AS.
- Foucault, M. (2000). *Klinikkens fødsel*. København: Hans Reiselst Forlag.

- Foucault, M. (1999b). *Galskapens historie i opplysningens tidsalder*. (2. utg. ed.) Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M. (2001). *Seksualitetens historie 2 Bruken av nytelsene*. Oslo: Pax Forlag.
- Foucault, M. (2002a). *Seksualitetens historie 3 Omsorgen for seg selv*. Oslo: Pax Forlag.
- Foucault, M. (2002b). *The Archaeology of Knowledge*. London & Paris: Routledge.
- Foucault, M. (1999c). *Overvåkning og straff Det moderne fengsels historie*. (3. utg ed.) Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M., Bertani, M., & Fontana, A. (2004). *"Society must be defended": lectures at the College de France 1975-76*. London.
- Foucault, M., Ewald, F., Senellart, M., & Fontana, A. (2008). *The birth of biopolitics Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. & Faubion, J. D. (2002). *Power*. (3 ed.) London: Penguin books.
- Foucault, M. & Gordon, C. (1980). *Power/knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*. Brighton: Harvester Press.
- Foucault, M. & Lotringer, S. (1989). *Foucault live (interviews, 1966-84)*. New York: Semiotext(e).
- Foucault, M. & Neumann, I. B. (2002). Forelesninger om regjering og styringskunst.
- Foucault, M. & Rabinow, P. (1991). *The Foucault reader*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. & Schaanning, E. (1995). *Seksualitetens historie*. Halden: EXIL.
- Foucault, M., Senellart, M., Ewald, F., & Fontana, A. (2007). *Security, territory, population: lectures at the College de France, 1977-78*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Frederiksen, K. (2010). A discourse analysis comparing Danish textbooks for nursing and medical students between 1870 and 1956. *Nursing Inquiry*, 17, 151-164.
- Gastaldo, D. & Holmes, D. (1999). Foucault and nursing: a history of the present. *Nursing Inquiry*, 6, 231-240.
- Gilbert, T. (1995). Nursing: empowerment and the problem of power. *Journal of Advanced Nursing*, 21, 865-871.
- Gordon, C., Miller, P., Burchell, G., & Foucault, M. (1991). *The Foucault effect studies in governmentality; with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. London: Harvester/Wheatsheaf.
- Grbich, C. (2007). *Qualitative data analysis introduction*. London: Sage.
- Guillemin, M. & Heggen, K. (2008). Rapport and respect: negotiating ethical relations between researcher and participant. *Med. Health Care Philos.*
- Guillemin, M., McDougall, R., & Gillam, L. (2009). Developing "ethical mindfulness" in continuing professional development in healthcare: use of a personal narrative approach. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 18, 197-208.
- Guta, A., Gagnon, M., & Jacob, J. D. (2012). Using Foucault to Recast the Telecare Debate. *The American Journal of Bioethics*, 12, 57-59.
- Habermas, J. (1987). *The philosophical discourse of modernity Twelve lectures*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action*. Cambridge: Polity Press.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (1996). *Feltmetodikk*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Hamran, T. (1987). *Den tause kunnskapen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hanks, R. G. (2010). The Medical-Surgical Nurse Perspective of Advocate Role. *Nursing Forum*, 45, 97-107.
- Hartsock, N. (1987). Rethinking Modernism, Minority Vs Majority Theories. *Cultural Critique*, 187-206.
- Hastrup, K. (2010). Feltarbejde. In S.Brinkman & L. Tanggaard (Eds.), *Kvalitative metoder En grundbog* (pp. 55-80). København: Hans Reizelts Forlag.
- Haugaard, M. & Clegg, S. R. (2009). *The SAGE handbook of power*. Los Angeles, Calif: SAGE.
- Helse- og Omsorgsdepartementet (2011). *Demensplan 2015 "Den gode dagen"*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Henderson, A. (1994). Power and knowledge in nursing practice: the contribution of Foucault. *Journal of Advanced Nursing*, 20, 935-939.

- Hernes, G. (1975). *Makt og avmakt: en begrepsanalyse*. Bergen: Univeritetsforlaget.
- Hewitt-Taylor, J. (2004). Challenging the balance of power: patient empowerment. *Nursing Standard*, 18, 33-37.
- Holmes, D. & Gastaldo, D. (2002). Nursing as means of governmentality. *Journal of Advanced Nursing*, 38, 557-565.
- Hoy, D. C. (1986). *Foucault a critical reader*. Oxford: Basil Blackwell.
- Huseby, B. M. & Paulsen, B. (2009). *Eldreomsorgen i Norge: helt utilstrekkelig eller best i verden? Kortversjon*. Oslo: Sintef Helsetjenesteforskning.
- Jugessur, T. & ILES, I. K. (2009). Advocacy in mental health nursing: an integrative review of the literature. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 16, 187-195.
- Juritzen, T. I., Engebretsen, E., & Heggen, K. (2012). Subject to empowerment: the constitution of power in an educational program for health professionals. *Med. Health Care Philos.*
- Juritzen, T. I. & Heggen, K. (2006). Omsorgsmakt Relasjonsnære sonderinger mellom makt og avmakt. *Sosiologi i dag*, 36, 61-80.
- Juritzen, T. I. & Heggen, K. (2009). Produktive maktpraksiser i sykehjem – en Foucaultinspirert analyse av pleiefaglig handlekraft. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 12, 94-104.
- Juritzen, T. I. (2001). *Maktkritikk og selvkritikk. En analyse av holdninger til makt i nyere norsk sykepleielitteratur*. Oslo: T.I. Juritzen.
- Juritzen, T. I., Grimen, H., & Heggen, K. (2011). Protecting vulnerable research participants: A Foucault-inspired analysis of ethics committees. *Nursing Ethics*, 18, 640-650.
- Kamberelis, G. & Dimitriadis, G. (2005). Focus groups: Strategic articulations of pedagogy, politics and inquiry. In N.Denzin & Y. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 887-907). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Karlsen, M. P. & Villadsen, K. (2008). Who should do the talking? The proliferation of dialogue as governmental technology. *Culture and Organization*, 14, 345-363.
- Kirkevold, O. & Engedal, K. (2004). A study into the use of restraint in nursing homes in Norway. *British Journal of Nursing*, 13, 902-905.
- Kirkevold, O. & Engedal, K. (2005). Concealment of drugs in food and beverages in nursing homes: cross sectional study. *BMJ*, 330, 20.
- Kirkevold, O., Laake, K., & Engedal, K. (2003). Use of constraints and surveillance in Norwegian wards for the elderly. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 18, 491-497.
- Kirkevold, O., Sandvik, L., & Engedal, K. (2004). Use of constraints and their correlates in Norwegian nursing homes. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 19, 980-988.
- Kirkevold, Ø. (2005). *Use of restraints in Norwegian nursing homes, focusing on persons with dementia*. 1 b. (flere pag.) Faculty of Medicine, University of Oslo, Oslo.
- Kuokkanen, L. & Leino-Kilpi, H. (2000). Power and empowerment in nursing: three theoretical approaches. *Journal of Advanced Nursing*, 31, 235-241.
- Lincoln, Y. S. (2010). "What a Long, Strange Trip It's Been...": Twenty-Five Years of Qualitative and New Paradigm Research. *Qualitative Inquiry*, 16, 3-9.
- Lukes, S. (2005). *Power a radical view*. (2nd ed.) Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Malin, N. & Teasdale, K. (1991). Caring versus empowerment: considerations for nursing practice. *Journal of Advanced Nursing*, 16, 657-662.
- Malterud, K. (2012). *Fokusgrupper som forskningsmetode for medisin og helsefag*. Oslo: Universitetsforl.
- Martinsen, K. (1989). *Omsorg, sykepleie og medisin: historisk-filosofiske essays*. Oslo: TANO.
- Martinsen, K. (1993). *Fra Marx til Løgstrup Om etikk og sanselighet i sykepleien*. Oslo: Tano.
- Martinsen, K. (2005). *Samtalen, skjønnet og evidensen*. Oslo: Akribe.
- Martinsen, K., Wyller, T., & Hagemann, E. (2003). *Etikk, disiplin og dannelse: Elisabeth Hagemanns etikkbok - nye lesinger*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Mathiesen, T. (2010). *Makt og medier en innføring i mediesosiologi*. (5. utg. ed.) Oslo: Pax.
- McLafferty, I. (2004). Focus group interviews as a data collecting strategy. *Journal of Advanced Nursing*, 48, 187-194.

- Mekjan, S. (1999). Kunnskap, makt, etikk og politikk i Jacques Derridas dekonstruksjon. In *Om makt: teori og kritikk* (pp. 97-116). Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Messerschmidt, D. A. (2005). On anthropology "at home". In C.J.Pole (Ed.), *Fieldwork* (pp. 277-292). London: Sage Publications Ltd.
- Morse, J. M. (2012). *Qualitative health research*. Walnut Creek: Left Coast Press Inc.
- NEM (2005). *Redusert samtykkekompetanse i helsefaglig forskning retningslinjer for inklusjon av voksne personer med manglende eller redusert samtykkekompetanse* Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteer.
- NKS (2012). Norske Kvinners Sanitetsforening (NKS). Retrieved 14-3-2012, from <http://www.klover.org/om-nks/historikkpr.050812>
- NOU 2003:19 (2003). *Makt og demokrati, Sluttrapport fra Makt- og demokratiutredningen* Oslo: Arbeids- og administrasjonsdepartementet.
- Nygårdh, A., Malm, D., Wikby, K., & Ahlström, G. (2012). The experience of empowerment in the patient-staff encounter: the patient's perspective. *Journal of Clinical Nursing*, 21, 897-904.
- O'Farrell, C. (2005). *Michel Foucault*. London: Sage.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. (3rd ed.) Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Perron, A., Fluet, C., & Holmes, D. (2005). Agents of care and agents of the state: Bio-power and nursing practice. *Journal of Advanced Nursing*, 50, 536-544.
- Petersen, A. & Bunton, W. J. (1997). *Foucault, health and medicine* [Computer software]. London: Routledge.
- Porter, R. & Jones, C. (1998). Reassessing Foucault power, medicine and the body. London: Routledge.
- Rafael, A. R. (1996). Power and caring: a dialectic in nursing. *ANS Adv.Nurs.Sci.*, 19, 3-17.
- Rajchman, J. (1988). Habermas's Complaint. *New German Critique*, 163-191.
- Rose, N., O'Malley, P., & Valverde, M. (2006). Governmentality. *Annual Review of Law and Social Science*, 2, 83-104.
- Sandmo, E. (1999). Michel Foucault som maktteoretiker. In F.Engelstad (Ed.), *Om makt Teori og kritikk* (pp. 79-96). Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Schaanning, E. (2000). *Fortiden i våre hender Foucault som vitenshåndtør Bind 1*. (vols. 1) Oslo: Unipub Forlag.
- Schaanning, E. (1993). *Kommunikative maktstrategier rapporter fra et tårn*. Oslo: Spartacus.
- Selbæk, G., Kirkevold, Ø., & Engedal, K. (2007). The prevalence of psychiatric symptoms and behavioural disturbances and the use of psychotropic drugs in Norwegian nursing homes. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 22, 843-849.
- St.meld.nr.17 (2004 -2005) (2005). *Makt og demokrati*. Oslo: Statsministerens kontor. Regjeringen Bondevik II.
- St.meld.nr.25 (2005-2006) (2006). *Mestring, muligheter og mening. Framtidas omsorgsutfordringer*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Stang, I. (1998). *Makt og bemyndigelse*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Statistisk sentralbyrå (2011). *Statistisk Årbok 2011* Oslo.
- Thesen, J. & Malterud, K. (2001). [Empowerment and stronger patient's position--an educational model]. *Tidsskr.Nor Laegeforen.*, 121, 1624-1628.
- Togebj, L. (2003). *Magt og demokrati i Danmark Hovedresultater fra magtudredningen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Torfin, J. (2009). Power and discourse: Towards an anti-foundationalist concept of power. In M.Haugaard & S. R. Clegg (Eds.), *The SAGE handbook of power* (Los Angeles, Calif: SAGE.
- Villadsen, K. (2004). *Det sociale arbejdes genealogi om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*. København: Reitzel.
- Villadsen, K. (2007). The Emergence of 'Neo-Philanthropy': A New Discursive Space in Welfare Policy? *Acta Sociologica*, 50, 309-323.

- Weber, M. (1990). *Makt og byråkrati essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier*. (2. utg ed.) Oslo: Gyldendal.
- Winther Jørgensen, M. & Phillips, L. (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Yttervik, L. K (2005, November 8). Helsetilsynet vil granske sykehjemmet. *VG*.
- Zhao, J., Barclay, S., Farquhar, M., Kinmonth, A. L., Brayne, C., Fleming, J. et al. (2010). The Oldest Old in the Last Year of Life: Population-Based Findings from Cambridge City over-75s Cohort Study Participants Aged 85 and Older at Death. *Journal of the American Geriatrics Society*, 58, 1-11.
- Åkerstrøm Andersen, N. (1999). *Diskursive analysestrategier Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.

Omsorgsmakt

Relasjonsnære sonderinger mellom makt og avmakt¹

Truls I. Juritzen

t.i.juritzen@medisin.uio.no

Kristin Heggen

k.m.heggen@medisin.uio.no

Universitetet i Oslo

Det medisinske fakultet

Institutt for sykepleievitenskap og helsefag

Seksjon for helsefag

Abstract

There is limited understanding of power relations in care, both in practice and in research literature. Selected extracts from the Norwegian report "Power and Democracy" are presented and provide an insight into how power is exercised, changed and experienced in the field of caring. Analyses show different and interesting understandings of the dynamics between care-providers and various hierarchical levels of the welfare state, politics and administration. Caring is mostly provided by women and gender perspectives are therefore important in the analysis with *powerlessness* found to be a characteristic of this care. Using a case study of care from an age care setting, the relational interactions between the "carer" and the "cared-for" reveal ways in which *power* relations both strengthen as well as undermine dignity. The analyses of the case are inspired by Michel Foucault's perspectives on power. The paper reveals that there is a need for more investigation into the ways in which power is exercised in care in order to render its consequences visible.

Keywords: power in care, debility, Power and Democracy, powerlessness, Foucault

Innledning

Omsorg dreier seg ideelt sett om å ta ansvar og handle til det beste for mennesker. Makt kan brukes på akseptable og konstruktive måter, men kan også utøves på uakseptable og destruktive måter. Tvetydigheten i omsorg blir synlig når den vendes til kontroll, undertrykking, krenkelser og overgrep (Ruyter & Vetlesen 2001). Artikkelforfatternes interesse for dette feltet har flere kilder. Begge har gjennom flere år praktisert og studert maktutøvelse på ulike omsorgsarenaer. Fra ulike posisjoner som forskere og fagutøvere har vi interessert oss for maktutøvelse i faglært omsorgsarbeid. Erfaringer og forskning fra sykehjem, somatiske og psykiateriske sykehus og kommunale omsorgsboliger har vekket forundring, beundring og et faglig engasjement for å utvikle kunnskap om hvordan fenomenene omsorg og makt utfolder seg og står i relasjon til hverandre.² Makt er synlig i mange former. Men oftere blir vi slått av hvordan makt på ulike måter, både i det profesjonelle pleiearbeidet og i forskningen, skyves ut av samtalene om omsorg og gjøres usynlig og utilgjengelig for refleksjon. Vi har eksempelvis et ubehagelig inntrykk av at makten lett absorberes i dagens reformspråk om kvalitet, evidens og effektivitet. Maktens ubehag avtar når den ikke omtales ved navns nevning, men skjules av honnørord som helhetlig omsorg, empati og respekt for individets autonomi. Vår interesse er ikke rettet mot den ”store” og lett synlige makten i form av tvangstiltak eller overgrep.³ Vi fokuserer på omsorgsarbeidets hverdagslige, udramatiske og mindre åpenbare, men like fullt betydningsfulle bruk av makt som kan styrke eller undergrave verdighet.

Artikkelen tar utgangspunkt i noen utvalgte forskningsbidrag fra den norske *Makt- og demokratiutredningen*. De samfunnsvitenskapelige forskerne kommer fram til *avmakt* som et sentralt tema i studiene av kvinnelig omsorgsarbeid. Vi reiser en kritikk av den dominerende oppmerksomheten omkring avmakt som vi mener kan stå i veien for å utforske hvordan makt gjøres, erfares og snakkes om i omsorgsfeltet. Vi skal bruke et case fra institusjonsomsorgen for å vise makt som innvevd og virksom i hverdagslivets omsorgsaktiviteter. I våre beskrivelser og refleksjoner omkring omsorgsmakt støtter vi oss til noen av Michel Foucaults maktperspektiver.

Hensikten med denne artikkelen er å problematisere rådende maktforståelser i omsorgsfeltet og peke mot en bredere innsikt i og et skarpere kritisk blikk på omsorgsmakt.

Ansvarsoversvømmelse og utilstrekkelighet

Begrepene og teoriene om makt er mangfoldige og dels motsetningsfylte (Engelstad 1999, 2005). Et omfattende og faglig tungt innspill fra norske maktforskere knytter seg til *Makt- og demokratiutredningen* (2003) (heretter MDU) som pågikk i perioden fra 1998 til 2003. Enkelte publikasjoner innenfor den omfattende rekken av MDU-utgivelser (50 bøker, 77 rapporter pluss andre faglige publikasjoner) tar opp betingelser og kjennetegn ved dagens omsorgsarbeid. Vi har valgt ut arbeider som analyserer makt på omsorgens grasrotnivå og som evner å sette analysene i sammenheng med de strukturelle og politiske føringer som omgir omsorgsutøvelsen.

Et av MDU's forskningsarbeider ble gjennomført med Halvard Vike som leder og hovedforfatter av boken "Maktens samvittighet". Om politikk, styring og dilemmaer (2002).⁴ Det er en studie av velferdsstaten slik den utformes gjennom lokalpolitiske prosesser sett i sammenheng med håndtering av arbeid i den kommunale førstelinjen (sykepleiere, hjelpepleiere, sosionomer og leger). Studien er basert på et omfattende empirisk materiale med observasjoner og intervjuer fra kommuner og et sykehus. Det er en erfaringsnær grasrotstudie som identifiserer og forklarer samspillet mellom velferdsstatens hierarkiske nivåer og mellom politikk, forvaltning og konkret omsorgsarbeid.

Denne forskningen belyser i særlig grad to trekk ved velferdsstatens utvikling, og setter disse i sammenheng: desentralisering i kombinasjon med en eksplosiv behovsøkning av velferdsytelser. I kommunene kommer dette til uttrykk ved at det administrative nivået tillegges ansvar for stadig flere omsorgsoppgaver, samtidig som antallet syke og eldre øker. Et politisk spørsmål som står høyt på agendaen, er hvordan kommunene skal håndtere kapasitetsproblemene. Misforholdet mellom krav om omsorgsytelser og yteevne skaper dilemmaer på og mellom ulike nivåer i velferdsstaten. Vi har interessert oss først og fremst for nivået som viser hvordan omsorgsarbeideren erfarer kapasitetsproblemene som en permanent utilstrekkelighetsfølelse. Hva består denne opplevelsen av, hvordan skapes den, med hvilke konsekvenser og hvorfor er det ikke tiltak som kan minimere eller fjerne utilstrekkeligheten (Vike m.fl. 2002:11). Svaret forskerne gir er sammensatt og viser komplekse og subtile prosesser hvor makt og kjønn er viktige analytiske perspektiver.

La oss peke på noen hovedmomenter i forskernes argumentasjon fram mot det "fotfolket" erfarer som ansvarsoversvømmelse og utilstrekkelighet. Makten viser seg som en makt til å desentralisere dilemmaene som oppstår på grunn av

ressursmangel og høye velferdsambisjoner. Organisasjonenes umettelige krav om mer og bedre omsorg for hver krone skaper motstridene lojaliteter hos omsorgsarbeideren. ”På den ene siden skapes lojalitet ”oppover”, uttrykt gjennom en internalisering av det moralske kravet om ”pasienten først”, og aksept av administrative situasjonsdefinisjoner” (Vike m.fl. 2002:143). På den andre siden har også omsorgsarbeideren som står ansikt til ansikt med brukeren, en utpreget lojalitet til brukeren, men kjenner seg samtidig presset av kravet om å gå på akkord med egne faglige og etiske standarder for å spare minutter og kroner. Her går forskerne inn i tenkning om kvinnelig omsorgshabitus og hvordan ideen om å stille seg til rådighet for andre som trenger hjelp, troner høyt som en normativ appell i den kvinnelige omsorgsarbeideren. Utilstrekkeligheten og rivninger i lojalitet mellom system og bruker inkorporeres som en del av den enkeltes fagidentitet. Til syvende og sist blir de kvinnelige arbeidstakerne de som bærer velferdsstatens dilemmaer som et personlig og faglig problem. Det foregår en type privatisering av utilstrekkeligheten som gjør den lite tilgjengelig for kollektiv bearbeiding og protest. Resultatet er at de kvinnelige omsorgsarbeiderne blir bærere av maktens samvittighet.

Vikes forskning setter omsorgsarbeideren inn i et politisk ”spill” og viser hvordan ansvar og myndighet splittes. Makten til å fastlegge premisser og rammebetingelser for omsorgsutøvelsen sentraliseres, mens ansvaret for for-svarlig gjennomføring distribueres utover og nedover i organisasjonen. Splittelsen mellom myndighet og ansvar etterlater Vikes omsorgsarbeidere i det vi oppfatter som en handlingslammende avmakt.⁵ Faglige og personlige standarder kommer til kort når alt for knappe ressurser skal forvaltes og fordeles på alt for mange og alt for hjelpetrengende pasienter. Dette perspektivet flytter det maktkritiske blikket fra helsearbeideren til de strukturer som legger premissene for utøvelsen av omsorgsarbeidet. Vi slutter oss til tanken om at det er viktig å avdekke denne type maktdynamikk i landskapet omkring omsorgsutøvelsen. Samtidig vil vi stille oss kritisk spørrende til om dette fokuset kan tegne omsorgsutøveren i all sin maktesløshet mer som offer enn potent aktør i møte med den hjelpetrengende.

Tyngende ansvar og svekket myndighet

Velferdsstatens kjønnsdimensjoner var et annet av MDU’s prosjekter drevet av forskere fra Universitet i Bergen. Bergensforskerne har i særlig grad bidratt

med tematisering av de kjønnsforståelser som ligger nedfelt i offentlig omsorg, i medisinske praksiser og i familiepolitikken. Karen Christensen (2003) gir innblikk i kritiske momenter i utviklingen av omsorgstjenester til gamle og funksjonshemmede som mottar hjemmehjelp. Hun fester blikket på den sosiale praksis hvor omsorgen realiseres og forstår relasjonsmakten i lys av strukturelle maktbetingelser. I sin analyse viser hun hvordan ansvar og myndighet skiller lag. Kvinnelige omsorgsutøvere tar ansvar og utøver omsorgsarbeidet. ”Mens samtidig er den del av ansvaret, som handler om makt og myndighet, plassert hos ledere (Christensen 2003:29).” I analysene av omsorgsarbeidets svake maktbasis bruker Christensen begrepet omsorgsrasjonalitet slik Kari Wærness har utviklet det fra tidlig på 80-tallet (Wærness 1984). Begrepet har vært og er et viktig analytisk redskap for å arbeide forskningsmessig med moderniseringen av omsorgsfeltet. Begrepet får fram at rasjonaliteten i omsorgsarbeid inkluderer verdier og betraktningsmåter som er forskjellig fra formålsrasjonalitet. Omsatt til omsorgsutøvelse framholder Christensen at forutsetningen for omsorg er at det eksisterer et frirom og en uforutsigbarhet hvor omsorg utvikles gjennom dialog. Organisatoriske endringer i form av effektivisering, økonomistyring, oppdragsorganisering og kontroll bryter med omsorgsrasjonalitetens nødvendige premisser. Dette er endringer som svekker muligheten for at interaksjonen mellom den som trenger omsorg og den som yter omsorg kan utvikles som dialog.

Selv om det kort problematiseres at relasjonen mellom omsorgsyter og mottaker ikke er en symmetrisk og jevnbyrdig relasjon, utvikles dette i liten grad i retning av en maktkritikk. Maktforskjellen mellom giver og mottaker av omsorg foreslår Christensen løst gjennom en ”omsorgsdialog” (Christensen 2003:37). I dette verdighetsarbeidet mellom (i hovedsak) kvinner kan det se ut som makt ikke er et passende element. Det synes som om interessen for den mulige maktulikheten i denne relasjonen skyves over i de mer omkringliggende strukturelle betingelsene som omsorgsrelasjonene eksisterer innenfor.

Helsetjenestenes kontinuerlige reorganiseringer bryter med premisene for omsorgsrasjonalitet. Dessuten løfter Christensen fram vitenskapeliggjøringen av omsorg, særlig innenfor sykepleie, som en hemmende faktor for realisering av omsorgsrasjonalitet. Vitenskapeliggjøringen har ført til en nedvurdering av innsikt vunnet gjennom erfaring med utøvelse av omsorg. Christensen ser en risiko for at vitenskapeliggjøring kan bli en kunnskapsmessig ovenfrastyring. Denne ovenfrastyringen bærer i seg en fare ved at

forskningsdefinerte standarder (fastlagte prosedyrer og rutiner) kan overstyre omsorgsutøverens dialog med brukeren. Slik økes risikoen for at mottager kommer i en avmaktssposisjon. På dette viset utvikles en omsorgspraksis som bryter med omsorgsrasjonaliteten som kunne være utgangspunkt for en omsorgsdialog”...hvor yderens magt kunne brukes positivt til også at give magt til omsorgsmottageren” (Christensen 2003:37). Brukerens avmakt sees ikke som et direkte resultat av omsorgsgivers maktutøvelse men, som et ”...tildelt formynderi i omsorgsyderrollen.” (Christensen 2003:37), noe vi vil utdype i diskusjonen senere.

Om Christensen er kritisk til vitenskapens bidrag i akademiseringen av sykepleien, ser hun på andre områder en viktig rolle for omsorgsforskningen. For å legge til rette for et samtaledemokratisk perspektiv innenfor en omsorgsrasjonell ramme, er det behov for forskning for å synliggjøre motmakt der hvor strukturell makt kommer i konflikt med brukerens behov og ønsker (Christensen 2003:41). Motmakt er et fenomen som ifølge Christensen er vanskelig å få øye på, og det trengs derfor innsats fra forskningen for å synliggjøre denne makten.

Vi merker oss at Christensens interesse for motmakten er større enn interessen for utforskningen av omsorgsutøverens makt. Er det slik at det å utøve motmakt er mer forsonende og akseptabelt enn å utøve makt? Må motmakt utforskes i møte med en utenforliggende overmakt, eller kan den utforskes i relasjonen mellom en avmechtig (kvinnelig) omsorgsgiver og -mottaker?

Kvinnelig underlegenhet

”Også omsorg og gode gjerninger overfor hjelptrengende kan innebære maktutøvelse, men den er ofte usynlig, skjult av de gode hensiktene” (Thorsen 2003:128). Slik innledes kapittelet som tar mål av seg til å behandle makt og avmakt i omsorgssektoren i et kjønns- og brukerperspektiv. Thorsen tar for seg relasjonen mellom hjemmehjelpere i kommunehelsetjenesten og brukeren av disse tjenestene. Hun understreker at begge grupper, både den som gir og mottar omsorg, befinner seg i nedre ytterkant hva gjelder prestisje, makt og innflytelse. Begge grupper er de to mest ”underlegne” innenfor henholdsvis yrkeslivet og som hjelpemottakere.

Thorsen løfter også fram viktige forhold som omhandler kjønn. Pleie- og omsorg har tradisjonelt vært ivaretatt av kvinner. Dessuten er det overtallig-

het av kvinner i mottakergruppen av hjemmehjelp. Slik blir denne tjenesten en tjeneste som gis fra de ”mest underlegne” kvinnene i yrkeslivet til de ”mest underlegende” kvinnene i brukergruppen. På bakgrunn av dette konstaterer Thorsen at vanlige kjønnspektiver, som anvendes i kvinne- og kjønnsforskning, hvor fokus er på menns (eller mer overordnet: patriarkalske samfunnsforhold) undertrykkelse av kvinner, ikke uten videre er fruktbare for å utforske relasjonen mellom omsorgsmottaker og -yter.

Når det videre fokuseres på brukerne av hjemmetjenesten, framstår disse kvinnene som bærere av en tredobbel byrde. De er kvinner, og med det utsatt for diskriminering og undertrykking. De er gamle, og det gir lav status. I tillegg kommer et tredje negativt element; de er syke, svake og hjelpetrengende. Det offentlige apparatet som skal møte disse brukerne har nærmest kontinuerlig blitt omorganisert og effektivisert. Omstillingene pakkes inn i det forfatteren kaller en kvalitetsretorikk. Effektiviseringskrav griper direkte inn i utformingen av tjenestene. Når brukerne tilkjennes lovfestede rettigheter, skaper dette i sin tur et behov for en juridisk forvaltning av tjenestene. Tjenesten utmåles mer i detalj, og omsorgsyterne blir i større grad kontrollert. Avstanden mellom effektiviseringens fragmentering og kontroll, og kvalitetsretorikkens idealer om helhetlig omsorg øker. Slik blir den avmektige hjemmehjelpen denne strukturelle maktens ansikt.

Nærhet og tilknytning mellom bruker og tjenesteyter blir et problem i alt det effektive og rasjonelle. Det iverksettes tiltak for at mer personlige relasjoner som man finner i privatsfæren ikke skal oppstå. Helhetlig omsorg er et ideal i sykepleien, men i kommunene er sykepleierne ledere og den direkte brukerkontakten ivaretas av personell med mindre eller ingen formalkompetanse. Ved at tiden ute hos hver bruker ”doserer” ned i antall minutter blir knappheten og ”stoppeklokkeomsorgen” merkbart også for brukeren. Thorsen framhever at det ikke er mulig å effektivisere seg ut av omsorgens avhengighet av ”...den gode, sensitive hjelper som realiserer omsorgens nærhet og omtanke ...” (Thorsen 2003:158).

Ved å bruke kjønn som analytisk kategori, får Thorsen fram helt bestemte og ofte oversette aspekter ved maktforholdene i omsorgsfeltet. Hun skarpstiller sitt analytiske fokus på relasjonsmakten nederst i hierarkiet og får tydelig fram både omsorgsyter og -mottaker som to svake parter. Den som yter omsorg er som hovedregel en kvinne som presses til å yte mer innenfor samme tidsramme. Mottakeren er som oftest eldre, syke og svake kvinner.

Kort sagt er kvinnenes hjelpebehov større, deres krefter mindre, deres sykkelighet mer omfattende, deres utrygghet større, deres aksjonsradius er mer innskrenket og deres økonomiske muligheter færre enn mennenes. De er mer avhengig av hjelpen og mer utlevert til hjelpen enn mennene. (Thorsen 2003:135)

Fra ”maktens bunnivå” blir det mulig å rette et maktkritisk blikk oppover i hierarkiene. I dette perspektivet synliggjør Thorsen de diskriminerende og undertrykkende strukturer som generelt devaluerer kvinner, eldre og ufaglærte omsorgsutøvere som forvalter det tradisjonelle husmorarbeidet. Vi får også øye på hvordan effektiviseringsidealer og kvalitetssikringsretorikk rammer begge parter, både mottaker og utøver av omsorg.

På den annen side gir analysen et bilde av kvinner som offer for determinerende strukturelle maktforhold som ytterligere kan medføre fastlåsing av avmaktsfølelse. Vi mener det er relevant å stille spørsmål om elendighetsbeskrivelsene bærer i seg elementer av en selvoppfyllende profeti hvor avmakt avler mer avmakt. I tillegg til svakliggjøringen av disse kvinnegruppene innebærer dette avmaktfokuset også andre utfordringer. Thorsen understreker at relasjonen mellom giver og mottaker av omsorg er en asymmetrisk relasjon. Det som blir lite synlig i forskerens analyser og drøftinger er hvordan asymmetrien preges av at omsorgsrelasjonene er en relasjon mellom to avmektige kvinner. Hva er det som spilles ut av ulike maktuttrykk og maktformer mellom to avmektige kvinner i en asymmetrisk relasjon? Den sterke betoningen av det kollektive ved avmakten kan bidra til en harmonisert forståelse om at felles skjebne er felles trøst, og følgelig tauslegge mulige interessemotsetninger i relasjonen.

Oppsummerende refleksjoner

De utvalgte bidragene fra samfunnsvitenskapelig maktforskning gir oss ulike muligheter til å oppdage og diskutere makt. Samtlige bidrag har en kritisk oppmerksomhet omkring den ”nyliberale orden” i offentlig sektor. Vikes forskning retter i betydelig større grad enn de andre fokus mot lokalpolitikken og analyserer omsorgsarbeideren inn i lokaldemokratiet. Christensens og Thorsens bidrag fokuserer primært på omsorgsutøver og -mottaker, og har kjønnsdimensjonen som en tydeligere rød tråd enn Vike. Uavhengig av forskningsspørsmål og analytiske perspektiver, ender maktforskerne med

samme hovedtendens, nemlig avmakt hos omsorgsutøverne. Både den som gir og mottar omsorg framstilles, etter vår oppfatning, som svake og avmektige i et felt hvor tunge økonomiske, juridiske og politiske strukturer, kombinert med faghierarkier og profesjonsmotsetninger, preger landskapet.

Det synes å være en tilbakeholdenhet hos både Christensen og Thorsen i forhold til å rette et maktkritisk blikk direkte mot omsorgsutøveren. Ved å legge vekt på deres avmakt og utenforliggende strukturers overmakt, nedtones oppmerksomheten mot omsorgsarbeidernes utøvelse og forvaltning av makt. Når det likevel utøves makt, og denne framstår som negativ, rettes kritikken mot strukturene som knuger omsorgsutøverne. For eksempel er det ikke omsorgsutøveren som handler paternalistisk. I stedet foregår det en kunnskapsmessig ovenfrastyring, og det Christensen kaller et tildelt formynderi, som skaper avmaktsposisjonen hos omsorgsmottakerne. Det er altså et "tildelt formynderi" som er problemet. Dette er et resultat av nye kunnskapsformer (vitenskapliggjøring) i omsorgen som bryter med omsorgens praktiske logikk og forankring. Hos Thorsen framstår en liknende "uforskyldthet" i maktutøvelsen når hun i et tidligere arbeid i MDU sier: "Undertrykkelsen er uintendert. Hjelpesystemets svikt eller grusomhet (Wærness 1999) blir formidlet av kvinnelige hjelpere som i hjelpens utforming kan komme til å undertrykke andre kvinner" (Thorsen 2001:181).

Denne måten å omtale maktutøvelse mellom omsorgsutøver og mottaker gjør begge til passive parter som på ulikt vis rammes av, og lammes i, et maktfelt: Omsorgsutøveren som formidler av makt i form av uintendert undertrykkelse, og omsorgsmottakeren som utsatt for den samme makten. Tendensen til å lete etter årsaker og ansvar for maktutøvelsen utenfor den som utøver omsorgen, bidrar til å gjøre makt der den handles ut i omsorgsrelasjonene, taus og uartikulert. Den makten som framstår som synlig og artikulert er i hovedsak makten hos "de andre". Det er de store strukturer utenfor og i hierarkiet over omsorgsutøveren som blir maktens sted. Vi opplever at denne type verktøy for maktanalyser er til liten hjelp når makt studeres der den utspiller seg. Maktkritikken rettes ut av omsorgsutøverens sfære og blir slik sett en "andrekritikk" mer enn en selvkritikk (Juritzen 2001).

Hvordan er det mulig å forstå makten der den utfolder seg? I fortsettelsen vil vi lene oss til Foucault og videre reflektere omkring omsorgsmakt slik vi mener den kommer til uttrykk i en casebeskrivelse fra sykehjem.

Foucault og maktens kapillærnivå

Vår ambisjon er å få et klarere blikk på den relasjonelle makten i omsorgsfeltet. Vi har vist hvordan noen av maktutredningens forskere har arbeidet seg inn i dette feltet. Etter vårt syn anlegger de i hovedsak perspektiver som strekker seg *ned* til relasjonsnivået, uten i tilstrekkelig grad å *trengte inn* i dette feltet. I vårt forsøk med å bringe maktforståelser i inngrep med faktisk, konkret og hverdagslig omsorgsutøvelse, har vi vendt oss mot den franske filosofen og historikeren Michel Foucault. Hensikten er å belyse sider ved maktens framtredelesformer i omsorgspraksis der omsorgsutøver og omsorgsmottaker møtes i samhandling.

Foucaults arbeider med maktspørsmål spenner over store deler av hans forfatterskap og ble aldri samlet til noen enhetlig teori om, eller klar definisjon av, makt (Sandmo 1999). Han ville heller ikke la seg definere som noen "maktteoretiker" (Schaanning 2001–I:329). Vel vitende om at det å gi et bilde av Foucaults ideer om makt i et artikkelformat er krevende, vil vi likevel la noen punkter fra en av hans forelesninger, tegne et riss av *noen* sentrale tema i hans maktforskning (Foucault 1980). De fem "precautions" eller forsiktighetsregler/advarsler/forholdsregler han her trekker opp for studier av makt, rommer elementer vi også finner i flere andre av hans arbeider.

Foucaults *første* advarsel retter seg mot at man ikke bør søke etter maktsentra eller den *ene mektige*. I stedet bør makten forfølges der den når sitt kapillærnivå, lokalt, i hverdagslivets- og de sosiale praksiser. For det *andre*, vektlegger Foucault viktigheten av å ikke etterspørre de bevisste valg eller intensjoner *bak* maktutøvelse eller spørre hvorfor noen søker makt eller vil dominere. Derimot anbefaler han å studere makten der hvor dens effekter realiseres og blir synlige, der makten "treffer" sitt mål eller blir synlig i sitt anvendelsespunkt. I den *tredje* forholdsregelen oppfordrer han til ikke utelukkende å se på enkeltpersoners eller grupper dominans over andre. Makt bør sees som noe som flyter eller sirkulerer og som ikke er lokalisert.

"It is never localised here or there, never in anybody's hands, never appropriated as a commodity or piece of wealth. Power is employed and exercised through a net-like organisation and not only do individuals circulate between its threads; they are always in the position of simultaneously undergoing and exercising this power. (Foucault 1980:98).

Den *fjerde* foranstaltningen handler om ikke å utlede makt som noe som brer

seg fra et senter og utover eller nedover i samfunnet. Foucault vil at analysen skal gjennomføres oppadstigende, ved at den begynner der hvor makten framstår i sine mest ubetydelige mekanismer, og følge disse mekanismenes historie, baner, teknikker og taktikker slik Foucault beskriver han selv gjorde det i arbeidene med galskapens historie (Foucault 1980:99-100). Til slutt skisserer Foucault den *femte* av sine forholdsregler hvor han nedtoner ideologienes betydning som viktige maktmekanismer. I stedet retter Foucault sitt blikk mot kunnskapsproduksjonens ulike elementer. "It is the production of effective instruments for the formation and accumulation of knowledge – methods of observation, techniques of registration, procedures for investigation and research, apparatuses of control" (Foucault 1980:102). Det er når makt utøves gjennom disse ofte utydelige, men raffinerte mekanismene at også sammenhengen mellom makt-kunnskap aktualiseres.

Dette begrensede og fortettede uttrykket for Foucaults ideer om makt rokker ved forståelser som bygger på en klar lokalisering av makt og slik mer entydig viser hvem som er mektig og hvem som er mindre mektig. Schaanning (2001) peker på at Foucault retter sin interesse mot *utøvelsen* av makten og at han er opptatt av *maktrelasjonene*. Slik får han fram makt *i aksjon* og at makt er noe som foregår helt håndfast og konkret mellom mennesker. Foucaults maktutlegninger kan oppfattes som totaliserende og deterministisk. På den andre siden vil mange se, nettopp hos Foucault, en åpning til å søke oppfatninger av makt som bærer i seg muligheter til bevegelighet. Foucault er også den teoretiker som fastslår at med makt følger også motstand (Markussen 2002).

– Der hvor det er makt, er det motstand, og likevel, eller snarere på grunn av dette, befinner denne motstanden seg aldri i en utvendig posisjon i forhold til makten. Må man si at man nødvendigvis er "i" makten, at man aldri "unnslipper" den, (...) (Foucault 1995:106).

I sin opplisting av forsiktighetsregler i vår utforskning av makt ber han om at vi søker ved maktens kapillærnivå. Dette framsetter han som motsetningen til å lete etter *den mektige* eller å spørre *hvem* som har makt, *hva* hans hensikter er. Foucault følger maktutøvelse helt ut i relasjonen hvor mennesket både er utøveren av makten og den makten virker på. Med dette understrekes maktrelasjonens utstabilitet og omskiftelighet. Vi vil forsøke å ta disse advarslene og anvisningene Foucault trekker opp med oss som inspirasjon når vi med et case vil bevege oss ut til det vi forstår som ett av maktens kapillærnivåer – omsorgsutøvelse.

Sykehjemshverdag

Vår forskningsinteresse knytter seg til den typiske hverdag på sykehjem. Det er ikke de store maktovergrep med innelåsing, skjult medisiner, fastbinding av eldre i stoler og senger vi retter oppmerksomheten mot. Vi vil i stedet dvele ved de gjentakende handlingene som utgjør kjerneaktivitetene i institusjonalisert eldreomsorg. Daglig stell av pasienter er naturlig nok en slik aktivitet. Vi skal presentere et case basert på foreløpige inntrykk fra Juritzens observasjonsdata.⁶ En konstruert situasjonsbeskrivelse viser en nokså udramatisk hendelse som bygger på typiske nedtegninger fra datamaterialet. Caset følges opp med våre refleksjoner som har til hensikt å løfte omsorgsmakten tydelig i forgrunnen, pluss reflektere mer prinsipielt over makt i omsorgsrelasjoner.

Per er 91 år og har vært på sykehjemmet i flere år nå. Han har alltid vært en respektert mann i bygda og la mye ære i å drive gården godt. Han delte interessen og stoltheten med kona og barna. Per mestret ikke tilværelsen som enkemann, og det krevde etter hvert for mye av barna hans å ha han boende på gården. Sykehjemmet ble en utvei.

Per er en pasient som ofte diskuteres blant personalet. Han er kjent for å være nokså stri, og kan utfordre personalet gjennom en klart uttrykt motvilje mot å bli stelt. Det er bred enighet blant pleierne om at han bør ha en daglig dusj. Han greier ikke holde på urin og avføring og er avhengig av å bruke bleie. Det har vært vanskelig for barn og barnebarn å akseptere. De er svært vare for lukt og ubehagelige synsinntrykk når de besøker far og bestefar. Pleiegruppen vil ikke risikere sitt gode navn og kvalitetsrykte ved å la Per få sin uttrykte vilje om å hoppe over morgenstellet. Det er jevnlig samtaler blant de ansatte om hvordan få til den nødvendige smidigheten for å få stelt Per. Det er vel kjent at noen pleiere har et gjennomgående bedre håndlag med Per enn andre. Anna har som oftest kommet godt ut av det med Per, og gleder seg over måten hun bruker sin egen kompetanse på. Men hun har også historier om det å ikke lykkes og hvordan samhandlingen med Per kan skru seg til og komme litt ut av kontroll. Hun har ofte slike episoder med seg i tankene når hun går inn til Per.

Per var vanskelig denne dagen, men ikke verre enn ellers. ”Per er en sånn du ikke må spørre om han vil vaske seg”, sier Anna. Da sier nemlig Per NEI med stor tyngde og motvilje. Da kan det være gjort. Han kommer på et spor det er vanskelig å få ham ut av. Anna har funnet ut at det går greiest når du ikke gjør noe vesen av stellet. Hun går inn på rommet, slår på den lille nattbordslampa, vekker Per rolig og sier noe sånt som ”hei” og ”nå er det en ny dag” og spør om han er kaffetørst og om ikke ei brødkive skulle smakt.

Andre har prøvd de samme åpningsordene uten hell, så Anna tror det er noe med måten hun griper det hele an på. Hun er en av bygdas egne og kjenner kodene. Hun kan også gjøre situasjonen ufarlig ved å tøyse litt med Per og spørre om han husker hvordan han bare spratt ut av senga i ungdommen. ”Ta tak her du, så skal jeg gi deg ei hand opp på sengekanten!” Per setter seg opp med hjelp av Anna. ”Ja, du har roligere dager her på gamlehjemmet, slik var det vel ikke når du jobbet på gården din!” ”Nei, det skal være vist!”, sier Per. Han begynner å fortelle om slit, knapphet, savn og om krigen... og bilen han kjøpte i -61. Anna leder fortellingen videre med gode og interesserte spørsmål. Hun kan fortellingen og vet hvilke spørsmål som får Per til å holde praten gående. Innimellom sier hun ”Reis deg opp litt” (bleiebuksa trekkes ned) ”Sett deg her”. Per settes i en stol med hjul som er egnet for transport inn i dusjen. Per forteller videre. Stopper det opp, kan Anna spørsmålene som lirker ham på gli igjen og trekker oppmerksomheten bort fra stellet. Noen protester blir det når vannet renner over Pers nakne kropp, men Anna regulerer temperaturen og holder praten om de vonde krigsårene gående. Det er historier han ikke blir ferdig med. At deler av historien nå er gjentatt to eller tre ganger (i dag som de flest andre morgener) stopper verken Per eller Anna.

Per ser tross alt fornøyd ut når han får reint og tørt tøy på en nyvasket kropp. Han humrer og ler sammen med Anna når hun sier – i dag, som i går og dagen før – at ”nå er du så staut og flott en kar Per at vi to kunne tatt en svingom.” Anne har fått gjort jobben som mange andre av kollegaene gruer for. Per utfordrer dem. Anna greide heldigvis morgenstellet i dag også.

Omsorgsmakt

Anna greier det Pers nærmeste pårørende måtte gi opp, og hun makter det mange av kollegaene ikke makter. Hun går rolig og bestemt inn på rommet og vekker Per med løfte om kaffe og frokost. Hun tar styringen ved å lede Per inn i en samtale hun vet engasjerer han så mye at han ”glemmer” at han blir stelt. Anna greier nærmest ubemerket å få tatt den urinvåte bleia av Per, får fulgt ham i dusjen og vasket den nakne gamle kroppen. Annas gjøremål blir liggende i ytterkanten av Pers oppmerksomhet. Han fokuserer ikke på sin egen kropp og det potensielt svært pinlige i å bruke bleie og få hjelp av en utenforstående yngre kvinne til daglig stell. I stedet samler Per seg om de harde og gode gamle dager. Gjennom Annas spørsmål og lytting har han gjenskapt de deler av seg selv og sitt liv som han fortsatt husker. Slik intenderer Anna å styrke Pers egenverd og gjøre stellet smidigere. Det at Per blir ren og ikke vekker vemmelse blant medpasienter og pårørende vet Anna er viktig for Pers verdighet.

Morgenstellet går knirkefritt, som om dette var den mest naturlige ting i verden. Det er ikke selvsagt. Vi ser hvordan Anna gjennom sitt nære kjennskap til Per, hans livshistorie, deres felles tilknytning til bygda med lokal-kunnskap om steder, personer og slektskap, har mange felles innfallsporter for kontakt. At de snakker samme dialekt, letter kommunikasjonen med Per og blir en styrke som også understreker fellesskapet og gjør at samtalen flyter lettere. Denne felles erfaringsbakgrunnen gjør dessuten Anna i stand til å finstemme sin bruk av humor i denne skjøre situasjonen.

Anna spøker med Per, og hun vet tydeligvis av erfaring at humor er effektivt for å avspenne potensielt vanskelige situasjoner. Vi ser hvordan Anna bruker latter som en sosial kraft som skaper en form for samhørighet mellom henne og Per. Ved å bruke humor og å le sammen med Per understreker Anna Pers verdighet og deres likeverd i situasjonen. Latter er generelt en uttrykksform som skaper gode følelser, energi, og kan virke integrerende. Det å le sammen med pasienter eller kollegaer kan ha forløsende og oppbyggende kraft. Studier fra sykehus viser hvordan sykepleiere bruker humor som del av sin faglige kompetanse for å gi pasienter verdighet i særlig sårbare situasjoner. For eksempel kan ubehagelige kroppsllyder og lukter i undersøkelse og behandlingssituasjoner gjøres ufarlige med humørfylte kommentarer og smil som demper spenninger både for pasient og pleier (Lawler 1996).

Latteren har en avvæpnende og sosial funksjon, men kan også brukes motsatt. Det er lett å forestille seg hvordan små nyanseendringer i Annas bruk av humor kan snu situasjonen fra felles latter til latterliggjøring av den gamle, hjelpeløse og forvirrede mannen. Et latterliggjørende blikk, eller replikk eller noen spisse ironiske bemerkninger om voksne menn med skitne bleier kunne avgjort krenket Per. Smil og latter kan brukes på måter som gjør omsorgsutøveres makt mer potent og sårende og øke følelsen av sosial degradering hos pasienten (Heggen 2002). Pasienter kan også bruke latterliggjørende kommentarer til og om pleiere som kan krenke personalet. Det kan gi pasientene en følelse av overtak. Humor kan brukes på måter som stabiliserer og destabiliserer den relasjonelle makten. Påpekningen om latter som maktmiddel viser at det er alminnelige sosiale uttrykksformer som inngår i måten omsorgsmakt blir til på.

I denne casenære refleksjonen om Per og Anna har vi latt oss inspirere av Foucault og tanken om at makt bør undersøkes der hvor den framstår som handlinger – ”in action”. Anna *vil*, i dette hverdagsglimt, noe som Per ikke vil. Hennes handlinger i møtet med Per blir en manifestasjon av det reperto-

ar hun rår over av ”måter å få det til på”. I all sin udramatiske hverdagslighet disponerer Anna teknologier som erfaringsmessig har vist seg å fungere. Med vennlighet, nærhet, humor, initiativ, lokalkunnskap og andre ”relasjonelle verktøy” loses Per inn og ut av denne situasjonen han er så lite lysten på å være i. Når vi nærmer oss denne omsorgskompetansen i et maktperspektiv blir det nødvendig og interessant å forstå de maktteknologier som her er aktive, tett vevet inn i hverdagens språk og handlinger og de rasjonaler de hviler på. I det analysearbeidet som ligger foran oss mener vi det er et potensiale for videre utforskning av hvordan makten realiseres og hvordan dens effekter konkret og direkte virker på Per, Anna, foruten pleier- og pasientfellesskapet.

Ustabil overmakt?

Caset etterlater et umiddelbart og sterkt inntrykk av Anna som en kreativ og kraftfull omsorgsutøver i møte med Per. Hun er avgjort en omsorgsperson som er *mer enn* en avmektig og undertrykt bærer av maktens samvittighet. Vi ser i tillegg Anna som en forvalter av en hverdagslig maktutøvelse som griper inn i Pers liv gjennom tilstedeværelsen i ”alt” han foretar seg i ”alle” døgnets timer. Hun framtrer som en omsorgsutøver med kontroll som spiller på et vidt kompetanseregister fra sikkert håndlag, lang omsorgserfaring, smidighet, lokalkunnskap, samt en opparbeidet stolthet over å gjøre en god jobb. Anna bekrefter ikke analyser som tilsier at omsorgsarbeiderens maktbasis er svak. Anna blir ofte ”den mektige” og Per den mindre mektige når relasjonen fortolkes i et asymmetriperspektiv. Ubalansen i situasjonen understrekes ved Pers sårbarhet som kommer til uttrykk på mange vis. Hans fysiske og mentale svekkelse setter ham i en posisjon av prisgittighet til de hjelperne han møter. Han kan ikke bare pakke kofferten og reise til neste sykehjem som en annen misfornøyd kunde, slik tidstypiske idealer om valgfrihet og kundetilfredshet foreskriver.

Men denne situasjonen bærer også bud om en innebygd ustabilitet. Glimtvis aner vi at Per har potensial til brått å bli ”situasjonens herre”. Med sitt NEI, sin bestemte vilje og truende positur kan han fortsatt ”bite fra seg”. Slik regulerer han de posisjoner og virkemidler pleiepersonalet har til disposisjon når de relaterer seg til ham. Muligheten for å rokke ved asymmetrien og rive dem ned av maktens høyde er klar. Anna vet det. Per kan i større eller mindre grad utfordre Anna og de andre pleiernes selvforståelse om å være den

omsorgsfulle, milde, brukerorienterte, myndiggjørende og lydhøre omsorgsutøver. Anna, og kanskje særlig hennes kollegaer, kjenner godt til den uroen og angsten for å mislykkes i eget og andres blick og for å miste kontrollen over situasjonen inne hos Per.

Maktulikheten kan umiddelbart synes å gå i den profesjonelle omsorgsutøverens favør. Likevel kan situasjonen vippe. Pasientens motstand, eller motmakt, kan skape frustrasjon, oppgitthet og avmakt hos omsorgsutøveren. I dette erfarer Anna en annen avmakt enn den som analyseres fram i de utvalgte tekstene fra MDU. Det er ikke først og fremst deterministiske, strukturelle maktforhold hun møter her. I stedet aner vi konturene av en plutselig innsettende avmakt hvor idealer om faglighet og velgjørenhet konfronteres med en innbitt, redd og slagferdig gammel mann. Brå vendinger som dette viser at heller ikke asymmetri er en stabil struktur for ordning av over-/ underlegenhet.

Vi ser i dette ustabile maktfeltet linjer fra den maktforståelse Foucault legger til grunn når han skisserer makten som flytende eller sirkulerende og ikke som lokalisert. Hvis det anlegges en for rigid maktforståelse på slike omsorgsrelasjoner, låses perspektivene fast, og mye av dynamikken og omskifteligheten forblir uutforsket. Vi tenker oss at maktutøverne i dette situasjonsrisset erfarer håndfast og konkret at de kan gli fra å være i den mektiges posisjon og til å være den som makten handles ut mot. Den kompetente helsearbeideren kan på ett øyeblikk bli den som overraskes av den "makteløses" (Per) kraftfulle motmakt, og innhentes av avmakten i denne nye posisjonen. Denne relasjonen kan vanskelig tenkes som et "maktomt" sted. Maktaspektet er innbygget og vil kontinuerlig være i spill. Skiftningene i hvor maktens tyngdepunkt ligger og hvordan det handles ut får direkte konsekvenser for den andre part i relasjonen.

I en slik situasjonsforståelse ser vi interessante muligheter til å arbeide videre med denne flytende og allestedsnærværende makten vi finner beskrevet hos Foucault. Her er det muligheter for å gripe denne maktens mekanismer, dens historie, baner, teknikker og taktikker (Foucault 1980). En slik utforskning bringer videre fokuset over mot hvordan denne type ferdigheter skaper, og skapes av, kunnskapsproduksjonen i omsorgsfeltet. Vår ambisjon er på lengre sikt å få fram forståelse for hvordan maktteknologier veves sammen med kunnskap, og finne mer ut om hvordan makt-kunnskapsdynamikker utformes og virker i omsorgsfeltet.

Oppsummering

Bakgrunnen for artikkelen er vår iakttakelse av en påfallende begrenset interesse for å artikulere makt i det direkte og konkrete omsorgsarbeidet. Den konteksten vi relaterer oss til er faglært pleie hvor omsorg gjerne tenkes på som et gode for pasienter, selv om også bevisstheten om omsorgen som et tvetydig fenomen med overslag i paternalisme, disiplinering og overgrep er til stede. Vi interesserer oss ikke for de store overslagene, men for det tilsynelatende lille maktlandskapet mellom den som gir og får omsorg. Slik vi ser det, er dette et landskap hvor begreper om makt i begrenset grad brukes for å forstå dynamikken i omsorgsarbeid.

I denne artikkelen har vi presentert og drøftet noen sentrale bidrag i nyere forskning omkring omsorg og makt. Med vår gjengivelse av Vike har vi villet vise hvordan politiske og økonomiske styringssystemer rammer omsorgsutøverne i form av en ansvarsoversvømmelse. Parallelt svekkes myndigheten og etterlater omsorgsutøveren i det vi tolker som avmakt og resignasjon. Christensens og Thorsens bidrag tydeliggjør også avmakt gjennom kritiske analyser av utviklingstrekk i omsorgstjenestene. Christensen interesserer seg dessuten for motmaktsprosessene i det kvinnedominerte omsorgsfeltet. Thorsen løfter på sin side fram en felles avmakt hos kvinnelige omsorgsmottakere og -utøvere. Det er slående hvordan avmakt og motmakt kommer i forgrunnen av maktforståelsen, og overskygger muligheten for å fange opp annen maktutøvelse. Spissformulert vil vi hevde at det er få potente kvinnelige utøvere av makt i det landskapet som kartlegges av Vike, Christensen og Thorsen.

Vi ser også at vårt klare fokus på *omsorgsrelasjonen* har hatt en ”pris”. Vi erkjenner at vi med vårt nærgående blikk inn i maktutøvelsen på mikronivået kan og bør kritiseres for å tape kontekstuelle og strukturelle forhold av syne. Kjønnsperspektivet er ett område vi i våre analyser ikke i tilstrekkelig grad har utdypet og drøftet.

Ved å forsøke å ”tenke med Foucault” inn i en casebeskrivelse fra norsk sykehjemshverdag, har vi i denne artikkelen aktivert omdiskuterte og flertydige teoretiske begreper som vanligvis reserveres for større og mer teoritunge arenaer. Denne erfaringen har gitt oss tro på at det ligger muligheter for å videreutvikle disse første prøvende stegene inn mot en analyse av et større empiriske materiale fra en feltstudie i sykehjem. Våre erfaringer med fagutøvelse og forskning har styrket vår oppfatning om nødvendigheten av å under-

søke hvordan makt gjøres, erfares og snakkes i omsorgsrelasjoner. Ved å bringe inn uttrykket *omsorgsmakt* fornemmer vi en disharmoni som appellerer til oss, og har et antatt potensiale for å skape en konstruktiv uro i omsorgsfeltet. Vi ønsker å holde på forståelsen av omsorgens og maktens tve-tydighet. I fortsettelsen vil vi søke mot et maktbegrep som er kalibrert for å studere relasjonell makt og håper å forstå mer om hvordan makten kan skifte fra situasjon til situasjon i møte mellom omsorgsutøver og -mottaker.

Noter

1. I arbeidet med denne artikkelen har vi hatt stor glede og nytte av kommentarene fra redaktørene Cecilie Basberg Neumann, Lars Klemsdal og de anonyme reviewerne.
2. Truls I. Juritzen (førsteforfatter og student i PhD-programmet ved Det medisinske fakulter, UiO) har nylig avsluttet et datasamlingsarbeid i sykehjem. Analysen av feltnotater og intervjudata er i en tidlig fase. Prosjektet er finansiert av Helse- og Rehabilitering gjennom Norske Kvinners Sanitetsforening. Feltforskningen i sykehjem har pågått i perioden oktober 2005 til mars 2006. Professor Kristin Heggen er hovedveileder for prosjektet og professor Trygve Wyller er biveileder.
3. Nasjonal og internasjonal forskning avdekker og analyserer maktbruk og overgrep i sykehjem. Wærness (1999) tok opp spørsmål om hvorvidt travelheten i eldreomsorgen kan skape grusomhet. Det er godt dokumentert bruk av ulike tvangstiltak som fastbinding i stol og seng, eller låsing av dører, medisinerer av pasienter uten deres viten og samtykke (Cotter 2005, Kirkevold mfl. 2005, Kirkevold mfl. 2004, Weiner mfl. 2003, Malmedal 1999).
4. Herifra bruker vi av språklige grunner (flyt) bare hovedforfatterens navn (Vike) i teksten.
5. Når vi framhever at dette er vår oppfatning, er det begrunnet i vissheten om at Vike selv ikke direkte benytter ordet avmakt. Det er vi som leser avmakt i hans beskrivelser av omsorgsarbeidernes utilstrekkelighet, ansvarsoversømmelse og annullering av utøvernes grenser.
6. Caset er *ikke* en gjengivelse av en konkret hendelse. Observasjonsdataene fra feltstudien er ennå ikke bearbeidet i tilstrekkelig grad til at de kan bringes inn og analyseres her. I stedet bygger caset på flere inntrykk fra observasjoner og samtaler i feltarbeidet samt forfatterens erfaringer fra egen fagutøvelse.

Referanser

- Christensen, K. (2003) "De stille stemmer – om kjønnrelateret magt i offentlige omsorgstjenester." s. 22-48. I: Widding Isaksen L. (2003) *Omsorgens pris Kjønn makt og markert i velferdsstaten* Oslo, Gyldendal Akademiske
- Cotter, V.T. (2005) Restraint free care in older adults with dementia. *Keio Journal of Medicine* 2, 80–84

- Engelstad, F. (2005) *Hva er makt*. Oslo, Universitetsforlaget
- Engelstad, F. (1999) (red.) *Om makt Teori og kritikk*. Oslo, Ad Notam Gyldendal
- Foucault, M. (1980) (red. Gordon, P.) *Power/ knowledge Selected Interviews & other writings*. Brighton, Sussex, The Harvester Press Limited
- Heggen K. (2002) "Krenkende pleie og behandling." s. 33-57. I: Sætersdal B. & Heggen K. *I den beste hensikt? 'Ondskap' i behandlingssamfunnet*. Oslo, Akribe Forlag
- Juritzen, T. (2001) *Maktkritikk og selvkritikk. En analyse av holdinger til makt i nyere norsk sykepleielitteratur*. Hovedfagsoppgave Universitetet i Oslo, Det medisinske fakultet, Seksjon for helsefag
- Kirkevold, Ø., Engedal, K. (2005) Concealment of drugs in food and beverages in nursing homes: cross sectional study. *British Medical Journal* 1, 20-21
- Kirkevold, Ø., Sandvik, L., Engedal, K. (2004) Use of constraints and their correlates in Norwegian nursing homes, *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 19, 980-988
- Lawler, J. (1996) *Bak skjerm Brettene: sykepleie, somologi og kroppslige problemer*. Oslo, Ad Notam Gyldendal
- Makt og demokratiutredningen (2003) 1998-2003. *Makten og demokratiet. En introduksjon*.
http://www.sv.uio.no/mutr/presentasjoner/brosjyre03_paginering.pdf
 lastet ned 20.07.06
- Malmedal, W. (1999) *Sykehjemmets skyggesider: når beboere i sykehjem utsettes for krenkelser og overgrep*. Oslo, Kommuneforlaget
- Markussen, T. (2002) Med skeivt blikk på feministisk kritikk. Foucault, feminisme og partnerskapsloven. s. 231-255. I: Holst, C. (red.) *Kjønnsrettferdighet. Utfordringer for Feministisk Politikk*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag
- Sandmo, E. (1999) Michel Foucault som maktteoretiker, I: Engelstad, F. (red.) *Om makt Teori og kritikk*, Ad Notam Gyldendal, Oslo
- Schaanning, E. (2000) *Fortiden i våre hender. Foucault som vitenshåndtør*. Oslo, Unipub Forlag
- Ruyter, K., Vetlesen, A.J. (2001) *Omsorgens tvetydighet*, Oslo, Gyldendal Akademiske
- Thorsen, K. (2001) "Et kjønnsperspektiv på makt og avmakt hos tjenestemottakeren." s. 179-214. I: *Makt og kjønn i offentlig omsorgsarbeid*. Makt-

og demokratiutredningen 1998-2003, Rapportserien Nr. 34 desember 2001

- Thorsen, K. (2003) "Kjønn, makt og avmakt i omsorgstjenestene. Med perspektiv på brukerne." s. 128-161. I: Widding Isaksen L. (2003) *Omsorgens pris Kjønn, makt og marked i velferdsstaten* Oslo, Gyldendal Akademiske
- Vike, H., Bakken, R., Brinchmann, A. Haukelien, H., Kroken, R., (2002) *Maktens samvittighet Om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten*, Oslo, Gyldendal Akademiske
- Weiner, C., Tabak, N., Bergman, R. (2003) The use of physical restraints for patients suffering from dementia, *Nursing Ethics* 5, 512-525
- Wærness, K. (1984) The Rationality of caring, *Economic and Industrial Democracy, an International Journal* 5, 185-211
- Wærness, K. (1999) "Kan travelhet skape grusomhet i den offentlige omsorgstjenesten?" s.149-157 I: Thorsen, K. og Wærness, K. (red.): *Bli omsorgen borte? Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstaten*. Oslo, Ad Notam Gyldendal.

Sammendrag

Utgangspunktet for artikkelen er en mangelfull artikulering av makt i omsorgsutøvelse og forskning om omsorg. Det presenteres utvalgte bidrag fra den norske *Makt- og demokratiutredningen* som gir innsikter i hvordan makt utøves, endres og erfares i konkret omsorgsarbeid. Maktforskernes analyser viser interessante og ulike forståelser av dynamikken mellom omsorgsutøvelse og velferdsstatens hierarkiske nivåer, politikk og forvaltning. Omsorgsarbeid utøves primært av kvinner, og forskerne peker på avmakt som et gjennomgående trekk i dette kvinnedominerte arbeidet. Forfatterne stiller spørsmål om fokus på avmakt kan stå i veien for synliggjøring av makt. Gjennom presentasjonen av et case, hentet fra eldreomsorgen, gis det et utfyllende og delvis korrigerende bilde av makt. Caset beskrives og analyseres ved hjelp av maktperspektiver hentet fra Michel Foucaults arbeider. Forfatterne viser hvordan omsorgsmakt kommer til syne i relasjonen mellom den som yter og mottar omsorg og brukes på måter som både svekker og styrker pasienters verdighet.

Produktive maktpraksiser i sykehjem

En Foucault-inspirert analyse av pleiefaglig handlekraft¹

Truls I. Juritzen og Kristin Heggen

Power relations in care: A Foucauldian analysis of productive power in a nursing home

The aim of this paper is to explore how power is enacted in the relational interaction between nurses and residents in a nursing home. Foucault's perspectives on power as a productive force inform the analysis of data. The study is conducted using participant observation combined with focus group interviews. The analyses reflect how power is exercised in close and intimate care relations, and describe the unstable character of power dynamics in care. The paper calls for a more comprehensive discussion where power is explored as being both constructive and potentially destructive.

Truls I. Juritzen
Doktorgradsstipendiat
Institutt for sykepleievitenskap og helsefag
Universitetet i Oslo
t.i.juritzen@medisin.uio.no

Kristin Heggen
Professor
Institutt for sykepleievitenskap og helsefag
Universitetet i Oslo
k.m.heggen@medisin.uio.no

Artikkelen problematiserer en ide om makt som et omsorgsfremmed onde som helst bør minimaliseres. Inspirert av Michel Foucaults innsikter om makt som produktiv, relasjonell kraft, analyserer vi observasjons- og fokusgruppedata fra hverdagslig sykehjemssorg. Analysen viser hvordan det maktes, eller hvordan makt konkret gjøres i omsorgens nærrelasjoner. Vi argumenterer for en mer åpen og utforskende tilnærming til makt som relasjonelt faktum i omsorgsutøvelse. Dessuten ønsker vi å stimulere til en kritisk diskusjon om potensielt destruktive og konstruktive aspekter ved omsorgsmakt.

Hensikten med denne artikkelen er å gjøre makt i omsorgsarbeid synlig, forståelig og diskuterbar. Makt finnes i alle sosiale relasjoner og kan være legitim eller illegitim. Denne artikkelen bygger på en studie utført i eldreomsorgen, blant de eldste og sykeste beboerne på sykehjem. I sykehjemmene, og generelt i omsorgssektoren, peker utviklingen mot en stadig mer individualisert, kunde- og brukerorientert tjeneste. Makten forskyves fra den profesjonelle omsorgsutøveren til den eldre selv, blant annet i form av brukermedvirkning eller myndiggjøring (St.meld. 25, 2005–2006). Med bakgrunn i forskningsdata innhentet gjennom deltakende observasjon og fokusgruppeintervjuer, vil vi belyse maktdynamikk i gjentakende og udramatisk hverdagssamhandling mellom pleiere og beboere. Vi stiller oss følgende spørsmål: Hvordan utfolder makten seg i nære relasjoner mellom den som får og den som yter omsorg?

For å undersøke dette velger vi en analytisk tilnærming inspirert av sentrale deler av den franske filosofen og historikeren Michel Foucaults forfatterskap. Slik vi forstår Foucaults maktperspektiver, beskriver han makten som blant annet allesteds-

¹Tidsskrift for Velferdsforskning, Vol. 12, No. 2, 2009, side 94–104.
© 2009 Fagbokforlaget

nærværende, men ikke lokalisert. Makten er både relasjonell og strukturell, bevegelig og omskiftelig. Foucault understreker også maktens produktive egenskaper som griper formende inn i individer og relasjonene mellom individer. Vår tilnærming åpner for å se makt som noe mer enn uønsket dominans og herredømme. Makten blir flertydig og diskutierbar og utfordrer ulike sider ved politikk, forskning og fag. Det gir muligheter for å nærme seg spørsmål omkring maktutøvelse i pleie på nye og problematiserende måter, og perspektivet utfordrer det vi oppfatter som den rådende maktutjevningdiskursen. Slik vil vi utforske tankeverktøy som kan øke den profesjonelles bevissthet på, og forståelse av, egen maktutøvelse.

Den problematiske makten

I løpet av 1980- og 1990-tallet ble det gjennomført mange og radikale endringsprosesser i helse- og sosialsektoren. Det velferdspolitiske målet har vært å omfordele makten slik at klientenes, eller rettete «maktpolitisk» sagt, *brukernes* medvirkning øker. Profesjonene har måttet forholde seg til kritikken om at de i økende grad har fokusert på egne profesjonsinteresser, og at det har ført til svekket fokus på hensynet til det beste for den som trenger hjelp (Eriksen 2001). Gjennom inngripen i stadig flere livsproblemer som før ble håndtert uten profesjonell hjelp, har profesjonene bidratt til en økende medikalisering av menneskelivet (Grimen 2008). Skepsisen til profesjonene har blant annet resultert i økt vekt på politiske, økonomiske og juridiske styringssystemer og styrking av brukerrettigheter, samt en tilsvarende understreking av helse- og sosialtjenestens plikter og ansvar.

Den norske *Makt- og demokratiutredningen* tilfører en annen interessant vinkling på denne politisk intenderte utjevningen av makt. Flere bidrag påpeker at makten *avatar* jo nærmere bunnen av omsorgspyramiden man kommer (Juritzen og Heggen 2006). Fra politisk hold forordnes en avbalansering av makt, mens forskning viser tendenser til at avmakt mer enn makt er det mest fremtredende trekket ved omsorgsarbeidets grasrotplan (Vike, Bakken, Brinchmann, Haukelien og Kroken 2002; Isaksen 2003). Dette bildet nyanseres av

forskning som viser at makt blir synlig når omsorgen utarter og blir til illegitim kontroll, krenkelser og overgrep (Kirkevold og Engedal 2005; Sætersdal og Heggen 2002).

Det politiske kravet om demokratisering og medvirkning har fått tilsvaret i fagdiskusjoner og forskning. Temaer som pasientens autonomi, myndiggjøring (empowerment) og kritikk av helsearbeiderens tradisjonelle rolle som ekspert og bedreviter (paternalisme), har fått større plass i faglitteraturen. Ytre krav om demokratisering og maktdeling blir på denne måten i økende grad del av profesjonenes fagdebatt om egen yrkesutøvelse (Martinsen 1989; Berg og Hjortdahl 1994; Stang 1998; Nortvedt og Grimen 2004).

Pleie- og omsorgsfagene kan ha spesielle utfordringer med å tematisere makt slik Rafael beskriver (1996:3):

Nurses, however, may feel this discomfort more acutely because they are predominantly women and have not been socialized to exert power and because caring is considered central to their practice, yet is perceived to be incongruent with notions of power.

Likevel, og kanskje nettopp derfor, har interessen for maktspørsmål i omsorgsfagene antatt mange former. Maktutøvelse i form av paternalisme og umyndiggjøring på den ene siden, og overdreven tilbakeholdenhet som ender i faglige «unnlatesyndere» på den andre, er tematisert av Martinsen (1989; 1993). Hvordan avhengighet bringer det skjøre forholdet mellom makt og tillit i fokus, er blant annet drøftet av Delmar (1999), Nortvedt og Grimen (2004) og av Hem, Heggen, og Ruyter (2008). Empowerment, eller myndiggjøring, representerer en annen og omfattende tematisering av maktforholdene i pleiefeltet. Helsearbeideren trer inn i rollen som formidler av makt og myndighet. Ideallet er økt selvbestemmelse for pasienter og brukere (NOU 1998; Stang 1998; Manojlovich 2007). Men også dette perspektivet kan gi grunnlag for nye maktrelasjoner, når den bemyndigede skal ledes til å lede seg selv (Cruikshank 1999; Villadsen 2004; 2007).

Martinsens (2007) utlegninger i spenningsfeltet mellom filosofene Knud E. Løgstrup og Michel Foucault, viser en makt som verken er utelukkende et gode eller et onde, men en uunnngåelig komponent i all samhandling. I lys av denne maktforståelsen *makter* helsearbeideren lite eller mye, på godt eller ondt. Med dette perspektivet beskriver Martinsen både en farens og en mulighetenes makt.

Vi vil videre i artikkelen utforske maktlandskapet i pleie- og omsorgsfeltet nærmere gjennom en utdyping av Foucaults ideer.

Foucault og den produktive makten

Michel Foucault var i sitt forfatterskap stadig i inngrep med tematikker som omhandlet makt. Hans arbeidsform var preget av gjentatte skifter i interessefelt og fokus. Påbegynte analyser og metodiske tilnærminger ble problematisert og erstattet av nye. Foucault motsatte seg alle forsøk på å plassere ham innenfor *ett* bestemt maktsyn (Schaanning 2000). Han ønsket heller ikke å bli omtalt som maktteoretiker, noe følgende sitat tydelig illustrerer (Foucault 1989:360–361):

Third, when I examine relationships of power, I create no theory of power. (...) I am no theoretician of power.

Det er likevel liten tvil om at Foucault mente det var nødvendig å utforske og forstå makt på et mer samfunnsmessig, overordnet og strukturelt nivå. I sine tidlige arbeider utviklet han kritisk gjennomgående analyser av iboende maktstrukturer ved asylene, fengselsvesenet, sykehusene, skoleverket og det militære (Foucault 2000; 2001a; 2003). I tillegg vektla Foucault også maktforståelser rettet mot det han kalte maktens kapillærnivå, hvor han interesserte seg for makt som et allestedsnærværende og relasjonelt fenomen. Han tegnet et bilde av en makt som var i spill i relasjonene og som måtte sees som ustabil og sirkulerende i ulike forståelsesmåter, styrkeforhold og praksiser (Foucault 1995).

So I am speaking of relations that exist at different levels, in different forms; these power rela-

tions are mobile, they can be modified, they are not fixed once and for all. (...) These power relations are thus mobile, reversible and unstable (Foucault 1989:441).

Foucault presiserte at han foretrakk å snakke om *maktrelasjoner* (relations of power) fremfor *makt*. En maktrelasjon forutsetter en relasjon mellom frie subjekter, eller i alle fall subjekter med en viss minimumsgrad av frihet (Foucault 1989).

I boken *Seksualitetens historie. Viljen til viten* (1995) utdypes Foucault sine maktperspektiver. Her tar han avstand fra den juridisk/diskursive maktforståelsen, hvor makt hovedsakelig defineres som lokalisert i noens eie og/eller hjemmehørende i samfunnsmessig overordnede strukturer. Han argumenterer mot maktforståelser som hadde sitt utgangspunkt i en eksisterende dominans og underordning. Han retter dermed kritikk mot toneangivende maktteorier i sin samtid (Schaanning 2000). Spesielt tar Foucault avstand fra maktforståelser slik de kan framstå innenfor politisk teori og stats-teori. Her sees makt primært som en asymmetrisk, ovenfra og nedad dominerende kraft. Denne makten anser Foucault som utelukkende egnet til å utøve negativ, stoppende og begrensende undertrykkelse. Makten fremstår som en ren antienergi, noe han mener legger altfor snevre rammer for maktforståelsen. Som korrektiv ser Foucault på makten som en positiv og produktiv faktor (Foucault 1989).

What makes power hold good, what makes it accepted, is simply the fact that it doesn't only weigh on us as a force that says no, but that it traverses and produces things, it induces pleasure, forms knowledge, produces discourse. It needs to be considered as a productive network which runs through the whole social body, much more than as a negative instance whose functions is repression (Foucault 1980b:119).

Det er særlig ideen om at det finnes en kommunikasjonsmåte hvor makten er fraværende og kommunikasjonen kan flyte fritt, som Foucault finner lite realistisk. Han ser ingen løsning i det å fjerne

makt og skape en likeverdig og gjennomiktig kommunikasjon. I stedet peker han på nødvendigheten av å tøyne den uunngåelige maktrelasjonen (Foucault 1989:446):

...but to acquire the rules of law, the management techniques, and also the morality, the *ethos*, the practice of the self, that will allow us to play these games of power with as little dominations as possible.

I et intervju fra 1984 sier Foucault seg klart uenig i J. P. Sartres karakteristikkk av makt som det største av onder (supreme evil). Foucault fortsetter (1989:447):

Yes, that idea which is very far from my way of thinking, has often been attributed to me. Power is not evil. Power is games of strategy. We all know that power is not evil!

For Foucault er makt et relasjonelt faktum, noe som er umulig å komme utenom. Samtidig omfatter det mer enn den negativt stoppende og stengende makten man lett kan enes om å bekjempe og fordømme. Foucault påpeker at makten er produktiv og knyttet til lyst, både hos den som makten utøves overfor, og den som utøver makt (Foucault 1995; Schaanning 2000).

Dette introduserer en forståelse for makt som innvevd og uunngåelig i relasjoner og strukturer. Det er nødvendig å undersøke maktens ytterpunkter, der hvor den kommer til syne og utøves. Det er dette Foucault definerer som maktens mikronivå eller kapillærnivå (Foucault 1980a og 1995). Her beskriver Foucault makt som en kraft i uopphørlig bevegelse preget av kamper, sammenstøt, transformasjoner og omveltninger. Makten fremtrer som omskiftelig og ustabil. Det er ikke noe som kan «...ervertes, berøves eller deles, noe man beholder eller mister. Makt utøves ut i fra utallige punkter og i et vekselspill av ulike og bevegelige forhold» (Foucault 1995:105).

This is precisely a failure to see that power relations are not something that is bad in itself, that

we have to break free of. I do not think that a society can exist without power relations, if by that one means the strategies by which individuals try to direct and control the conduct of others (Foucault 1989:446).

I Foucaults to siste bøker, *Seksualitetens historie 2* og *3* (2001b og 2002), som kom ut kort tid før hans død, vender han interessen mot de klassiske greske filosofene og deres arbeider om etikk. Foucault utvikler sine analyser av hvordan maktens kapillærnivå bidrar til å gjøre individer til subjekter, og hvordan det enkelte individ utfordres til i økende grad å arbeide med sin egen selvutvikling. Han blir opptatt av subjektiveringsmekanismer, og ser samtidig at det er nødvendig å presisere et skille mellom makt generelt, og makt forstått som herredømme. Martinsen (2005) beskriver disse sene Foucaultarbeidene som mer livsfilosofiske tekster om livskunst og frihetspraksiser. Inspirert av både Foucault og Løgstrup, slår Martinsen fast at det er makt i alle relasjoner og med dette «...makter menneskene alltid noe» (Martinsen 2007:316). Men makten er ikke lenger bare en disiplinierende makt som underlegger subjektet. Subjektet ledes i økende grad til å lede seg selv. (Martinsen 2007; Villadsen 2004 og 2007). Denne selvledelsen, eller selvomsorgen, markerer en vending hos Foucault. Fra å proklamere subjektets død, dreies interessen mot selvpraksiser og selvteknologier. Foucault blir opptatt av subjektet som (Martinsen 2007:325–326):

...underkastet andre gjennom kontroll og avhengighet, men samtidig bundet til sin egen identitet gjennom selvteknologier (eller øvelser) og selvkjennskap».

Schaanning (2001) skisserer i sitt etterord i *Seksualitetens historie 2* hvordan Foucault analyserer fremtre nivåer av makt-vitenspraksiser. Det første nivået er den disiplinierende og individkontrollerende maktutøvelsen som praktiseres i ulike kliniske praksiser. Det andre nivået benevnes biomakten. Denne kontrollformen griper over og kontrollerer hele befolkninger, blant annet gjennom

registrering, kategorisering og vitensakkumulering. Det tredje nivået av makt-vitenspraksiser utøves av enkeltindividet over seg selv i et vedvarende arbeid på egen selvutvikling. Her viser Foucault hvordan individet selv langt på vei gjør ytre dominans- og hierarkibaserte makt- og kontrollmekanismer overflødig. De disiplinerte og normaliserende kreftene brukes av individet selv innenfor eget tanke- og sjelsliv. På denne måten formes, forbedres og foredles subjektet. Her ligger også grunnlaget for å forstå viktige maktmekanismer i vår egen samtid generelt, og i helse- og sosialfagene spesielt.

I denne kortfattede Foucault-presentasjonen har vi valgt å skyve vekten i vår fremstilling mot hans senere skrifter og nedtegnede intervjuer. Vi vil med denne innfallsvinkelen utforske en forståelse av Foucault som særlig vektlegger hans ideer omkring maktens mikronivå. På dette nivået ligger makten ladet i bevegelige og ustabile relasjoner, uten at makt i utgangspunktet defineres som verken et gode eller onde. Med denne mikromakt-fokuserte og sonderende lesningen av Foucault, er det vår ambisjon å prøve ut hans maktperspektiver på et empirisk materiale som ligger et stykke unna hans virkefelt. Vi vil ta i bruk deler av hans omfattende og dyptpløyende, men ofte mangetydige og innbyrdes spenningsfylte begrepsapparat.

Metode

Denne artikkelen formidler deler av en omfattende undersøkelse om omsorgsmakt i sykehjem. Undersøkelsen er en del av førsteforfatters doktorgradsavhandling. Det er nær sammenheng mellom problemstillingen i undersøkelsen og de teoretiske premisser som undersøkelsen hviler på. Vår ambisjon er å identifisere det hverdagslige, men også det dynamiske og produktive forløpet i en vanlig pleiesituasjon. Foucault har inspirert oss til å anlegge et «maktblikk» på det som vanligvis tas for gitt og fremstår som selvsagt.

Datamaterialet ble innhentet gjennom et halvår i 2005–06. Førsteforfatter gjennomførte 22 ukers deltakende observasjon ved to avdelinger på et norsk sykehjem. Det ble gjort tre til fire dagers observasjon pr. uke, med tilstedeværelse 4–8 timer

hver gang. Hovedvekten var på dag- og kveldstid på vanlige hverdager, i tillegg til natte- og helgevakter. Det ble skrevet feltnotater fra observasjonene umiddelbart etter hver observasjonsøkt.

Etter 14 ukers feltarbeid ble det også gjennomført tre fokusgruppeintervjuer med sykehjemets pleiepersonell. Her deltok både første og andreforfatter. Deltakerne fikk skriftlig forespørsel om deltakelse etter at hele personalgruppen var informert. Av 15 forespurte samtykket 14 til deltakelse. 11 pleiere gjennomførte intervjuene og ble fordelt på tre grupper. Den ene gruppen besto av ansatte ved en skjermet demensenhet, mens de to andre gruppene var fra en åpen sykehjemsavdeling. Fokusgruppeintervjuene ble lagret som digitale lydopptak og skrevet ut de påfølgende ukene.

Vi vil først presentere noen temaer og problemstillinger som ble berørt i fokusgruppeintervjuene. Videre skisserer vi en typisk pleiesituasjon med utgangspunkt i observasjonsdataene. Med dette utvalget ønsker vi å presentere og analysere det udramatiske, ikke-opsiktsvekkende, vanlige og «normale» i pleie- og omsorgsarbeidet. Den relativt langvarige observasjonstiden gjør oss trygge på at denne situasjonen har en eksemplarisk verdi, og inneholder elementer som er gjennomgående i liknende hverdagsmøter i sykehjemmet. Situasjonene består av udramatiske hverdagsoppgaver med en rekke dynamiske elementer som driver handlingene fremover gjennom brudd og kontinuitet. Dette illustrerer en skjørhet i hverdagsoppgavene som peker mot mulige sammenhenger mellom omsorg og makt.

Maktens ubehag i pleie og omsorg

I fokusgruppene var det stor grad av enighet om at det var interessant å snakke om makt som tema. Det ble påpekt at førsteforfatters tilstedeværelse som deltakende observatør i pleiarbeidet hadde bidratt til økt bevissthet omkring temaet. Samtidig viste samtalen en markert uvilje til å se på egen omsorgsutøvelse som makt. Intervjudataene formidler i hovedsak en forståelse av makt som noe negativt, noe pleierne ikke kjenner seg igjen i, og noe som ikke hører sammen med omsorg. Både i fokusgruppene og i observasjonene framkommer

det en innsats for å arbeide seg rundt problemer som oppstår når beboere ikke vil samarbeide om nødvendig pleie. Løsningen er å «snakke rundt», «motivere» og «overtale». Disse løsningene på hverdagens utfordringer omtales med en lettelse over at maktbruk blir unødvendig. I stedet har de ansatte brukt det de omtaler som «list og lempe», «innflytelse» eller å være «litt lure». Dette er alt sammen ferdigheter som utvikles i pleiefellesskapet.

Informantene er i samtalsløp inne på at hvis de hadde hevet stemmen, tatt en beboer hardt i armen eller kommandert beboeren på plass i stolen, «ja så ble det vel kanskje makt». Makt starter etter deres mening der pleiere fysisk holder beboere fast, gjør noe mot beboernes vilje og blir møtt med motstand. Makt er et betent ord og blir forstått som en siste utvei. De ansatte mener det er beklagelig å ha makt og makt er «noe vi helst ikke vil ha» og makten sees følgelig som et onde. To informanter i to ulike grupper uttrykte likevel at det er sterkt å tenke på at beboernes hverdag så å si er lagt i pleiernes hender. Det er mye opp til pleierne hvordan den enkelte pasient opplever hverdagen sin. Videre i artikkelen vil vi formidle deler av denne hverdagen ved ta utgangspunkt i et utsnitt fra studiens observasjonsdata, anonymisert og i en noe omarbeidet form.

Krevende hårpleie

En av sykehjemmets beboere, som vi kaller Olga, er 79 år og avhengig av rullestol. Hun er betydelig svekket av demens. Siri er en erfaren pleier som har mye erfaring med stell av Olga. Situasjonen vi skal gå inn i finner sted etter en morgendusj med hårvask, som Siri forteller har gått som vanlig. Det var ingen store problemer, men Siri opplever hårpleien som krevende. Den foregår på et fellesrom hvor ansatte kommer og går, og det sitter andre beboere i tillegg til forskeren.

Siri har tidligere erfart at det å rulle opp Olgas hår på hårruller fungerer dårlig. Olga river ut rullene fortere enn de blir satt inn. Siri har i stedet gått over til å bruke hårføner med hårbørste. Hun forklarer Olga hva som skal skje og Olga samtykker til bruk av føner. Straks føneren nærmer seg roper

hun imidlertid ut med stor kraft: «Nei, nei, nei. Kom deg vekk ditt kjerringpakk!» Siri gir henne en liten pause, prøver så forsiktig bak i nakken og får samme illsinte verbale respons. Olga slår etter føneren og hånda til Siri. Hun treffer seg selv i hodet og blir enda sintere, før hun resignert bøyer hodet og synker sammen i rullestolen. Siri bruker denne pausen til å åpne samtalen med Olga på nytt. Hun snakker vennlig om hvor deilig det er å få stelt håret, og forsøker på nytt å bringe Olgas tanker tilbake til de gode gamle dager. Siri står vekselvis bak og ved siden av Olga, bøyer seg frem og snakker tydelig inn i Olgas øre. Nok en gang får hun kontakt når hun spør: «Skal jeg stelle håret ditt? Det er bare meg, og du skal slippe å få hårruller». På nytt lyser Olga opp og utbryter: «Åååhhh... er det deg!». Hun smiler og nikker til Siri. Men den gode stemningen skifter brått når føneren nærmer seg igjen.

Dette handlingsforløpet repeteres. Siri snakker høyt og tydelig eller hvisker litt hemmelighetsfullt i Olgas øre. Det møtes med velvillig verbal respons eller hodenikking fra Olga, som går over til kjefting og veiving med armene når føneren kommer for nær. Siri frister med at hun blir fin til ungene kommer på besøk, men ingenting kan få Olga over på et annet spor. Med stor tålmodighet fra Siri blir håret gradvis stelt på tross av avbruddene og Olgas motstand mot friseringen.

Trivialitet og makt

Hårpleien er en situasjon som ikke umiddelbart gir assosiasjoner til makt. Her vises ikke åpenbar maktutøvelse som krenker integritet, overkjører brukervilje, eller peker seg ut som pleiefaglige forsømmelser. Denne situasjonen er derfor annerledes enn situasjonene vi ofte ser i mediens oppslag fra eldreomsorgen.² I mediene er det ofte fortvilte pårørendes varsling, eller gravende journalisters skarpe blikk for sensasjonelle forsømmelser og overgrep som råder. Media tegner et grelt bilde av makt og maktmisbruk, enten i form av urettmessige og inngripende handlinger eller unnlaterelser og forsømmelser.

Samhandlingen mellom Olga og Siri er derimot typisk for vårt datamateriale og illustrerer dynamikken i situasjonene vi utforsker. Her vises den

nødvendige, tette samhandlingen, fysisk og emosjonelt, som er grunnleggende knyttet til utøvelse av pleiearbeidet. Situasjonen aktualiserer vedvarende uavklarte faktorer i handlingsforløpet. Hvilken virkelighetsoppfattelse skal være førende for videre samhandling? Når er beboerens ja eller nei nettopp et ja eller nei til pleierens initiativ? Feltobservasjonene preges av gjentagende forsøk på å skape smidig samhandling på tross av tilbakevendende motstand fra beboerne når hår skal stelles, klær skal tas på og av og urin-vått sengetøy skal skiftes.

Å makte – produktiv maktpraksis

I denne korte hverdagshistorien fremstår Siri som en handlekraftig omsorgsutøver. Siri *makter* å holde ut både motstand og avvísning uten å overveldes av irritasjon og avmakt. Hun finner løsninger på nytt og på nytt som svar på Olgas skiftende viljer. Hun er utholdende og evner tydelig å ta Olgas perspektiv som hukommelsessvekket. Olga preges av ustabil rasjonale for egne handlinger og tidvis mangelfull sammenheng mellom ord og handling. Siri konfronterer ikke Olga. Hun tar ikke til motmæle med samme høye utrop, brå bevegelser, dytt og slag slik Olga gjør.

Siri produserer nærhet og fortrolighet i prosessen med å komme videre i pleiearbeidet. Som medskaper i denne prosessen, bidrar Olga med innspill som bryter av, avslutter og kutter forbindelsen til pleieren. Siri griper over det avstandsskapende i Olgas utbrudd. Nøkkelen til å makte denne situasjonen ser ut til å være Siris nærhet, vennlige smil og vedvarende tålmodighet. Siris posisjon som den saks- og handlingsorienterte, rolige og tålmodige pleieren, reproducerer gang på gang en felles virkelighet hvor hun og Olga kan samhandle. Siri gjør makt, eller makter, ved å være fleksibel, bevegelig og målrettet på samme tid.

Når vi tar i bruk begrepet *å makte* i det analytiske arbeidet, trekker det tankene i ulike retninger. Den ene assosiasjonen knyttes til det å skape resultater. Dette er den positive, drivende og handlingsbeskrivende betydningen av makt. Begrepet kan også brukes der hvor man ikke makter mer, ikke holder ut eller mestrer. Vi tilnærmer oss makt in-

spirert av Foucaults ide om makten som en produktiv, tilstedeværende og skapende kraft. Denne kraften virker gjennom å befordre, produsere, sette i bevegelse og frambringe effekter. Makten synliggjøres som en svært konkret, aktivt handlende vilje og evne til å få noe til, uten at man i utgangspunktet stempler maktutøvelsen som et gode eller et onde.

Siris maktpraksis kan altså forstås som en *makte*-praksis. Hennes handlinger griper inn i Olgas liv uten at hun holdes fast og utsettes for en tyngende fysisk overmakt. Siri makter å få til resultater, og hun gjør makt. Ved å vektlegge begrepet å makte, mener vi det blir lettere å undersøke maktutøvelse i utydelige, tilsynelatende ubetydelige, og ofte ønskelige intervensjoner. Når vi slår fast at Siri makter, tydeliggjør vi at makt er tvetydig også i omsorgen. Det å få til eller mestre innebærer nødvendigvis å utøve en aktiv, positiv og produktiv kraft inn i dette relasjonelle mikrofeltet. Det er imidlertid ikke gitt om denne maktutøvelsen er ønskelig eller ikke. Vi vil hevde at Siri praktiserer en serie av viten- og erfaringsbaserte omsorgsteknologier. Hun driver igjennom rekke av små, nesten usynlige og umerkelige manøvrer, responser og initiativ som er tilpasset dette nære og skjøre mikronivået av omsorgsutøvelse. Å makte dette gir makt til å holde ut og mestre, og det gir makt til å bringe den konkrete pleieoppgaven mot anerkjennelse og suksess, både i egne og andres øyne. Pleiearbeidet er et arbeid på den andres handlinger. Pleien omformer og bearbeider uønskede, ubehagelige, uakseptable og irrasjonelle trekk ved Olgas væremåte. Olgas forvirring, ukklarhet, engstelse og aggressive svar på forsiktige hjelpeforsøk er utfordrende. Siri makter å ta i mot og arbeide på denne relasjonen med sin skaping av nye veier, andre alternativer og løsninger der alt kjører seg fast eller sporer av.

Et annet like viktig aspekt er hvordan Siri makter ved også å makte seg selv. Hun makter der vi må anta at mange andre rundt Olga (nære pårørende, venner, naboer, ansatte i hjemmetjenesten) har nådd sitt avmaktsnivå og gitt opp. Sentralt i Siris pleiearbeid er en langsgående selvvurdering, selvbearbeiding og selvdisiplinering. Dette arbeidet på seg selv, innenfor denne pleiefaglige sammenheng, har paralleller til den selvomsorgen eller selv-

teknologien Foucault beskriver (Foucault 2001b). Dette kan best forstås som en produktiv, formende og skapende maktutøvelse over seg selv. Maktutøvelsen er åpenbart vevet inn i strukturer og normer som setter rammer for hvordan dette arbeidet kan og må utføres av Siri, på dette sykehjemmet, i denne bygda, akkurat nå. Siri befinner seg mellom kryssende institusjonelle krav. På den ene siden kan ikke Olga etterlates ustelt uten at Siri framstår som en «dårlig» pleier som svikter både egne faglig idealer og institusjonens og pleiefellesskapets normer og krav. På den annen side er hun underlagt samtidens idealer om individets autonomi og forventninger om brukermedvirkning, noe som gjør det vanskelig å sette makt bak viljen og kravet til å yte omsorg.

Observasjonsdataene og data fra fokusgruppene viser en markant uttrykt motvilje og motstand mot å tenke på det som gjøres i omsorgens navn som makt. Foucaults kritikk av våre tilvante og tradisjonelle måter å tenke om makt på er treffende. Fokusgruppedeltakerne uttrykte at de først og fremst så makt som en uønsket, negativ, ovenfra og nedad kraft. Vi registrerte en tydelig avvisning av våre forsøk på å snakke om pleiarbeidet i et maktperspektiv. Deltakerne trakk en skarp grense mellom det vanlige og dagligdagse pleiarbeidet og de unntaksvis, dramatiske og beklagelige enkeltsituasjonene hvor beboere måtte «tas med makt», som noen uttrykte det. I disse situasjonene kunne beboerne yte fysisk motstand med slag, spark, spyting, klyping, lugging eller kasting av gjenstander. Pleiernes forståelse av makt synes fundert på en tenkning om makt som herredømme, og makten som et onde som må unngås eller bekjempes (Foucault 1989). Som vi har vist over, ville Foucault utfordre disse perspektivene. Han ønsket å utvide eller erstatte definisjonene med forståelsen av makt som en produktiv og tvetydig kraft.

Ustabilitet, motstand og brukermakt

Både pleier og beboer fremstår som personer med repetitiv vilje og evne til å få sine prosjekter gjennomført. Likevel er samhandlingen skjør når Siri er i inngrep med Olgas skiftende handlinger og situasjonsforståelse. Det snur brått fra velvillig små-

prat, til utskjelling og slag. Siri må trekke seg tilbake før hun igjen forsøker å skape tillit i samhandling med Olga. Vi ser her en *ustabil* relasjon som rokker ved kontroll, oversikt og fremdrift. Hvem som griper inn og understøtter eller forpurrer den andres innspill i samhandlingen, skifter mellom de to partene.

Det omskiftelige og ustabile gjør at vi velger å gå bort fra et fastlåst asymmetriperspektiv, hvor en statisk over-/underordnings situasjon med en førende, mektig helsearbeider og beboeren som den avmektige og prisgitte dominerer. I stedet utforsker vi samhandlingen i lys av Foucaults ideer om at makten ikke utelukkende er i den «mektige» helsearbeiderens eie. Videre ser vi at makt er ikke en ting eller en vare som besittes av noen. Makten er i relasjonene og den er vevd inn i diskursene som Siri og Olga handler innenfor og med. Makten er bevegelig og ustabil. Den sirkulerer, og det er dette øyeblikket av mellommenneskelig samhandling som så å si er «maktens sted» (Foucault 1995).

Ved å gå inn i Siri og Olgas hverdagssamhandling mener vi å ta på alvor Foucaults anvisning om å følge maktens nettverk og forgreninger til den ytterste og fineste grenen – til maktens kapillærnivå (Foucault 1980a). Her kan makten studeres, ikke som struktur, ideologi eller overordnet teori, men som teknologier, mekanismer og teknikker i konkrete handlinger. Vi kan slik utforske det Foucault beskriver som en mangel ved mange maktstudier, nemlig interessen for makt slik den faktisk gjøres – «in action» (Foucault 1980a; Schaanning 2000).

Vi understreker likevel at vi *ikke* anser samhandlingssituasjonen som likevektig og balansert, med *like* muligheter til å makte å få det som man vil. Ustabilitetsperspektivet bidrar til et åpent blikk mot det skjøre i situasjonen. Når vendes Siris vellykkede pågangsmot til irritert og straffende hårpleie med harde og fiendtlige tak, hjulpet av en kollega som holder Olga bestemt fast? Siris fysiske overlegenhet kan med letthet omsettes til tvang og kontroll for å få gjennom egne forsetter. Og når ender Olgas kaotiske inngripen og utfall med at hun blir gitt opp og forlatt og blir sittende alene og ustelt tilbake? Siri kan dekke seg bak honnørord

som brukermedvirkning og innflytelse, hvor Olgas motstand forstås som et valg. Siri kan også hevde at hårpleie ikke er så viktig at urolige brukere skal plagges med det. Her veies Olgas ubehag opp mot nytte. Dersom Siri velger disse alternativene har hun forvaltet sin overlegenhet til å fjerne seg og sin hjelpende hånd fra Olgas univers. Vi ser at gode hensikter, vennlighet og velvilje brått kan komme til kort i møte med Olgas uforutsigbare utspill. Her kan Siris tilsynelatende herredømme over situasjonen raskt vendes til maktesløshet og avmakt. Resultatet kan bli at uønskede handlinger, som overgrep eller forsømmelser, rammer den antatt svakest part, Olga.

I denne analysen er vi inspirert av Foucaults evne til ustoppelig å finne nye tilnærminger til maktutøvelse, for alltid å kunne se makten i et kritisk lys. Olgas evne til å endre forløp og retning i hverdagens møtepunkter med sine pleiere, kan fremstå som en motkraft eller motmakt. Olga kan, på tross av sin åpenbare svekkelse, faktisk yte motstand på måter som spiller den erfarne helsearbeideren ut over sidelinjen. De kontinuerlige bølgingene i situasjonen er tydelige og interessante. For hver gang Olga lykkes i å forpurre gjennomføring av pleien, tydeliggjøres behovet for profesjonell pleiefaglig inngripen. Paradoksalt nok er det nettopp Olgas utøvelse av denne evnen, som gir legitimitet til og viser oss nødvendigheten av Siris inngripen og pleiefaglige kompetanse. Svakheten hos den omsorgstrengende, her uttrykt gjennom forvirret motstand, gjør Siris faglige tilstedeværelse nødvendig og gir tilgang til Olgas liv og kropp. Dette illustrerer hvordan Siri og Olgas makt, motmakt og avmakt ikke utlukkende kan studeres som utvendige eller atskilte størrelser, men også må sees som relasjonelle og sammenflettede fenomener. Motstand blir slik sett ikke løsningen på maktens problem. Motstand blir heller ikke maktens motpol, men utgjør til en viss grad maktens begrunnelse og legitimerer dens vedvarende forsterkning.

Foucault ser makt og motstand som lenket sammen i et gjensidighetsforhold: «Der hvor det er makt, er det motstand, og likevel, eller snarere på grunn av dette, befinner denne motstanden seg aldri i en utvendig posisjon i forhold til makten»

(Foucault 1995:106). Slik legges det til rette for at pleierne utvikler og bygger ut omsorgsferdigheter, omsorgskunnskap og omsorgsmakt (Foucault 1995; Schaanning 2000). Det synes å være innforstått at det den gamle uttrykker ikke uten videre skal få bli stående som den endelige konklusjonen på situasjonen. I første runde får Olga gjennomslag for sin motstand, men kort tid etter gjør Siri et nytt fremstøt og hårpleien føres videre. Siri viser oss sin personlige måte å få dette til på, en utøvelse av relasjonell omsorgsteknologi som er nyansert, fleksibel, bevegelig og målrettet. Hun makter der andre ender i avmakt. Gjennom analysen av denne typiske sykehjemsomsorgen og tilsynelatende trivielle hverdagshandlinger ønsker vi å synliggjøre den iboende handlekraften og makten i omsorgsarbeid. Vår maktfortolkning har også som ambisjon å åpne mulighetene for kritisk undersøkelse av bagatellmessige, usynlige og umerkelige enkelthendelser. Lagt på hverandre, rommer disse hendelsene en maktutøvelse med en tyngde som bør veies og vurderes kritisk.

Oppsummering og konklusjon

Målet med artikkelen er å belyse og diskutere makt slik den kan utfolde seg i velferdsstatens førstelinje. Kvalitative forskningsdata har vært utgangspunkt for presentasjon av en eksemplarisk omsorgssituasjon med bølgende samhandling mellom pleier og beboer. Vi har supplert med utvalgte data fra fokusgruppeintervjuer, som viser omsorgsarbeidernes motvilje mot å definere egen yrkesutøvelse som makt. I lys av Foucaults teoretiske maktperspektiver, har vi argumentert for at makten må forstås og undersøkes som noe mer enn en rigid herredømmerelasjon. Vi fastholder med Foucault et utgangspunkt om at makten er i relasjonen, og at makt i seg selv verken er et onde eller et gode. Vi har bestrebet oss på å gripe denne maktens flertydige karakter, og tegnet et bilde av makten som en mer ustabil og spenningsfylt størrelse som best lar seg studere der den utfolder seg.

Vi har søkt å vise at helsearbeideren *gjør makt*, eller *makter* mest effektivt og med størst suksess når hun handler innenfor et maktunivers som best kan forstås som Foucaults positive og produktive makt.

Når vi bruker begrepet *å makte* er det for å formidle at maktutøvelse slik vi forstår det, er en dynamisk og ustabil situasjon. I vårt case makter Siri Olga gjennom et batteri av relasjonelle grep, vendinger, initiativ, tilbaketog og listige, men lempelige måter å *handle på Olgas handlinger*.

Parallelt med Siris handlinger på Olgas handlinger, påpeker vi makten Siri også er innvevd i ved at hun *makter seg selv*. I fokusgruppedataene får vi innblikk i *hvordan* det maktes. Vi får inntrykk av at tanken på at makt er til stede i omsorgens korridorer er utålelig. Tanken på egen makt maktes best når den beskrives som ubehagelig, uønsket, sjelden og heldigvis overtydelig. Slik kan makten defineres ut av omsorgens hverdager og normaldager og inn i de sjeldne ekstremøyeblikkene der noen må tas med makt. Siri makter å bringe Olga videre gjennom hverdagens aktiviteter *uten å bruke overgrep eller tvang*, men gjennom *kvalifisert dosering av utholdende nærhet, varhet og timing*. Dette synliggjør omsorgsmaktens subtile kraft. Vi argumenterer for behovet for å se denne maktutøvelsen som en viktig, nødvendig, men potensielt farlig ressurs.

På den ene siden har vi ved å ta i bruk begrepet *å makte*, vist behovet for at noen makter der hvor nære pårørende, naboer eller nærmiljø er maktesløse stilt overfor pleieoppgavens omfang og kompleksitet. På den andre siden viser dette at helsearbeiderens evne til å makte i denne hverdagssituasjonen er kraftfull og effektiv. Det minner oss om at i det som kan fremstå som ønskelig og god makt også ligger et overgreps- og krenkelsespotensial. I vårt eksempel kanaliseres kraften til å gjennomføre en antatt harmløs, banal hverdagsaktivitet. Men nettopp ved at dette foregår i det daglige, hverdagslige, lukkede og private rommet av kroppslig pleie, bærer det i seg et potensial for å påføre den pleie-trengende både smerte, lidelse og tap.

Omsorg kan, slik vi ser det, også forstås som en omsorgsteknologi med et sett effektive og virksomme erfaringsbaserte måter å få ting til på, der hvor menneskelig samhandling i andre formater og utgaver kommer til kort. I vårt case opererer helsearbeideren i stor grad i et vitensfelt hvor lite av kunnskapen hun forvalter er nedfelt skriftlig, og mye er kanskje ikke engang verbalisert. Omsorgs-

teknologien er den kunnskapsbaserte «verktøykasen» som inneholder det kreative eller de rutinebaserte svarene på øyeblikkets skiftende pleieutfordringer. Pleiefeltet bruker og utvinner en type viten tett på kropp i utsatte og sårbare faser av livsløpet. Kunnskapen og ferdighetene er nødvendig for den konkrete utøvelsen av pleien. Den kraftfulle kombinasjonen av akkumulert viten og ferdighet demonstrerer noe av forutsetningen for å utøve omsorg.

Det er gjennom økt innsikt i *hvordan det maktes* i nærrelasjonens lukkede rom, det vil si hvordan makten konkret *gjøres*, det blir mulig å foreta kvalifiserte avveininger av om maktutøvelse i omsorgsrelasjonene er ønskelig og akseptabel eller ikke. I arbeidet med disse avveiningene trengs perspektiver både fra de som er omsorgsutøvere og de som mottar denne omsorgen. Vi holder derfor fast ved at det er behov for et kontinuerlig *anerkjennende og kritisk* blikk på makten i omsorgens mikromaktnivå. Vi ser denne dobbeltheten, anerkjennelse og kritikk, som grunnleggende nødvendig i arbeidet med å utvikle maktforståelser og maktkritikk i omsorgsfeltet og dermed uroe tilvante tankemåter og begreper.

Litteratur

- Berg, O. og P. Hjortdahl (1994): *Medisinen som pedagogikk: en studie av pasienters erfaringer med leger*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Cruikshank, B. (1999): *The will to empower democratic citizens and other subjects*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Delmar, C. (1999): *Tillid og magt – en moralsk utfordring*, 1. udgave, København: Munksgaard.
- Eriksen, E.O. (2001): *Demokratiets sorte hull – om spenningen mellom fag og politikk i velferdsstaten*, Oslo: Abstrakt forlag.
- Foucault, M. (2003): *Galskapens historie i opplysningens tidsalder*, Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M. (2002): *Seksualitetens historie 3. Omsorgen for seg selv*, Oslo: Pax Forlag.
- Foucault, M. (2001a): *Overvåkning og straff. Det moderne fengsels historie*, Oslo: Gyldendal.

- Foucault, M. (2001b): *Seksualitetens historie 2. Bruken av nytelse*, Oslo: Pax Forlag.
- Foucault, M. (2000): *Klinikkens fødsel*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Foucault, M. (1995): *Seksualitetens historie 1. Viljen til viten*, Halden: Exil.
- Foucault, M. (1989): How much does it cost for reason to tell the truth? i Lotringer, S. (red): *Foucault live (interviews, 1966–84)*, New York: Semiotext(e).
- Foucault, M. (1980a): «Two Lectures» i Gordon, C. (red): *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972–1977*, New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980b): «Truth and power» i Gordon, C. (red): *Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972–1977*, New York: Pantheon Books.
- Grimen, H. (2008): «Profesjon og tillit» i Molander, A. og L.I. Terum (red.), *Profesjonsstudier*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Hem, H.M., K. Heggen og K.W. Ruyter (2008): «Creating trust in an acute psychiatric ward» *Nursing Ethics*, 15(6):777–788.
- Isaksen, L.W. (red.) (2003): *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*, Oslo: Gyldendal akademisk.
- Juritzen, T.I. og K. Heggen (2006): «Omsorgsmakt. Relasjonsnære sonderinger mellom makt og avmakt» *Sosiologi i dag*, 36(3):61–80.
- Kirkeveld, O. og K. Engedal (2005): «Concealment of drugs in food and beverages in nursing homes: cross sectional study» *British Medical Journal*, 330(7481):20–22.
- Manojlovich, M. (2007): «Power and empowerment in nursing: looking backward to inform the future» *Online journal of issues in nursing*, 12(1):2.
- Martinsen, K. (2007): «Angår du meg? Etisk fordring og disiplinert godhet» i Alvsvåg H. og O. Førland (red): *Engasjement og læring. Fagkritiske perspektiver på sykepleie*, Oslo: Akribe AS.
- Martinsen, K. (2005): *Samtalen, skjønnnet og evidensen*, Oslo: Akribe.
- Martinsen, K. (1993): *Fra Marx til Løgstrup. Om etikk og sanselighet i sykepleien*, Oslo: TANO.
- Martinsen, K. (1989): *Omsorg, sykepleie og medisin: historisk-filosofiske essays*, Oslo: TANO.
- Nortvedt, P. og H. Grimen (2004): *Sensibilitet og refleksjon. Filosofi og vitenskapsteori for helsefag*, Oslo: Gyldendal akademisk.
- NOU nr. 18 (1998): *Det er bruk for alle. Styrking av folkehelsearbeidet i kommunene*, Oslo: Sosial- og helsedepartementet.
- Rafael, A.R. (1996): «Power and caring: a dialectic in nursing» *Advances in Nursing Science*, 19(1):3–17.
- Schaanning, E. (2001): Etterord i Foucault, M., *Seksualitetens historie 2. Bruken av nytelse*, Oslo: Pax Forlag.
- Schaanning, E. (2000): *Fortiden i våre hender: Foucault som vitenshåndtør – Bind 1*, Oslo: Unipub Forlag.
- Stang, I. (1998): *Makt og bemyndigelse*, Oslo: Universitetsforlaget.
- St.meld. nr. 25 (2005–06): *Mestring, muligheter og mening. Framtidas omsorgsutfordringer*, Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Sætersdal, B. og K. Heggen (red) (2002): *I den beste hensikt? «Onndskap» i behandlingssamfunnet*, Oslo: Akribe.
- Vike, H., R. Bakken, A. Brinchmann, H. Haukelien og R. Kroken (2002): *Maktens samvittighet. Om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Villadsen, K. (2007): «Magt og selv-teknologi: Foucaults aktualitet for velferdsforskningen» *Tidsskrift for velferdsforskning*, 10(3):156–167.
- Villadsen, K. (2004): *Det sociale arbejdes genealogi: om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*, København: Reitzel forlag.

Noter

- 1) Førsteforfatters Phd. prosjekt er finansiert med Ekstramidler fra Helse og Rehabilitering, via Norsk Kvinners Sanitetsforening. Vi vil takke professor Harald Grimen for svært konstruktive kommentarer til en tidlig versjon av artikkelen. Takk også til professor og dekan Trygve Wyller for gjennomgang av fagfellenes kommentarer og kritiske og konstruktive innspill i siste del av skriveprosessen. Takk til våre to anonyme fagfeller for grundige og innsiktsfulle kommentarer.
- 2) For eksempel: Dagbladet Magasinet 28.03.09: «Eldresviket», NRK Brennpunkt 25.11.08, «Det siste måltid».

Vedlegg 1

UNIVERSITETET I OSLO
DET MEDISINSKE FAKULTET

Førsteamanuensis Dr.polit. Kristin Heggen
Universitetet i Oslo
Institutt for sykepleievitenskap og helsefag
Seksjon for helsefag
Box 1153 Blindern

Dato: 09.06.2005
Deres ref.:
Vår ref.: S-05105

Regional komité for medisinsk forskningsetikk
Sør- Norge (REK Sør)
Postboks 1130 Blindern
NO-0318 Oslo

Telefon: 228 44 666
Telefaks: 228 44 661
E-post: rek-2@medisin.uio.no
Nettadresse: www.etikkom.no

S-05105 Eldreomsorg, makt og verdighet. En kvalitativ studie av sykehjemspraksis

Vi takker for brev datert 04.05.05 med vedlegg: informasjonsskriv og samtykkeerklæringer.

Komiteen har ingen merknader til reviderte informasjonsskriv og samtykkeerklæringer.

Komiteen tilrår at prosjektet gjennomføres.

Vi ønsker lykke til med prosjektet!

Med vennlig hilsen

Sigurd Nitter-Hauge (sign)
Professor dr.med.
Leder

Tone Haug
Rådgiver
Sekretær

Kopi (elektronisk): Truls I. Juritzen

Vedlegg 2

KOPPS LK, Nv,
TJ

Datatilsynet

Universitetet i Oslo
Institutt for sykepleievitenskap og helsefag
Seksjon for helsefag
v/ Truls I. Juritzen
Postboks 1153 Blindern
0318 OSLO

UNIVERSITETET i Oslo	INPRO
0 JUN 2005	
549 05/05-6	SNA

Deres ref.
200500633 LT/RH

Vår ref. (bes oppgitt ved svar)
2005/763-2 MOF/-

Dato
02.06.2005

KONSESJON TIL Å BEHANDLE PERSONOPPLYSNINGER

Datatilsynet viser til Deres søknad av 19.05.2005, innkommet via Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste, om konsesjon til å behandle personopplysninger.

Datatilsynet har vurdert søknaden og gir Dem med hjemmel i personopplysningsloven § 33, jf. § 34, konsesjon til å behandle personopplysninger i forbindelse med prosjektet: "Eldreomsorg, makt og verdighet – en kvalitativ studie av sykehjemspraksis".

Behandlingsansvarlig er Universitetet i Oslo ved øverste leder. Gjennomføringen av det daglige ansvaret kan delegeres.

Konsesjonen er gitt under forutsetning av at behandlingen foretas i henhold til søknaden og de bestemmelser som følger av personopplysningsloven med forskrifter.

Dersom det skjer endringer i behandlingen i forhold til de opplysninger som er gitt i søknaden, må dette fremmes i ny konsesjonssøknad. Det presiseres at konsesjonen, i samsvar med søknaden, er tidsbegrenset til 31.12.2008. Personidentifiserbare opplysninger skal slettes/anonymiseres innen 31.12.2008

I medhold av personopplysningsloven § 35, fastsettes i tillegg følgende vilkår for behandlingen:

1. Det forutsettes at prosjektet blir tilrådd av Regional komité for medisinsk forskningsetikk og at eventuelle merknader følges.

Med hilsen

Hanne P. Gulbrånds
Hanne P. Gulbrånds (e f)
seniorrådgiver

Monica Fornes
Monica Fornes
rådgiver
(saksbehandler, tel. 22 39 69 00)

Kopi: NSD v/ personvernombudet

Postadresse: Postboks 8177 Dep 0034 OSLO
Kontoradresse: Tollbugt 3
Telefon: 22 39 69 00

Telefaks: 22 42 23 50

Org.nr: 974 761 467

Hjemmeside: www.datatilsynet.no

Vedlegg 3

Subject: SV: Søkna

From: Hans Enger <hans.enger@ .kommune.no>

Date: 24.05.2005 09:46

To: "Truls I. Juritzen" <t.i.juritzen@medisin.uio.no>

CC: "mette@kalve.no" <mette@kalve.no>

Hei!

Takk for e-post, og takk for forsendelse i posten.

Vi hadde styremøte i går, og i din sak ga det følgende resultat:

"Styret ser positivt på at Sjukeheimen er plukket ut til å være med på denne undersøkelsen, og ber om at det legges til rette for forberedelsene, og den perioden undersøkelsen skal foregå."

Hele dokumentet fra deg var sendt ut på forhånd. Jeg opplevde at styremedlemmene var oppriktig engasjert i temaet. Lederen må jo være med på en forberedelsessekvens med deg, og kanskje alle fra styret som har mulighet burde få komme.

Vi snakkes.

Ha en god dag!

Hilsen Hans

Vedlegg 4

v/ Styrer Hans Engen

Institutt for sykepleievitenskap og helsefag

Seksjon for helsefag

Postboks 1153 Blindern

N-0318 OSLO

Besøksadresse: Gydas vei 8, Majorstua

Dato: 18.05.05

Deres ref.:

Saksbehandler:

Vår ref.:

Telefon: +47 22 85 84 10

Telefaks: +47 22 85 84 11

www.med.uio.no/ish

Søknad om tillatelse til å gjennomføre forskningsprosjekt ved

Vi vil med dette søke om tillatelse til å gjennomføre forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis" ved to poster/avdelinger ved

Dette prosjektet inngår i en større forskningssatsing om temaet omsorgsmakt. Det mangler kunnskap om makt i alle helseprofesjoner. Som forskere, lærere, sykepleiere og pårørende har vi selv erfart at makt ikke alltid er så enkelt å få øye på, snakke om eller reflektere over i omsorgspraksis. Av den grunn ønsker vi å arbeide med å utvikle kunnskap om makt i ulike deler av helsesektoren. Særlig er vi opptatt av hvordan helseprofesjonene bruker makt i sitt daglige arbeid. Vi interesserer oss både for den konstruktive makten som sikrer pasientenes verdighet, men også den motsatte maktbruk som brukere ikke liker, opplever som urimelig eller til og med krenkende. Vi vil beskrive og diskutere hvordan yrkesutøvere erfarer som riktig og godt, men også vanskelig, det å bruke makt i sin yrkesutøvelse. I tillegg vil vi også interessere oss for pasienters bruk av makt overfor helsepersonell.

Maktsituasjoner i helsefaglig arbeid kan være vanskelig å forholde seg til. Vi ønsker derfor å bidra gjennom vår forskning til å finne ord til å snakke om denne makten og å øke evnen til å reflektere rundt "hverdagslig" maktutøvelse i omsorgsyrkene. Den forskningen krever et godt og nært samarbeid med de forskningen dreier seg om. Det innebærer at vi tar sikte på å være til stede som deltakende observatører på postene i flere timer av gangen, 3-4 dager i uken i tidsrommet 1. oktober 2005 til 31. mars 2006. Det vil være ønskelig å være til stede til ulike tider av døgnet og på ulike ukedager, men hovedtyngden av observasjonen vil foregå på dagtid/ettermiddagstid på hverdager. Vi vil observere og prate med ansatte, pasienter og pårørende for å forsøke å utvikle forståelse for den samhandlingen som pågår i hverdagen i et sykehjem. Vi vil også ha intervjuer med noen personer enkeltvis og noen i grupper. Vår erfaring er at gruppeintervjuer ofte stimulerer refleksjonen og diskusjonslysten. Noen av de spørsmålene vi vil ta opp er: Hvordan brukes makt for å skape tillit? Hvilke former for makt og autoritet er det mulig å identifisere i et sykehjem? Hvordan bruker pasientene makt i samhandling med pleiere? Hvordan balanseres makt og tillit når pleiere og pasienter/pårørende forhandler om daglige gjøremål osv.? Dette er smakebiter på spørsmål vi ønsker fylldige svar på. Det vil også være aktuelt å be om innsyn i sykepleiedelen i

pasientjournalen (rapport/pleieplan) samt om tillatelse til å delta på personalets rapporter og møter som omhandler planlegging av pleien.

Det er 1. amanuensis og dr. polit. Kristin Heggen ved Seksjon for helsefag, Det medisinske fakultet, Universitetet i Oslo som har et hovedansvar for forskningen om omsorgsmakt. Hun har gjennomført (sammen med doktorgradstudent Marit H. Hem) et vellykket prosjekt i psykiatri med bruk av de samme forskningsmetoder som det vi planlegger for [redacted]. Det planlegges dessuten et prosjekt innenfor kommunehelsetjeneste og et ved sykehus.

Forskningsprosjektet er finansiert av stiftelsen Helse og Rehabilitering gjennom Norske Kvinners Sanitetsforening og vi har hatt en dialog underveis med både forrige direktør i N.K.S. Kløverinstitusjoner AS og nåværende direktør Mette Kalve. Det er 1. amanuensis og dr. polit, Kristin Heggen som er hovedveileder og faglig ansvarlig for prosjektet. Biveileder er professor Trygve Wyller ved Universitet i Oslo, Det teologiske fakultet. Det vil være doktorgradsstudent Truls I. Juritzen som i hovedsak vil gjennomføre studiens praktiske del. Han har arbeidet i psykisk helsevern både i direkte pasientarbeid og personalundervisning/-veiledning og som høgskolelektor i grunnutdanning av sykepleiere.

For at denne studien skal kunne gjennomføres er det et krav at de som deltar gir sitt frivillige, informerte samtykke. For å sikre dette er det utarbeidet ulike informasjonsskriv, oppslag og samtykkeerklæringer til de som vil bli forspurt om deltakelse. Forskningsprosjektet er innmeldt til Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD) og til den Regionale komité for medisinsk forskningsetikk-Sør (REK-Sør). Begge instanser har gitt positive tilbakemeldinger, men har også bedt om at det gjøres endringer i det skriftlige informasjonsmaterialet. Disse endringene er nå gjort og dokumentene sluttbehandles i REK-Sør og NSD i disse dager. Vi vil presisere at oppstart av prosjektet helt avhenger av at nødvendige godkjenninger er gitt. I vår kontakt med [redacted] ved styrer Hans Engen har vi formidlet at vi gjerne kommer til sjukeheimen for å informere alle berørte og interesserte om prosjektet.

Vi håper vi med denne søknaden har gitt nok informasjon til at vår forespørsel kan vurderes og håper på et positivt svar!

Med vennlig hilsen

Dr. polit. Kristin Heggen

Førsteamanuensis

Cand. san. Truls I. Juritzen

Doktorgradsstudent

Vedlegg: Prosjektbeskrivelse
Kopi: Direktør Mette Kalve NKS Kløverinstitusjoner

Vedlegg 5

Institutt for sykepleievitenskap og helsefag
Seksjon for helsefag
Postboks 1153 Blindern
N-0318 OSLO

Besøksadresse: Gydas vei 8, Majorstua

Dato: 04.05.2005
Deres ref.: S-05105
Saksbehandler:
Vår ref.:

Telefon: +47 22 85 84 10
Telefaks: +47 22 85 84 11
www.med.uio.no/ish

Ang. S-05105
Eldreomsorg, makt og verdighet. En kvalitativ studie av sykehjemspraksis

Vi viser til brev av 20.04.05 og takker for grundig og rask behandling av vår søknad. Vi vedlegger omarbeidede utgaver av prosjektets informasjonsmaterieill og har her etterstrebet å tilpasse dette til komiteens kommentarer.

Informasjon til oppslag (vedlegg 1).

- Gir generell informasjon til "alle" antatt berørte og interesserte.

Forespørsel om deltakelse til beboere/pasienter, pårørende og ansatte (vedlegg 2, 3 & 4).

- Gir informasjon om observasjonsdelen av studien og danner grunnlaget for å undertegne samtykkeerklæring til å delta i observasjon (vedlegg 9 & 10). Gir samtidig opplysninger om at det vil foregå intervjuer og at de som er aktuelle får spesiell informasjon om dette.

Forespørsel om deltakelse i forskningsintervju (vedlegg 5, 6 & 7).

- Deles ut kun til de som skal intervjues individuelt. Utgangspunkt for å undertegne samtykkeerklæring (vedlegg 11).

Forespørsel om å delta i forskningsintervju i gruppe (vedlegg 8).

- Deles ut kun til de som skal intervjues i gruppe. Utgangspunkt for å undertegne samtykkeerklæring (vedlegg 12).

De fleste pasienter og pårørende vil bare forholde seg til ett skriv hvor de blir presentert informasjon med vekt på observasjonsdelen av prosjektet og en samtykkeerklæring knyttet til dette. En liten andel (færre enn 10) pasienter og pårørende vil etter en tid bli forespurt om å delta i intervju. Disse vil bli presentert for informasjon om intervju og tilhørende samtykkeerklæring.

Alle ansatte vil få informasjon om observasjonsstudien og tilhørende samtykkeerklæring. En liten andel av disse (anslagsvis 10-15) vil i tillegg få forespørsel om å delta på individuelt intervju og noen vil forespørsel om å delta på gruppeintervju (noen få ansatt vil være aktuelle både i individuelle og gruppeintervjuer).

UNIVERSITETET I OSLO
DET MEDISINSKE FAKULTET

Side 2 av 2

Slik søker vi å oppnå presis og tilstrekkelig informasjon knyttet sammen med samtykkeerklæringen og vil samtidig unngå å gi generell informasjon som bare kan virke forvirrende på dem dette ikke angår.

Håper vi med dette har respondert på de innvendinger komiteen hadde til første utkast av informasjonsmateriellet.

Med vennlig hilsen

Kristin Heggen
Førstemanuensis, Dr. polit.

Truls I. Juritzen
Stipendiat, Cand. san.

Vedlegg: 12
Kopi:

INFORMASJON OM FORSKNINGSPROSJEKTET

"Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis"

TIL BEBOERE/PASIENTER, PÅRØRENDE OG ANSATTE VED [REDACTED]

I tidsrommet **1. oktober -05 til 31. mars -06** gjennomføres forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis" ved avdelingen X og Y ved [REDACTED]. Hensikten med dette prosjektet å få fram kunnskap om samhandlingen mellom sykenjenners pleiepersonell og pasienter/beboere. Spesielt vil det være fokus på hvordan makt og verdighet kommer til uttrykk i hverdagen. Det vil utforskes hvordan makt både kan bidra til å fremme verdighet og hvordan makt også kan true verdighet i ulike situasjoner. Målet er å utvikle kunnskap som bedrer pleie- og omsorgstilbudet til eldre pasienter.

For å få kunnskap om samhandlingen i den daglige pleien vil jeg benytte meg av deltakende observasjon som metode. Jeg vil være til stede i avdelingene 3-4 dager pr. uke og delta i flest mulige situasjoner hvor det foregår samhandling mellom personell og pasienter. Hovedveileder Kristin Heggen vil også delta i observasjonen enkelte vakter, 6 dager totalt etter nærmere avtale med avdelingene. Fra observasjonene i postene vil jeg notere ned hendelser og utsagn fra de som er tilstede i situasjonene jeg deltar i. I denne sammenheng vil det også være ønskelig å få innsyn i sykepleiedelen i pasientjournalen. Noen vil også få forespørsel om de vil delta på intervju. De vil få en skriftlig henvendelse om dette med ytterligere informasjon om intervjuene. Resultater fra undersøkelsen skal publiseres i form av vitenskaplige artikler i tidsskrift og i popularisert form til brukere og praksisfelt. Alle opplysninger vil bli behandlet konfidensielt og taushetsplikt vedrørende pasientdata vil bli overholdt bl.a. ved at navn på personer og steder utelates.

Å delta i denne undersøkelsen er frivillig og kan bare skje etter et informert samtykke. Det er anledning til å si nei, eller til å trekke seg på et hvilket som helst tidspunkt i løpet av studien. Man trenger ikke å begrunne verken avgjørelse om ikke å delta, eller ønske om å trekke seg fra undersøkelsen. Dette aksepteres uten spørsmål og data som er innsamlet om den aktuelle deltaker blir slettet umiddelbart.

Prosjektet er finansiert av stiftelsen *Helse og Rehabilitering* via *Norske Kvinners Sanitetsforening*. Hovedveileder og faglig ansvarlig er førsteamanuensis Kristin Heggen ved Universitetet i Oslo, Institutt for sykepleievitenskap og helsefag. Biveileder er professor Trygve Wyller ved Universitetet i Oslo, Det teologiske fakultet.

Jeg som gjennomfører studien, Truls I. Juritzen, er for tiden (2005-08) doktorgradsstipendiat ved Universitetet i Oslo, Det medisinske fakultet, Institutt for sykepleievitenskap og helsefag. Jeg er sykepleier av grunnutdanning og har erfaring og videreutdanning fra psykisk helsearbeid. De siste årene har jeg arbeidet som høgskolelektor ved en sykepleierutdanning og gjennomført et hovedfagsstudium.

Jeg svarer gjerne på spørsmål om prosjektet eller oversender mer skriftlig informasjon. Jeg kan kontaktes på: tlf. **22 85 84 19**, mobil **952 28 465** eller på e-mail t.i.juritzen@medisin.uio.no. Prosjektleder Kristin Heggen kan også kontaktes tlf. **22 85 84 12**, k.m.heggen@medisin.uio.no.

Med vennlig hilsen

Truls I. Juritzen
Stipendiat

Forespørsel om å delta i forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis"

TIL BEBOERE/PASIENTER VED

I tidsrommet **1. oktober -05 til 31. mars -06** gjennomføres forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis" ved avdelingen X og Y ved

Du som pasient/beboer forespørres om å delta i dette prosjektet fordi denne forskning er is hensikt er å få fram kunnskap om samhandlingen mellom sykehjemmets pleiepersonell og beboere/pasienter. Spesielt vil det være fokus på hvordan makt og verdighet kommer til uttrykk i hverdagen. Det vil utforskes hvordan makt både kan bidra til å fremme verdighet og hvordan makt også kan true verdighet i ulike situasjoner. Målet er å utvikle kunnskap som bedrer pleie- og omsorgstilbudet til eldre pasienter.

For å få kunnskap om samhandlingen den daglige pleien vil jeg benytte meg av deltakende observasjon som metode. Jeg vil være til stede i avdelingene 3-4 dager pr. uke og delta i flest mulige situasjoner hvor det foregår samhandling mellom personell og pasienter. Hovedveileder Kristin Heggen vil også delta i observasjonene enkelte vakter, 6 dager totalt etter nærmere avtale med avdelingene. Fra observasjonene i postene vil jeg notere ned hendelser og utsagn fra de som er tilstede i situasjonene jeg deltar i. I denne sammenheng vil det også være ønskelig å få innsyn i sykepleiedelen i din pasientjournal. Noen beboere/pasienter vil også få forespørsel om de vil delta på intervju. De vil få en skriftlig henvendelse om dette med ytterligere informasjon om intervjuene. Resultater fra undersøkelsen skal publiseres i form av vitenskaplige artikler i tidsskrift og i popularisert form til brukere og praksisfelt. Alle opplysninger vil bli behandlet konfidensielt og taushetsplikt vedrørende pasientdata vil bli overholdt bl.a. ved at navn på personer og steder utelates.

Å delta i denne undersøkelsen er frivillig og kan bare skje etter et informert samtykke. Det er anledning til å si nei, eller til å trekke seg på et hvilket som helst tidspunkt i løpet av studien. Man trenger ikke å begrunne verken avgjørelse om ikke å delta, eller ønske om å trekke seg fra undersøkelsen. Dette aksepteres uten spørsmål og data som er innsamlet om den aktuelle deltaker blir slettet umiddelbart. Deltakelse eller ikke deltakelse i studien får ingen konsekvenser for pleie- og behandlingstilbudet ved Vestre Slidre Sjukeheim.

Dette prosjektet er finansiert av stiftelsen *Helse og Rehabilitering* via *Norske Kvinners Sanitetsforening*. Hovedveileder og faglig ansvarlig er førsteamanuensis Kristin Heggen ved Universitetet i Oslo, Institutt for sykepleievitenskap og helsefag. Biveileder er professor Trygve Wyller ved Universitetet i Oslo, Det teologiske fakultet.

Jeg som gjennomfører studien, Truls I. Juritzen, er for tiden (2005-08) doktorgradsstipendiat ved Universitetet i Oslo, Det medisinske fakultet, Institutt for sykepleievitenskap og helsefag. Jeg er sykepleier av grunnutdanning og har erfaring og videreutdanning fra psykisk helsearbeid. De siste årene har jeg arbeidet som høgskolelektor ved en sykepleierutdanning og gjennomført et hovedfagsstudium.

Jeg svarer gjerne på spørsmål om prosjektet eller oversender mer skriftlig informasjon. Jeg kan kontaktes på: tlf. **22 85 84 19**, mobil **952 28 465** eller på e-mail t.i.juritzen@medisin.uio.no. Prosjektleder Kristin Heggen kan også kontaktes tlf. **22 85 84 12**, k.m.heggen@medisin.uio.no.

Med vennlig hilsen

Truls I. Juritzen
Stipendiat

Forespørsel om å delta i forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis"

TIL PÅRØRENDE AV BEBOERE/PASIENTER VED [REDAKERT]

I tidsrommet 1. oktober -05 til 31. mars -06 gjennomføres forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis" ved avdelingen X og Y ved [REDAKERT]. Du som pårørende forespørres om å delta i dette prosjektet fordi denne forskningens hensikt er å få fram kunnskap om samhandlingen mellom sykehjemmets pleiepersonell og beboere/pasienter. Også de pårørendes erfaringer og synspunkter i denne sammenhengen ansees som viktig. Spesielt vil det være fokus på hvordan makt og verdighet kommer til uttrykk i hverdagen. Det vil utforskes hvordan makt både kan bidra til å fremme verdighet og hvordan makt også kan true verdighet i ulike situasjoner. Målet er å utvikle kunnskap som bedrer pleie- og omsorgstilbudet til eldre pasienter.

For å få kunnskap om samhandlingen i den daglige pleien vil jeg benytte meg av deltakende observasjon som metode. Jeg vil være til stede i avdelingene 3-4 dager pr. uke og delta i flest mulige situasjoner hvor det foregår samhandling mellom personell og pasienter. Hovedveileder Kristin Heggen vil også delta i observasjonen enkelte vakter, 6 dager totalt etter nærmere avtale med avdelingene. Fra observasjonene i postene vil jeg notere ned hendelser og utsagn fra de som er tilstede i situasjonene jeg deltar i. I denne sammenheng vil det også være ønskelig å få innsyn i sykepleiedelen i pasientjournalen. Noen vil også få forespørsel om de vil delta på intervju. De vil få en skriftlig henvendelse om dette med ytterligere informasjon om intervjuene. Resultater fra undersøkelsen skal publiseres i form av vitenskapelige artikler i tidsskrift og i popularisert form til brukere og praksisfelt. Alle opplysninger vil bli behandlet konfidensielt og taushetsplikt vedrørende pasientdata vil bli overholdt bl.a. ved at navn på personer og steder utelates.

Å delta i denne undersøkelsen er frivillig og kan bare skje etter et informert samtykke. Det er anledning til å si nei, eller til å trekke seg på et hvilket som helst tidspunkt i løpet av studien. Man trenger ikke å begrunne verken avgjørelse om ikke å delta, eller ønske om å trekke seg fra undersøkelsen. Dette aksepteres uten spørsmål og data som er innsamlet om den aktuelle deltaker blir slettet umiddelbart. Deltakelse eller ikke deltakelse i studien får ingen konsekvenser for pleie- og behandlingstilbudet ved Vestre Slidre Sjukeheim.

Prosjektet er finansiert av stiftelsen *Helse og Rehabilitering via Norske Kvinners Sanitetsforening*. Hovedveileder og faglig ansvarlig er førsteamanuensis Kristin Heggen ved Universitetet i Oslo, Institutt for sykepleievitenskap og helsefag. Biveileder er professor Trygve Wyller ved Universitetet i Oslo, Det teologiske fakultet.

Jeg som gjennomfører studien, Truls I. Juritzen, er for tiden (2005-08) doktorgradsstipendiat ved Universitetet i Oslo, Det medisinske fakultet, Institutt for sykepleievitenskap og helsefag. Jeg er sykepleier av grunnutdanning og har erfaring og videreutdanning fra psykisk helsearbeid. De siste årene har jeg arbeidet som høgskolelektor ved en sykepleierutdanning og gjennomført et hovedfagsstudium.

Jeg svarer gjerne på spørsmål om prosjektet eller oversender mer skriftlig informasjon. Jeg kan kontaktes på: tlf. 22 85 84 19, mobil 952 28 465 eller på e-mail t.i.juritzen@medisin.uio.no. Prosjektleder Kristin Heggen kan også kontaktes tlf. 22 85 84 12, k.m.heggen@medisin.uio.no.

Med vennlig hilsen

Truls I. Juritzen
Stipendiat

vedlegg 4

UNIVERSITETET I OSLO
DET MEDISINSKE FAKULTET

Forespørsel om å delta i forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis"

TIL ANSATTE VED [REDACTED]

I tidsrommet **1. oktober -05 til 31. mars -06** gjennomføres forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis" ved avdelingen X og Y ved [REDACTED]. Du som ansatt forespørres om å delta i dette prosjektet fordi denne forskningens hensikt er å få fram kunnskap om samhandlingen mellom sykehjemmets pleiepersonell og pasienter/beboere. Spesielt vil det være fokus på hvordan makt og verdighet kommer til uttrykk i hverdagen. Det vil utforskes hvordan makt både kan bidra til å fremme verdighet og hvordan makt også kan true verdighet i ulike situasjoner. Målet er å utvikle kunnskap som bedrer pleie- og omsorgstilbudet til eldre pasienter.

For å få kunnskap om samhandlingen den daglige pleien vil jeg benytte meg av deltakende observasjon som metode. Jeg vil være til stede i avdelingene 3-4 dager pr. uke og delta i flest mulige situasjoner hvor det foregår samhandling mellom personell og pasienter. Tilstedeværelse på personalets rapporter og møter for vil også være aktuelt. Hovedveileder Kristin Heggen vil også delta i observasjonene enkelte vakter, 6 dager totalt etter nærmere avtale med avdelingene. Fra observasjonene i postene vil jeg notere ned hendelser og utsagn fra de som er tilstede i situasjonene jeg deltar i. I denne sammenheng vil det også være ønskelig å få innsyn i sykepleiedelen i pasientjournalen. Noen vil også få forespørsel om de vil delta på intervju enkeltvis og/eller i gruppe. De vil få en skriftlig henvendelse om dette med ytterligere informasjon om intervjuene. Resultater fra undersøkelsen skal publiseres i form av vitenskaplige artikler i tidsskrift og i popularisert form til brukere og praksisfelt. Alle opplysninger vil bli behandlet konfidensielt og taushetsplikt vedrørende pasientdata vil bli overholdt bl.a. ved at navn på personer og steder utelates.

Å delta i denne undersøkelsen er frivillig og kan bare skje etter et informert samtykke. Det er anledning til å si nei, eller til å trekke seg på et hvilket som helst tidspunkt i løpet av studien. Man trenger ikke å begrunne verken avgjørelse om ikke å delta, eller ønske om å trekke seg fra undersøkelsen. Dette aksepteres uten spørsmål og data som er innsamlet om den aktuelle deltaker blir slettet umiddelbart.

Dette prosjektet er finansiert av stiftelsen *Helse og Rehabilitering* via *Norske Kvinners Sanitetsforening*. Hovedveileder og faglig ansvarlig er førsteamanuensis Kristin Heggen ved Universitetet i Oslo, Institutt for sykepleievitenskap og helsefag. Biveileder er professor Trygve Wyller ved Universitetet i Oslo, Det teologiske fakultet.

Jeg som gjennomfører studien, Truls I. Juritzen, er for tiden (2005-08) doktorgradsstipendiat ved Universitetet i Oslo, Det medisinske fakultet, Institutt for sykepleievitenskap og helsefag. Jeg er sykepleier av grunnutdanning og har erfaring og videreutdanning fra psykisk helsearbeid. De siste årene har jeg arbeidet som høgskolelektor ved en sykepleierutdanning og gjennomført et hovedfagsstudium.

Jeg svarer gjerne på spørsmål om prosjektet eller oversender mer skriftlig informasjon. Jeg kan kontaktes på: tlf. **22 85 84 19**, mobil **952 28 465** eller på e-mail t.i.juritzen@medisin.uio.no. Prosjektleder Kristin Heggen kan også kontaktes tlf. **22 85 84 12**, k.m.heggen@medisin.uio.no.

Med vennlig hilsen

Truls I. Juritzen
Stipendiat

Til beboer/pasient ved [redacted]

Forespørsel om å delta i forskningsintervju

Jeg viser til vedlagt informasjon om forskningsprosjektet "**Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis**" som nå gjennomføres ved avdelingen X og Y ved

Jeg vil med denne henvendelse forespørre deg som beboer/pasient om du er villig til å delta på et intervju som et ledd i forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis". Det vil være betydningsfylt å få direkte beskrivelser av hvordan det oppleves å være beboer/pasient ved sykehjemmet. Det er ønskelig å få fram den enkelte beboer/pasient synspunkter og perspektiver på relasjonen mellom beboer/pasient og ansatte erfares. Målet med forskningsprosjektet er å få vite mer om hvordan makt forvaltes og forstås i samværet mellom ansatte og beboere/pasienter ved sykehjemmet. Intervjuet vil ta opp tematikk som kan belyse dette.

Intervjuet vil bli utført av undertegnede (Truls I. Juritzen) og vil vare maksimalt 1,5 time. Intervjuet vil ha form av en samtale mellom deg som intervjues og jeg som intervjuer. Samtalen vil bli tatt opp på diktafon og vil bli skrevet ut i tekst av meg. Opptaket vil bli slettet etter at doktorgradsarbeidet er godkjent og jeg har disputert - senest 31.12.08. All informasjon som samles inn vil bli oppbevart avlåst og navn på personer og steder vil bli anonymisert (virkelige navn utelates eller erstattes med fiktive navn).

Funn fra undersøkelsen vil bli gjengitt og diskutert i artikler publisert i norske og internasjonale fagtidsskrift. Dessuten vil det utarbeides mer populariserte presentasjoner rettet mot brukere og praksisfelt. Alle navn på personer og steder vil bli utelatt eller erstattet med fiktive navn.

Å delta i dette intervjuet er frivillig og kan bare skje etter et informert samtykke. Det er anledning til å si nei, eller til å trekke seg på et hvilket som helst tidspunkt. En avgjørelse om ikke å delta eller å trekke seg trenger ikke begrunnes. Dette aksepteres uten spørsmål og data som er innsamlet slettes umiddelbart. Deltakelse eller ikke deltakelse i studien får ingen konsekvenser for pleie- og behandlingstilbudet ved Vestre Slidre Sjukeheim.

Jeg svarer gjerne på spørsmål om intervjuet og kan kontaktes på: tlf. **22 85 84 19**, mobil **952 28 465** eller på e-mail t.i.juritzen@medisin.uio.no. Prosjektleder Kristin Heggen kan også kontaktes tlf. **22 85 84 12**, k.m.heggen@medisin.uio.no.

Med vennlig hilsen

Truls I. Juritzen
Stipendiat

Til pårørende til beboer/pasient ved [REDACTED]

Forespørsel om å delta i forskningsintervju

Jeg viser til vedlagt informasjon om forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis" som nå gjennomføres ved avdelingen X og Y ved

Jeg vil med denne henvendelse forespørre deg som pårørende til beboer/pasient om du er villig til å delta på et intervju som et ledd i forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis". Det vil være betydningsfylt å få direkte beskrivelser av hvordan det oppleves å være pårørende til beboer/pasient ved sykehjemmet. Det er ønskelig å få fram den enkelte pårørendes synspunkter og perspektiver på relasjonen mellom beboer/pasient og ansatte erfares. Målet med forskningsprosjektet er å få vite mer om hvordan makt forvaltes og forstås i samværet mellom ansatte og beboere/pasienter ved sykehjemmet. Intervjuet vil ta opp tematikk som kan belyse dette sett fra pårørendes perspektiv.

Intervjuet vil bli utført av undertegnede (Truls I. Juritzen) og vil vare maksimalt 1,5 time. Intervjuet vil ha form av en samtale mellom deg som intervjues og jeg som intervjuer. Samtalen vil bli tatt opp på diktafon og vil bli skrevet ut i tekst av meg. Opptaket vil bli slettet etter at doktorgradsarbeidet er godkjent og jeg har disputert - senest 31.12.08. All informasjon som samles inn vil bli oppbevart avlåst og navn på personer og steder vil bli anonymisert (virkelige navn utelates eller erstattes med fiktive navn).

Funn fra undersøkelsen vil bli gjengitt og diskutert i artikler publisert i norske og internasjonale fagtidsskrift. Dessuten vil det utarbeides mer populariserte presentasjoner rettet mot brukere og praksisfelt. Alle navn på personer og steder vil bli utelatt eller erstattet med fiktive navn.

Å delta i dette intervjuet er frivillig og kan bare skje etter et informert samtykke. Det er anledning til å si nei, eller til å trekke seg på et hvilket som helst tidspunkt. En avgjørelse om ikke å delta eller å trekke seg trenger ikke begrunnes. Dette aksepteres uten spørsmål og data som er innsamlet slettes umiddelbart. Deltakelse eller ikke deltakelse i studien får ingen konsekvenser for pleie- og behandlingstilbudet som ytes ved Vestre Slidre Sjukeheim.

Jeg svarer gjerne på spørsmål om intervjuet og kan kontaktes på: tlf. **22 85 84 19**, mobil **952 28 465** eller på e-mail t.i.juritzen@medisin.uio.no. Prosjektleder Kristin Heggen kan også kontaktes tlf. **22 85 84 12**, k.m.heggen@medisin.uio.no.

Med vennlig hilsen

Truls I. Juritzen
Stipendiat

Til ansatt ved

Forespørsel om å delta i forskningsintervju

Jeg viser til vedlagt informasjon om forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis" som nå gjennomføres ved avdelingen X og Y ved

Jeg vil med denne henvendelse forespørre deg som ansatt om du er villig til å delta på et intervju som et ledd i forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis". Det vil være betydningsfylt å få direkte beskrivelser og refleksjoner fra det daglige pleiearbeidet ved sykehjemmet. Det er ønskelig å få fram enkeltansattes synspunkter og perspektiver på relasjonen mellom pasienter/beboere og ansatte. Målet er å få vite mer om hvordan makt forvaltes og forstås i samværet mellom ansatte og beboere/pasienter ved sykehjemmet. Intervjuet vil ta opp tematikk som kan belyse dette.

Intervjuet vil bli utført av undertegnede (Truls I. Juritzen) og vil vare maksimalt 1,5 time. Intervjuet vil ha form av en samtale mellom deg som intervjues og jeg som intervjuer. Samtalen vil bli tatt opp på diktafon og vil bli skrevet ut i tekst av meg. Opptaket vil bli slettet etter at doktorgradsarbeidet er godkjent og jeg har disputert - senest 31.12.08. All informasjon som samles inn vil bli oppbevart avlåst og navn på personer og steder vil bli anonymisert (virkelige navn utelates eller erstattes med fiktive navn).

Funn fra undersøkelsen vil bli gjengitt og diskutert i artikler publisert i norske og internasjonale fagtidsskrift. Dessuten vil det utarbeides mer populariserte presentasjoner rettet mot brukere og praksisfelt. Alle navn på personer og steder vil bli utelatt eller erstattet med fiktive navn.

Å delta i dette intervjuet er frivillig og kan bare skje etter et informert samtykke. Det er anledning til å si nei, eller til å trekke seg på et hvilket som helst tidspunkt. En avgjørelse om ikke å delta eller å trekke seg trenger ikke begrunnes. Dette aksepteres uten spørsmål og data som er innsamlet slettes umiddelbart.

Jeg svarer gjerne på spørsmål om intervjuet og kan kontaktes på: tlf. **22 85 84 19**, mobil **952 28 465** eller på e-mail t.i.juritzen@medisin.uio.no. Prosjektleder Kristin Heggen kan også kontaktes tlf. **22 85 84 12**, k.m.heggen@medisin.uio.no.

Med vennlig hilsen

Truls I. Juritzen
Stipendiat

Til ansatt ved

Forespørsel om å delta i forskningsintervju i gruppe

Jeg viser til vedlagt informasjon om forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis" som nå gjennomføres ved avdelingen X og Y ved

Jeg vil med denne henvendelse forespørre deg som ansatt om du er villig til å delta på et gruppeintervju som et ledd i forskningsprosjektet "Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis". Det vil være betydningsfullt å få direkte beskrivelser og refleksjoner fra det daglige pleiearbeidet ved sykehjemmet. Det er ønskelig å få fram enkeltansattes synspunkter og perspektiver på relasjonen mellom pasienter/beboere og ansatte. Målet er å få vite mer om hvordan makt forvaltes og forstås i samværet mellom ansatte og beboere/pasienter ved sykehjemmet. Intervjuet vil ta opp tematikk som kan belyse dette.

Gruppeintervjuet vil bli utført av undertegnede (Truls I. Juritzen) og hovedveileder for prosjektet Kristin Heggen og vil vare maksimalt 2,5 time. I tillegg til deg vil det være inntil fire av dine kollegaer fra med på gruppeintervjuet. Det vil ha form som en samtale/diskusjon hvor vi som leder samtalen vil bringe inn spørsmål, problemstillinger, funn fra egen og andres forskning for å få deres synspunkter på dette. Slik håper vi å få til en faglig samtale som kan være interessant og givende for alle deltakerne. Samtalen vil bli tatt opp på diktafon og vil bli skrevet ut i tekst av meg. Opptaket vil bli slettet etter at doktorgradsarbeidet er godkjent og jeg har disputert - senest 31.12.08. All informasjon som samles inn vil bli oppbevart avlåst og navn på personer og steder vil bli anonymisert (virkelige navn utelates eller erstattes med fiktive navn).

Funn fra undersøkelsen vil bli gjengitt og diskutert i artikler publisert i norske og internasjonale fagtidsskrift. Dessuten vil det utarbeides mer populariserte presentasjoner rettet mot brukere og praksisfelt. Alle navn på personer og steder vil bli utelatt eller erstattet med fiktive navn.

Å delta i dette intervjuet er frivillig og kan bare skje etter et informert samtykke. Det er anledning til å si nei, eller til å trekke seg på et hvilket som helst tidspunkt. En avgjørelse om ikke å delta eller å trekke seg trenger ikke begrunnes. Dette aksepteres uten spørsmål og data som er innsamlet slettes umiddelbart.

Jeg svarer gjerne på spørsmål om intervjuet og kan kontaktes på: tlf. **22 85 84 19**, mobil **952 28 465** eller på e-mail t.i.juritzen@medisin.uio.no. Prosjektleder Kristin Heggen kan også kontaktes tlf. **22 85 84 12**, k.m.heggen@medisin.uio.no.

Med vennlig hilsen

Truls I. Juritzen
Stipendiat

SAMTYKKEERKLÆRING

Jeg har mottatt skriftlig og muntlig informasjon om forskningsprosjektet *"Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis"* og samtykker til at Truls I. Juritzen oppholder seg i posten som deltakende observatør. Jeg er også inneforstått med at det tas notater fra observasjonene som gjøres, men at denne informasjonen ikke vil være knyttet til navn eller andre persondata.

Jeg er også informert om at deltakelse i studien er frivillig og at jeg når som helst kan trekke meg uten å begrunne dette.

.....
sted dato

.....
navn (signatur)

SAMTYKKEERKLÆRING

Jeg har mottatt skriftlig og muntlig informasjon om forskningsprosjektet *"Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis"* og samtykker til å delta i et intervju med Truls I. Juritzen.

Jeg er også inneforstått med at intervjuet tas opp på diktafon og skrives ut i tekst, men at denne informasjonen ikke vil være knyttet til navn eller andre persondata.

Jeg er også informert om at deltakelse i intervjuet er frivillig og at jeg når som helst kan trekke meg uten å begrunne dette.

.....
sted dato

.....
navn (signatur)

SAMTYKKEERKLÆRING

Jeg har mottatt skriftlig og muntlig informasjon om forskningsprosjektet *"Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis"* og samtykker til å delta i et gruppeintervju med kollegaer fra ledet av Truls I. Juritzen og Kristin Heggen.

Jeg er også inneforstått med at intervjuet tas opp på diktafon og skrives ut i tekst, men at denne informasjonen ikke vil være knyttet til navn eller andre persondata.

Jeg er informert om at deltakelse i intervjuet er frivillig og at jeg når som helst kan trekke meg uten å begrunne dette.

.....
sted   dato

.....
navn (signatur)

Vedlegg 6

Hans Holmboes gate 22
N-5007 Bergen
Norway
Tel: +47/ 55 58 21 17
Fax: +47/ 55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org.nr. 985 321 884

Truls I. Juritzen
Seksjon for helsefag
Institutt for sykepleievitenskap og helsefag
Universitetet i Oslo
Postboks 1153 Blindern
0318 OSLO

Vår dato: 19.05.2005

Vår ref: 200500633 LT / RH

Deres dato:

Deres ref:

KONSESJONSPLIKTIG FORSKNINGSPROSJEKT - § 33

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 01.04.2005. Meldingen gjelder prosjektet:

12566	<i>Eldreomsorg, makt og verdighet - en kvalitativ studie av sykehjemspraksis</i>
Behandlingsansvarlig	<i>Universitetet i Oslo, ved institusjonens overste leder</i>
Daglig ansvarlig	<i>Truls I. Juritzen</i>

Meldingen er behandlet av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS (NSD) som finner at behandlingen av personopplysninger utløser konsesjonsplikt i henhold til personopplysningsloven § 33 1. ledd.

I henhold til avtale mellom Universitetet i Oslo og NSD, er meldingen videresendt til Datatilsynet for endelig behandling av konsesjonsspørsmålet. Det er anbefalt at prosjektet gis konsesjon. Kopi av vår innstilling til Datatilsynet følger vedlagt.

Det gjøres oppmerksom på at datainnsamling ikke kan startes før konsesjonen fra Datatilsynet foreligger.

Dersom noe er uklart ta gjerne kontakt over telefon.

Vennlig hilsen

Vigdis Kvalheim

Lis Tenold

Kontaktperson: Lis Tenold tlf: 55583377

Vedlegg: Kopi av innstilling til Datatilsynet

Vedlegg 7

UNIVERSITETET I OSLO

DET MEDISINSKE FAKULTET

Førsteamanuensis Dr.polit. Kristin Heggen
Universitetet i Oslo
Institutt for sykepleievitenskap og helsefag
Seksjon for helsefag Box 1153 Blindern

Regional komité for medisinsk forskningsetikk
Sør- Norge (REK Sør)
Postboks 1130 Blindern
NO-0318 Oslo

Dato: 20.04.2005
Deres ref.:
Vår ref.: S-05105

Telefon: 228 44 666
Telefaks: 228 44 661
E-post: rek-2@medisin.uio.no
Nettadresse: www.etikkom.no

S-05105 Eldreomsorg, makt og verdighet. En kvalitativ studie av sykehjemspraksis

Komiteen behandlet prosjektet i sitt møte torsdag 14.04.05.

Prosjektet er godt redegjort for og begrunnet. Likeledes er ulike vesentlige og utfordrende sider ved prosjektet særlig vurdert og problematisert. Med utgangspunkt i dette har komiteen ingen merknader til selve prosjektet.

Komiteen har følgende merknader til informasjonsskrivet:

1. Komiteen mener det bør utarbeides separate informasjonsskriv til de tre gruppene som forespørres om å delta i prosjektet.
2. Overskriften på informasjonsskrivene bør være "Forespørsel om å delta i forskningsprosjekt .... og tittel".
3. Før forskeren presenterer seg selv bør informasjonsskrivene innledningsvis begrunne hvorfor vedkommende blir forespurt om å delta i prosjektet, for deretter å beskrive hva prosjektet går ut på og hva det innebærer å delta. Denne informasjonen bør i størst mulig grad tilpasses den gruppen som skrevet er rettet mot. Her må det redegjøres bedre for ulike typer intervjuer, hva de innebærer og hvor lang tid de tar. Det skal også oppgis endelig dato for sletting av lydbånd.
4. "helt og holdent" før frivillig kan strykes.
5. Det bør informeres om hvordan funn skal formidles/publiseres og om anonymisering av disse.
6. Det står at man vil ha innsyn i relevante dokumenter. Det skal stå eksplisitt i informasjonen hvilke dokumenter dette gjelder; for eksempel journaler, rapporter etc. og at ved å samtykke vil man også samtykke til innsyn i disse dokumentene.
7. Det oppgis at man skal foreta observasjon i fellesrom. Komiteen forutsetter at tillatelsen fra sykehjemmet omfatter at de har tillatelse til å observere i fellesrom, og generell informasjon/oppslag om dette må utarbeides og ettersendes komiteen.
8. Det er uklart hvor lenge prosjektleder vil være tilstede og observere. Dette må oppgis klart i informasjonen.

Vedtak:

"Under forutsetning av at det utarbeides og ettersendes nye informasjonsskriv som tar hensyn til komiteens merknader, tilrås prosjektet gjennomført. Komiteens leder og sekretær tar stilling til dette ved mottatt svar."

Med vennlig hilsen

Sigurd Nitter-Hauge

Professor dr.med.

Leder

Tone Haug

Rådgiver

Sekretær